

T E R C Ü M E

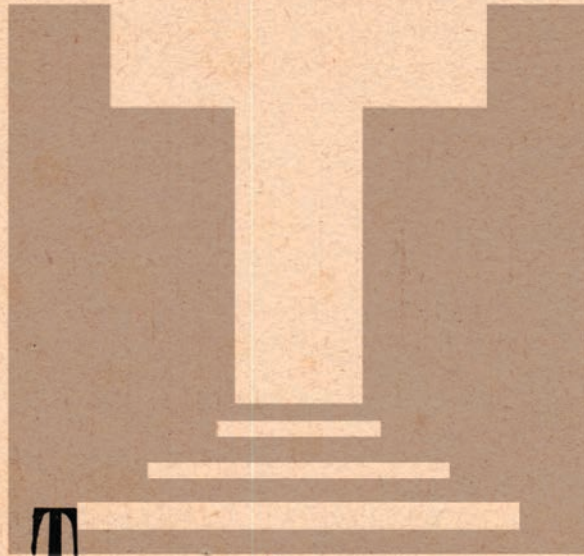
PHAEDRUS	Masallar
D. H. LAWRENCE	Roman ile Duygular
D. H. LAWRENCE	Töre ile Roman
WALTER WINKELMANN	Okuma Sanatı Üzerine
KARL KROLOW	10 Şiir
GOTTFRIED BENN	Sanatçılar Dünyayı Değiştirebilir mi ?
MICHEL BUTOR	Eleştiri ve Yaratma
THEOPHILE GAUTIER	Baudelaire

HEINRICH BÖLL	Bekleme
	(Oyun)

AHMET HAMDİ TANPINAR ...	Bursa'da Zaman
OKTAY RİFAT	3 Şiir
NECATİ CUMALI	3 Şiir
ORHAN VELİ KANIK	1 Şiir

ÇEVİRİLER ARASINDA

TOREADORLAR VALSİ-KÖTÜLÜK KOL GEZİYOR

TERCÜME

Millî Eğitim Bakanlığı Tercüme Kurulunca üç ayda bir çıkarılır.

YAZI KURULU : Salâh BİRSEL, Nebil OTMAN, Tahsin SARAÇ,
İrfan ŞAHİNBAŞ, Bedrettin TUNCEL

Dergiye gönderilen yazılardan basılmayanlar geri verilmez.

Çeviri ve yazılar şu adrese gönderilmelidir : TERCÜME DERGİSİ, Tercüme Kurulu, Millî Eğitim Bakanlığı, Yayın Müdürlüğü, ANKARA.

Dizildiği ve basıldığı yer : Ankara Üniversitesi Basımevi - 1966

T E R C Ü M E

SAYI : 85

OCAK - MART 1966

CİLT : XVIII

PHAEDRUS ÜSTÜNE

Phaedrus ya da Phaeder (aşağı yukarı İ. Ö. 15 - 1 ve İ. S. 69 yılları arasında yaşamış olmalı), ihtimal Trakyanın Roma kolonisi bölümünde doğmuş bir köledir. Küçük yaşta Romaya getiriliyor. İmparator Augustus onu azat ediyor. Hayatının bilinen olayı, bir suçla yargılanması ve ceza görmesi... Cezası ihtimal sürgün. Suçlayan ve yargılayan da Tiberius'un yakın adamı Seianus. İ. S. 31 yılında Seianus'un öldürülmesiyle, Phaedrus bağışlanmış olmalı. Yapıtını, Aisopos'un hayvan masallarını latinceye, yunan drama'sının konuşma ölçüsü olan iambik senar ölçüsüyle çevirerek meydana getiriyor. Beş kitap kalmış günümüze. Ama ilk kitabın önsözünde Phaedrus, "konuşan ağaçlar"dan söz açtığı halde, bu beş kitapta "konuşan ağaç" yok. Belki bazı kitaplar günümüze kadar gelmemiş.

Phaedrus için köle doğdu, dedik. Doğuşun insana büyük haklar tanıdığı ya da toptan yoksun ettiği Romada, azatlı da olsa, küçükten beri ezilmiş, hor görülmüş eski bir kölenin toplumu yargılaması zordur. Phaedrus bu yargılamayı başka bir alana çekiyor, korka korka da olsa (ilk kitabının önsözünde dediği gibi, "gocunmanın insanlar, masallar hayalidir"), toplumun haksızlıklarını hayvanlarda temsil ediyor. Tıpkı insanlar gibi hayvanlarda da güçlüler güçsüzleri eziyor; kurnaz, iyi niyetliye oyun ediyor; parsayı topluyorsa hep zorba. Phaedrus'un köle doğmuş olmasından dolayı yine, bütün yapıtını ören karamsarlık havası. İnsanlardan umudunu yitirmiş bir kimsenin masalları bunlar. Roma bir yüzyıl önce, istediği kadar, doğuşun ve soynun insan değerini belirtmediğini ve bilgisiyyle, erdemiyle soylu kişilere üstün olan kölelere de yaygın bir humanizma anlayışını geliştirmeye çalışsın Horatius'la, ya da aynı yüzyılda, kölelere insanca haklar tanımak gerektiğini savunsun Seneca'yla, gerçekten kurulu düzen süregitmektedir. Yaşamı boyunca hizmet ettiği efendilerinden ölümden sonra bile rahat hakkı elde edemiyen eşeğin (adı da "Sevgili" IV. İyidurumu, kölelerin durumunu yansıtsa gerektir. Phaedrus'un, hayvanları anlatan masalları (az sayıda insanları ele alan masalı da vardır), acı bir gerçekçilikle, ezilmişleri dile getiriyor. Bu acılara karşı koyma yolu da, kadere razı olmaktır, tevekküldür. Çünkü beterin beteri var.

Phaedrus, hayvan tasvirlerinde, aynı yüzyılda yaşamış Martialis'in insanlar için yaptığı gibi, kişilerin ince ayrıntılarına kadar inmez, iki üç kaba çizgiyle çizer tablosunu; hayvanların yaşadığı yöre kaba taslaktır. Masalları, ileride La Fontaine'in yapacağı gibi, öğüt faslı son planda, küçük birer piyes değildir. Phaedrus için hayat dersi ön plandadır: masallar çok defa öğüte hak verdirmek için yazılmış benzer.

PHAEDRUS

I, PR.

*Aesopus auctor quam materiam repperit,
hanc ego polivi versibus senariis.
Duplex libelli dos est, quod risum movet
et quod prudentis vitam consilio monet.
Calumniari siquis autem voluerit,
quod arbores loquantur, non tantum ferae,
fictis iocari nos meminerit fabulis.*

RANAE REGEM PETIVERUNT

1,2

*Athenae cum florerent aequis regibus,
procax libertas civitatem miscuit
frenumque solvit pristinum licentia.
Hic conspiratis factionom partibus
arcem tyrannus occupat Pisistratus.
Cum tristem servitutem flerent Attici
(non quia crudelis ille, sed quoniam gravis
omnino insuetis, onus et coepissent queri),
Aesopus talem tum fabellam rettulit.*

*Ranae vagantes liberis paludibus
clamore magno regem petiere ab Iore,
qui dissolutos mores vi compesceret.
pater deorum risit atque illis dedit
parvum tigillum, missum quod subito vadis
motu sonoque terruit pavidum genus.
Hoc mersum limo cum iaceret diutius
forte una tacite profert e stagno caput
et explorato rege cunctas evocat.
Illae timore posito certatim adnatant
lignumque supera turba petulans insilit.
Quod cum inquinassent omni contumelia,*

İlk Aisopos yazmıştı bu konuyu
bendeniz çevirdim senarius'la¹,
çift verisi var kitabın: güldürür,
yaşantı dersi verir akıllıya.
Hem vahşi hayvanlar, hem de ağaçlar
konuşmaktadır diye bu kitapta,
gocunan olursa unutmasın ki,
alayımız, hayali masallarda !

KRAL İSTİYEN KURBAĞALAR

1,2

Atina çiçekliyken haktanır krallar elinde
aşırı özgürlük vatanı kattı birbirine;
çözdü o eski çağın gemlerini bir hoşgörü;
parti çekişmesinden Peisistratos faydalanıp
kenti ele geçirdi, egemen oldu başına.
Acı gelince bu kölelik Attika'lılara,
—haşin olduğundan değil, başlarındaki adam,
ama alışmıyana her yük, büyük olduğundan—
başladılar o zaman hallerinden yakınmağa,
Aisopos da onlara şu öyküyü örnek verdi :
“Kurbağalar dolaşırken başsız, bir bataklıkta,
yolundan çıkmış törelerini düzeltsin diye,
İuppiter'den bir kral istediler vakvaklarıyla.

Güldü tanrıların babası
küçük bir tahta parçasını
gönderdi onlara kral diye !

Tahta parçası ansızın düşünce bataklığa,
dehşete düştü bizim ürkek soy, vuruş sesiyle.
ama bataklığa dalıp tahta
bir süre hareketsiz kalınca,
raslar da, çıkarır başını sudan, bir kurbağa,
çıt çıkarmadan, yoklar kralı, çağırır hepsini,
bizimkiler korkuyu bırakıp, hep üşüşürler.,

1) İambik senar ölçüsü.

*alium rogantis regem misere ad Iovem,
inutilis quoniam esset qui fuerat datus.
Tum misit illis hydram, qui dente aspero
corripere coepit singulas. Frustra necem
fugiant inertes, vocem praeccludit metus.
Furtim igitur dant Mercurio mandata ad Iovem
adflictis ut succurrat. Tunc contra deus:
"quia nolulistis vestrum ferre" inquit "bonum,
malum perferte." "Vos quoque, o cives", ait
"hoc sustinete, maius ne veniat, malum."*

VULPIS AD PERSONAM TRAGICAM

1,7

*Personam tragicam forte vulpes viderat:
"O quanta species" inquit "cerebrum non habet!"
Hoc illis dictum est quibus honorem et gloriam
fortuna tribuit, sensum communem abstulit.*

sıçraya sıçraya atlarlar tahtanın üstüne,
türlü hakaretler edip tahtayı kirletince,
eskisi işe yaramadığından, yeni bir kral
istemek için birini yollarlar İuppiter'e.

İuppiter de onlara yolladı

bu kez de koca başlı bir ejder,
ejder keskin dişleriyle başladı birer birer,
yakalamağa kurbağacıkları : güçsüz güçsüz
kurtulmağa çabaladılar ama, nafile!
Korku kesti seslerini, gizlice saldılar
İuppiter'e haber üstüne haber, bulsun diye
dertlerine bir çare ; Mercurius da aracı !

Ama İuppiter buna karşılık
"istemediniz mademki" dedi,
"mutluluğunuza katlanmayı,
çekin bakalım, oh olsun size,
başınıza gelen felaketi!"

"Siz de" dedi Aisopos onlara, "vatandaşlarım,
beterin beteri var, bu halinize katlanın!"

TİLKİ VE TİYATRO MASKESİ

1,7

Bir tilki bir tragedya maskesi görür,
"Ne güzel !" der, "beyin diye bir şey yok !"
Bu masal kaderin ün, mevki verip
aklımı aldığı kimseye denir.

LUPUS ET GRUIS

1,8

*Qui pretium meriti ab improbis desiderat,
bis peccat, primum quoniam indignos adiuvat,
impune abire deinde quia iam non potest.
Os devoratum fauce cum haeret lupi,
magno dolore victus coepit singulos
inlicere pretio ut illud extraherent malum.
Tandem persuasa est iure iurando gruis,
gulaeque credens colli longitudinem
periculosam fecit medicinam lupo.
pro quo cum pactum flagitaret praemium :
“ingrata es” inquit “ore quae nostro caput
incolume abstuleris : en mercedem postulas?”*

ASINUS ET LEO VENANTES

1,11

*Virtutis expers verbis iactans gloriam
ignotos fallit, notis est derisui.
Venari asello comite cum vellet leo,
contextit illum frutice et admonuit simul
ut insueta voce terreret feras,
fugientes ipse exciperet. Hic auritulus
clamorem subito totis tollit viribus
novoque turbat bestias miraculo.
Quae dum paventes exitus notos petunt,
leonis adfliguntur horrendo impetu.
Qui postquam caede fessus est, asinum evocat
iubetque vocem premere. Tunc ille insolens :
“qualis videtur opera tibi vocis meae?”
“insignis” inquit “sic ut, nisi nossem tuum
animum genusque, simili fugissem metu.”*

KURT İLE BALIKÇIL KUŞU

1,8

Hizmetinin karşılığını
kötü insanlardan istiyen
iki kez suç işler üstüste,
önce yardım ettiği için
lâyük olmıyanlara, sonra
kötülük gelmeden başına,
sıyrılamıyacağı için
işin içinden kolaylıkla.

Yuttuğu kemik parçası boğazında kalınca kurdun,
sancının zoruyla başladı para vadetmeğe,
felaketten kurtarsın diye önüne gelene.
Zor kandırdı balıkçılı, yemin üstüne yemin !
Uzun gagasıyla, kurdun boğazına emanet,
balıkçıl başardı tehlikeli ameliyatı.

Ama söz verdiği parayı isteyince,
"Nankörsün !" diye çıkıştı kurt ona sert sert,
"Sağ salim çıkardın da başını ağzımdan,
bir de üstelik ödül mü hakedeceksin?"

ASLANLA EŞEK, AVCI

1,11

Değersiz adam övünerek ünüyle,
bilmiyenleri aldatır, bilenlere
gülünç eder kendini, maskara olur ;
aslan eşekle avlanmak isteyince,
örttü dallarla eşeği dört yanından,
tembih etti : "Ürküt vahşi hayvanları,
o garip sesinle ! onlar kaçarken,
ben de avlayıveririm teker teker !"
Bizim uzun kulak olanca gücüyle
başlayınca anırmağa birdenbire,
yeni mucizeden hayvanlar şaşırır !
Korkudan tir tir titreyip aranırken
alışkın ayaklarıyla yollarını,
uğrarlar aslanın müthiş hücumuna !

Öldürmeğe doyup
yorulunca aslan,
çağırır eşeği,
der ki "kes sesini !"
Bizim eşek atar,
haddini bilmeden :

"Gördün mü sesimin başarılarımı?"
"Üstüne yoktu der aslan "tanımasaydım
soyunu, huyunu bu kadar yakından,
onlar gibi ben de kaçardım, korkudan !"

LEO SENEX, APER, TAURUS ET ASINUS

1,21

*Quicumque amisit dignitatem pristinam,
ignavis etiam iocus est in casu gravi.
Defectus annis et desertus viribus
leo cum iaceret spiritum extremum trahens,
aper fulmineis venit ad eum dentibus
et vindicavit ictu veterem iniuriam.
Infestis taurus mox confodit cornibus
hostile corpus, Asinus ut vidit ferum
impune laedi, calcibus frontem extudit.
at ille expirans: "fortis indigne tuli
mihî insultare; te naturae dedecus
quod ferre in morte cogor, bis videor mori."*

AESOPUS AD QUENDAM DE SUCCESSU IMPROBORUM

11,3

*Laceratus quidam morsu vehementis canis
tinctum cruore panem misit malefico,
audierat esse quod remedium vulneris
Tunc sic Aesopus: "noli coram pluribus
hoc facere canibus, ne nos vivos devorent
cum scierint esse tale culpae praemium."
Successus improborum plures allicit.*

KOCAMIŞ ASLAN, DOMUZ, BOĞA VE EŞEK

1,21

Eski itibarını kaybedince insan,
alçakların bile oyuncuğu olur,
kaderin kötü, acılı günlerinde.
Yaşlı aslan yatıyormuş güçsüz güçsüz,
son nefesini ha verdi ha verecek.
Domuz gelmiş şimşek gibi dişleriyle,
bir dişlemiş eski haksızlık aşkına,
az sonra korkunç boynuzlarıyla boğa
delik deşik etmiş o düşman bedeni.
Katlandığını farkedince aslanın
hakaretlere hiç karşılıksız, eşek
bir çifte savurmuş, alını budur deyip !
bitkin, can çekişirken o mağrur hayvan :
"Gözü peklerin hakaretleri" demiş
bana çok ağır geldi, ama sen, eşek !
doğanın yüz karası ! hakaretine
katlanmak zorunda kaldığım için ben,
kendimi iki kez ölmüş sayıyorum !

KÖTÜLERİN BAŞARISI ÜSTÜNE AİSOPOS'UN SÖZLERİ

11,3

Kudurmuş bir köpek bir adamı ısırınca,
ekmeğe sürdü kanını, verdi canavara !,
ısırığa karşı bir ilaç diye duymuşmuş !
Aisopos dedi ki o zaman ona : "Sen sen ol,
başka köpeklerin önünde yapma bu işi !
Bir öğrenirlerse bu suçun karşılığında,
böyle bir ödül alacaklarını, karışmam,
bizi çiğ çiğ yemeğe kalkarlar o zaman !"
Kötü kişilerin kazandığı başarılar,
bir çok insanları umutlandırır, kışkırtır.

Çeviren : Türkân TUNGA

THE NOVEL AND THE FEELINGS

D. H. LAWRENCE

We think we are so civilized, so highly educated and civilized. It is farcial. Because, of course, all our civilization consists in harping on one string. Or at most on two or three strings. Harp, harp, harp, twingle, twingle-twang! That's our civilization, always on one note.

The note itself is all right. It's the exclusiveness of it that is awful. Always the same note, always the same note! "Ah, how can you run after other women when your wife is so delightful, a lovely plump partridge?" Then the husband laid his hand on his waistcoat, and a frightened look came over his face. "Nothing but partridge?" he exclaimed.

Toujours perdrix! It was up to that wife to be a goose and a cow, an oyster and an inedible vixen, at intervals.

Wherein are we educated? Come now, in what are we educated? In politics, in geography, in history, in machinery, in soft drinks and in hard, in social economy and social extravagance: ugh! a frightful universality of knowings.

But it's all France without Paris, *Hamlet* without the Prince, and bricks without straw. For we know nothing, or next to nothing, about ourselves. After hundreds of thousands of years we have learned how to wash our faces and bob our hair, and that is about all we have learned, *individually*. Collectively, of course, as a species, we have combed the round earth with a tooth-comb, and pulled down the stars almost within grasp. And then what? Here sit I, a two-legged individual with a risky temper, knowing all about—take a pinch of salt—Tierra del Fuego and Relativity and the composition of celluloid, the appearance of the anthrax bacillus and solar eclipses, and the latest fashion in shoes; and it don't do me no good! as the charlady said of near beer. It doesn't leave me feeling no less lonesome inside! as the old Englishwoman said, long ago, of tea without rum.

Our knowledge, like the prohibition beer, is always near. But it never gets there. It leaves us feeling just as lonesome inside.

We are hopelessly uneducated in ourselves. We pretend that when we know a smattering of the Patagonian idiom we have in so far educa-

ROMAN İLE DUYGULAR

D. H. LAWRENCE

Biz pek uygarlaşmış sanırız kendimizi, pek yüksek öğrenimli, pek uygar sanırız. Gülünçtür bu. Çünkü bizim bütün uygarlığımız tek telden çalmaktan kuruludur tabii. Bilemediniz iki ya da üç telden. Tın, tın, tın, dıngır, dıngır, dan ! İşte uygarlığımız bizim, hep aynı perdeden.

Sesin kendisine bir diyecek yok. Korkunç olanı, başka ses tanımasıdır. Hep aynı ses, hep aynı ses ! "Ah, böyle sevimli, güzel, keklük gibi tombul bir karınız varken, nasıl başka kadınlar ardında koşabilirsiniz ?" Koca, elini yeleğinin üstüne koymuş, korkulu bir anlama bürünmüş yüzü. "Keklikten gayrisi yasak mı peki ?" demiş şaşkınlıkla.

Toujours perdrix ! Arasına bir kaz, bir inek, bir istiridyeye, yenmez yutulmaz bir dişi tilki olmak o kadının elinde bir işti.

Ne bakımdan öğrenimliyiz biz ? Bakalım şöyle bir, ne konuda öğrenimliyiz ? Politikada, coğrafyada, tarihte, makinalarda, içkinin alkollüsünde alkolsüzünde, toplum ekonomisinde, toplumsal aşırıhıkta : uh ! korkunç bir bilgiler evrenselliği.

Ama bunların hepsi Paris'siz Fransa, Prens'siz *Hamlet*, samansız kerpiçtir ancak. Yüzlerce binlerce yıldan sonra öğrenene öğrenene yüzümüzü nasıl yıkayacağımızı, saçlarımızı nasıl keseceğimizi öğrendik, birer birey olarak bütün öğrendiğimiz budur hemen hemen. Tabii topluca, bir tür olarak da, yuvarlak yeryüzünü bir fildişi tarakla taradık, yıldızları çekip elimizin altına getirdik nerdeyse. Ne oldu sonra ? İşte oturuyorum burda, sakıncalı huyuyla iki bacaklı bir birey, Tierra del Fuego ile, görecelik ile, selüloidin bileşimi ile şirpençe basiline görünüşü ile güneş tutulmaları ile, ayakkabıların son modası ile ilgili her şeyi - pek inanmayın ya - biliyoruz ; bana hiçbir yararı da olmuyor ! gündelikçi kadının hafif bira için söylediği gibi. İçimde duyduğum yalnızlığı daha azaltmıyor ki ! yaşlı İngiliz kadınının, çok eskiden, romsuz çay için söylediği gibi.

Bizim bilgimiz, alkolsüz bira gibi hep yakındadır. Ama hiçbir zaman bir yere varmaz. İçimizdeki yalnızlığı olduğu gibi bırakır öylece.

Kendi kendimizle ilgili öğrenimimiz de umut kırıcı ölçüde kıttır. Patagonya lehçesini şöyle yarım yamalak tanıdığımız zaman büyük bir

ted ourselves. What nonsense ! The leather of my boots is just as effectual in turning me into a bull, or a yung steer. Alas ! we wear our education just as externally as we wear our boots, and to far less profit. It is all external education, anyhow.

What am I, when I am at home ? I'm supposed to be a sensible human being. Yet I carry a whole waste-paper basket of ideas at the top of my head, and in some other part of my anatomy, the dark continent of myself. I have a whole stormy chaos of "feelings". And with these self-same feelings I simply don't get a chance. Some of them roar like lions, some twist like snakes, some bleat like snow-white lambs, some warble like linnets, some are absolutely dumb, but swift as slippery fishes, some are oysters that open on occasion : and lo! here am I, adding another scrap of paper to the ideal accumulation in the waste-paper basket, hoping to settle the matter that way.

The lion springs on me ! I wave an idea at him. The serpent casts a terrifying glance at me, and I hand him a Moody and Sankey hymn-book. Matters go from bad to worse.

The wild creatures are coming forth from the darkest Africa inside us. In the night you can hear them bellowing. If you are a big game-hunter, like Billy Sunday, you may shoulder your elephant gun. But since the forest is inside all of us, and in every forest there's a whole assortment of big game and dangerous creatures, it's one against a thousand. We've managed to keep clear of the darkest Africa inside us, for a long time. We've been so busy finding the North Pole and converting the Patagonians, loving our neighbour and devising new means of exterminating him, listening in and shutting out.

But now, my dear, dear reader, Nemesis is blowing his nose. And muffled roarings are heard out of darkest Africa, with stifled shrieks.

I say feelings, not emotions. Emotions are thing we more or less recognize. We see love, like a wolly lamb, or like a decorive decadent panther in Paris clothes : according as it is sacred or profane . We see hate, like a dog chained to a kennel. We see fear, like a shivering monkey. We see anger, like a bull with a ring through his nose, and greed, like a pig. Our emotions are our demesticated animals, noble like the horse, timid like the rabbit, but all completely at our service. The rabbit goes

öğrenime ulaşmış olduğumuzu sanıyoruz. Ne saçmalık ! Öyleyse ayakkabılarımın derisi de beni bir boğa ya da genç bir öküz saydırmaya yeter. Yazık ! Öğrenimimizi tıpkı ayakkabılarımız gibi, dışımıza giyiyoruz, hem de çok daha az bir yarar karşılığında. Topuyla dışsaldır öğrenimiz, ne olursa olsun.

Peki kendi kendimle başbaşa kaldığım zaman neyim ben ? Sağduyulu bir insan olmam gerekir bu durumda. Ama bütün bir düşünceler kâğıt sepetini kafamın tepesinde, bir de benliğimin karanlık ülkesi olan yapımın başka bir kesiminde taşır dururum. Bütün bir fırtınalı "duygular" karmaşası vardır bende. İşte bu duygularla hiçbir zaman başa çıkamam. Kimisi aslanlar gibi kükrer, kimisi yılanlar gibi kıvrılır, kimisi kar aklığında kuzular gibi meler, kimisi keten kuşları gibi öter, kimisi hütünüyle dilsiz, ama kaygan balıklar gibi tezcanlıdır, kimisi istiridyedir arasıra açılan : ve işte ! ben, bu sorunu böyle çözebileceğimi umarak, kâğıt sepetindeki o düşünceler birikintisine bir kâğıt parçası daha eklemekteyim.

Aslan üstüme atılır ! bir düşünce sallarım ona. Yılan ürkü salan bir bakış fırlatır bana, bir Moody and Sankey dua kitabı uzatırım hemen. Gitgide daha kötüye varıyor işler.

Yırtıcı yaratıklar içimizdeki en karanlık Afrika'dan çıkıp gelmekte. Geceleyin böğürmelerini duyabilirsiniz. Billy-Sunday gibi yaman bir avcysanız fil tüfeğinizi sırtlayabilirsiniz. Ama orman hepimizin içinde olduğundan, her ormanda da türlü türlü büyük av hayvanları, sakıncalı yaratıklar bulunduğundan, bine karşı birsiniz ancak. Kuzey Kutbu'nu bulmakla, Patagonyahları Hristiyanlaştırmakla, komşumuzu sevmek, onu ortadan kaldırmak için yeni yollar bulgulamakla, gizlerine burnumuzu sokup, kapımızı yüzüne çarpmakla uğraştık durduk hep.

Ama şimdi, benim sevgili, sevgili okurum, Nemesis gürültüyle sümkürüyor. En karanlık Afrika'dan bastırılmış gürlemeler boğuk çığlıklarla yükseliyor.

Duygular diyorum, coşkular değil. Coşkular az çok tanıdığımız şeylerdir. Aşkı, yünlü bir kuzu ya da Paris giysileri içinde düşkün bir panter olarak görürüz : kutsal ya da bayağı oluşuna göre. Nefreti bir kulübeye zincirle bağlı bir köpek olarak görürüz. Korkuyu titreyen bir maymun gibi görürüz. Öfkeyi burnu halkalı bir boğa, açgözlülüğü ise bir domuz olarak görürüz. Coşkularımız evcilleştirilmiş hayvanlardır, at gibi soylu, tavşan gibi ürkek, ama hepsi de toptan buyruğumuzda.

into the pot, and the horse into the shafts. For we are creatures of circumstance, and must fill our bellies and our pockets.

Convenience ! Convenience ! There are convenient emotions and inconvenient ones. The inconvenient ones we chain up, or put a ring through their nose. The convenient ones are our pets. Love is our pet favourite.

And that's as far our education goes, in the direction of feelings. We have no language for the feelings, because our feelings do not even exist for us.

Yet what is a man ? Is he really just a little engine that you stoke with potatoes and beef-steak ? Does all the strange flow of life in him come out of meat and potatoes, and turn into the so-called physical energy ?

Educated ! We are not even born, as far as our feelings are concerned.

You can eat till you're bloated, and "get ahead" till you're a by-word, and still, inside you, will be the darkest Africa whence come roars and shrieks.

Man is not a little engine of cause and effect. We must put that out of our minds for ever. The cause in man is something we shall never fathom. But there it is, a strange dark continent that we do not explore, because we do not even allow that it exists. Yet all the time, it is within us : the cause of us, and of our days.

And our feelings are the first manifestations within the aboriginal jungle of us. Till now, in sheer terror of ourselves, we have turned our backs on the jungle, fenced it in with an enormous entanglement of barbed wire, and declared it did not exist.

But alas ! we ourselves only exist because of the life that bounds and leaps into our limbs and our consciousness, from out of the original dark forest within us. We may wish to exclude this inbounding, inleaping life. We may wish to be as our domesticated animals are, tame. But let us remember that even our cats and dogs have, in each generation, to be tamed. They are not now a tame species. Take away the control, and they will cease to be tame. They will not tame *themselves*.

Man is the only creature who has deliberately tried to tame himself. He has succeeded. But alas ! it is a process you cannot set a limit to. Tameness, like alcohol, destroys its own creator. Tameness is an

Tavşan tencereye girer, at da arabanın oklarına koşular. Biz çıkarımıza bakarız çünkü, midelerimizi, ceplerimizi doldurmak zorundayız.

Uygunluk ! Uygunluk ! Uygun coşkular vardır, uygunsuzlar vardır. Uygunsuzları zincire vurur, ya da burunlarına bir halka geçiririz. Uygun olanlar sevgililerimizdir bizim. Aşk en gözde sevgilimizdir.

Duygular yönünde öğrenimimiz burdan öteye gitmez. Duyguları anlatacak dilimiz yoktur, çünkü duygularımız bizim için var bile değildir.

Ama nedir bir insan ? Gerçekten patatesle, biftekle doldurduğunuz küçük bir makinadan başka bir şey değil midir ? Ondaki bütün o garip yaşam akımı etle patatesten ortaya çıkarak mı doğal enerji denen şeye dönüşür ?

Öğrenimli ! Duygularımız söz konusu olursa daha *doğmuş* bile değiliz biz.

Göbeğiniz şişinceye değin yiyebilirsiniz, adınız dillerde dolaşınca değin "ilerleyebilirsiniz", güremelerin, çığlıkların geldiği o en karanlık Afrika gene de içinizde kalacaktır.

İnsan bir neden-sonuç makinası değildir. Bunu bir kez kafamızdan söküp atmalıyız. İnsandaki *neden* hiçbir zaman anlayamayacağımız bir şeydir. Ama varolmasına bile izin vermediğimiz için inceleyemeyeceğimiz bir garip karanlık ülke vardır. Gene de her zaman içimizdedir o : bizim *nedenimiz*, günlerimizin de.

Duygularımız yerli ormanımız içindeki ilk belirtilerdir. Şimdiye değin, salt kendi korkumuzdan, ormana sırtlarımızı döndük, sonsuz dolaşıklıkta dikenli tellerle çevirdik onu, sonra da varolmadığını söyledik.

Ama ne yazık ki, biz kendimiz ancak, içimizdeki özgün karanlık ormandan gövdemizin üyelerine, bilincimize atlayan, sıçrayan o yaşamla varolabiliriz. Bu içeri atlayan, içeri sıçrayan yaşamı dışarda bırakmak isteyebiliriz. Evcilleştirilmiş hayvanlarımız gibi uslu olmayı isteyebiliriz. Ama kedilerimizle köpeklerimizin bile her kuşakta yeniden uslandırılmayı gerektirdiklerini unutmayalım. Şimdi uslu bir tür değildir onlar. Denet altından çıkarın, uslulukları sona erecektir. *Kendi kendilerini* uslandırmayacaklardır.

İnsan kendini bile bile uslandırmaya kalkışmış tek yaratıktır. Başarmış da. Ama ne yazık ki bu hiçbir sınır koyamayacağınız bir sürecidir. Usluluk da alkol gibi kendi yaratıcısını yok eder. Usluluk bir

effect of control. But the tamed thing loses the power of control, in itself. It must be controlled from without. Man has pretty well tamed himself, and he calls he tameness civilization. True civilization would be something very different. But man is now tame. Tameness means the loss of the peculiar power of command. The tame are always commanded by the untame. Man has tamed himself, and so has lost his power for command, the power to give himself direction. He has no choice in himself. He is tamed, like a tame horse waiting for the rein.

Supposing all horses were suddenly rendered masterless, what would they do ? They would run wild. But supposing they were left still shut up in their fields, paddocks, corrals, stables, what would they do ? They would go insane.

And that is precisely man's predicament. He is tamed. There are no untamed to give the commands and the direction. Yet he is shut up within all his barbed wire fences. He can only go insane, degenerate.

What is the alternative ? It is nonsense to pretend we can untame ourselves in five minutes. That, too, is a slow and strange process, that has to be undertaken seriously. It is nonsense to pretend we can break the fences and dash out into the wilds. There are no wilds left, comparatively, and man is a dog that returns to his vomit.

Yet unless we proceed to connect ourselves up with our own primeval sources, we shall degenerate. And degenerating, we shall break up into a strange orgy of feelings. They will be decomposition feelings, like the colours of autumn. And they will precede whole storms of death, like leaves in a wind.

There is no help for it. Man cannot tame himself and then stay tame. The moment he tries to stay tame he begins to degenerate, and gets the second sort of wildness, the wildness of destruction, which may be autumnal - beautiful for a while, like yellow leaves. Yet yellow leaves can only fall and rot.

Man tames himself in order to learn to un-tame himself again. To be civilized, we must not deny and blank out our feelings. Tameness is not civilization. It is only burning down the brush and ploughing the land. Our civilization has hardly realized yet the necessity for ploughing the soul. Later, we sow wild seed. But so far, we've only been burning off and rooting out the wild brush. Our civilization, as far as our own souls go, has been a destructive process, up to now. The land-

denetleme işidir. Dışardan denetlenmek zorundadır. İnsan iyiden iyiye uslandırmıştır kendini, usluluğuna da uygarlık adını takmış. Gerçek uygarlığın bambaşka bir şey olması gerekirdi. Ama insan usludur şimdi. Usluluk, özel buyurma gücünün yitmesi demektir. Uslular hep uslanmamışlardan buyruk ahrlar. İnsan kendini uslandırmış, böylece buyurma, kendi kendine yön verme gücünü yitirmiştir. Kendi başına bir seçmesi yoktur. Uslanmış, dizgine bağlı uslu bir at gibi.

Bütün atların ansızın gene sahihsiz bırakılıverdiklerini düşünün, ne yaparlar ? Yabanlaşırlardı. Ama gene tarlalarında, çayırlarında, ağullarında, ahırlarında kapalı bırakıldıklarını düşünün bir yol, o zaman ne yaparlardı ? Çıldırırlardı.

İnsanın içinde bulunduğu çıkmazın ta kendisidir bu. Uslandırılmıştır. Buyrukları verecek, yönetecek uslanmamış kimseler yoktur. Bu böyleyken, çepeçevre dikenli tel örgüler içine kapatılmıştır. Tek yolu çıldırmak, soysuzlaşmaktır.

Çıkar yol nedir ? Kendimizi beş dakikada yabancılaştırıvereceğimizi düşünmek saçmalık olur. Bu da, düşünüle taşınıla girişilmesi gereken yavaş, garip bir süreçtir. Tel örgüleri yarıp yaban kırlarına fırlayabileceğimizi düşünmek saçmalaktır. Eskisine oranla hiçbir yaban kırmamıştır artık, gene kusuntusuna dönecek bir köpektir insan.

Ama kendimizi ilk kaynaklarımıza bağlama yolunu tutmadıkça, soysuzlaşacağız. Soysuzlaşınca da garip bir duygular curcunasında bulacağız kendimizi birden. Duyguların çürümüşü olacak bunlar, güz renkleri gibi. Bir yelde savrulan yapraklar gibi, bütün ölüm fırtınalarının öncüleri olacaklar.

Çıkar yolu yoktur bu durumun. İnsan kendini uslandırıp sonra da uslu kalmaz. Uslu kalmaya kalktığı an soysuzlaşmaya başlar, ikinci türden bir yabanlık edinir, sarı yapraklar gibi bir süre güz-güzelliği gösteren yokoluş yabanlığı. Ama sarı yapraklar dökülür, çürürler ancak.

İnsan kendi kendini yabancılaştırmayı yeniden öğrenmek için uslandırıyor kendini. Uygarlaşmak için duygularımızı yadsıyıp ortadan kaldırmak zorunda değiliz. Uslanmak uygarlık değildir. Ancak çahları yakıp toprağı sürmektir. Bizim uygarlığımız ruhun da sürülmesi gerektiğini hiç görememiştir daha. Ondan sonra ekeriz yaban tohumunu. Ama şimdiye değin, ancak eski yaban çahlarını yakmakla, kökünden sökmekle uğraşıyorduk. Uygarlığımız, kendi ruhlarımızı gözönünde tutarsak,

scape of our souls is a charred wilderness of burnt-off stumps, with a green bit of water here, and a tin shanty with a little iron stove.

Now we have to sow wild seed again. We have to cultivate our feelings. It is no good trying to be popular, to let a whole rank tangle of liberated, degenerate feelings spring up. It will give us no satisfaction.

And it is no use doing as the psychoanalysts have done. The psychoanalysts show the greatest fear of all, of the innermost primeval place in man, where God is, if He is anywhere. The old Jewish horror of the true Adam, the mysterious "naturel man", rises to a shriek in psychoanalysis. Like the idiot who foams and bites his wrists till they bleed. So great is the Freudian hatred of the oldest, old Adam, from whom God is not yet separated off, that the psychoanalyst sees this Adam as nothing but a monster of perversity, a bunch of engendering adder, horribly clotted.

This vision is the perverted vision of the degenerate tema: tamed through thousands of shameful years. The old Adam is the for ever untamed: he who is of the tame hated, with a horror of fearful hate: but who is held in innermost respect by the fearless.

In the oldest of the old Adam, was God: behind the dark wall of his breast, under the seal of the navel. Then man had a revulsion against himself, and God was separated off, lodged in the outermost space.

Now we have return. Now again the old Adam must lift up un his face and his breast, and un-tame himself. Not in viciousness nor in wantonness, but having God within the wals of himself. In the very darkest continent of the body there is God. And from Him issue the first dark rays of our feeling, wordless, and utterly previous to words: the innermost rays, the first messengers, the primeval, hounourable beats of our being, whose voice echoes wordless and for ever wordless down the darkest avenues of the soul, but full of potent speech. Our own inner meaning.

Now we have to educate ourselves, not by laying down laws and inscribing tables of stone, but by listening. Not listening - in to noises from Chicago or Timbaktu. But listening - in to the voices of the honourable beats that call in the dark paths of the veins of our body, from the God in the heart. Listening inwards, inwards, not for words nor for inspiration, but to the lowing of the innermost beasts, the feelings, that roam in the forest of the blood, from the of God within the red, dark heart.

yokedici bir süreç olagelmıştır, şimdiye değin. Ruhlarımızın görünüşü, yank köklerle kaplı kömürleşmiş bir kırdır, şuracıkta yeşillik bir parça su, bir de demir sobalı teneke bir kulübe.

Şimdi gene yaban tohumu ekmek zorundayız. Duygularımızı işlemek zorundayız. Herkesin hoşuna gitmeğe çalışmak, dolaşık, başıboş kalmış, soysuz duyguların türemesine yol açmak hiçbir şey sağlamaz. Hiçbir doygunluk kazandırmaz bize.

Ruh - çözümleyicilerin yaptığı gibi yapmak da boşunadır. Ruh - çözümleyiciler, insanın o en içindeki en eski yerden, Tanrı'nın bulunduğu yerden, Tanrı bir yerdeyse eğer, en çok korkanlardır. Gerçek Adem'in, gizemli "doğal adam"ın karşısında duyulan o eski Yahudi korkusu bir çığğa yükselir ruh - çözümleyicilerde. Köpürüp bileklerini kanatıncaya değin ısıran deli gibi. Freudcuların en eski olandan, daha Tanrı'dan ayrılmamış eski Adem'den korkuları öyle büyüktür ki, ruh-çözümleyici bu Adem'i bir başıbozukluk canavarından, korkunç ölçüde eylemden kesik bir demet ağsız yilandan başka bir şey saymaz.

Bu görüş soysuzlaşmış usulların başıbozuk görüşüdür : binlerce utanç verici yıl boyu uslanagelmışlerin. Eski Adem, sonsuzluğa değin uslanmamış olandır : usullar korkulu bir nefret ürpertiyle tiksiniyor ondan : ama korkusuzlar ona en içten saygıyı beslerler.

Eski Adem'in , en eskisinde, Tanrı vardı : göğsünün kara duvarı ardında, göbeğin mühürü altında. Sonra insanın kendine karşı bir tepkisi oldu, Tanrı ayrıldı, uzağa, en dışarda bir yere oturtuldu.

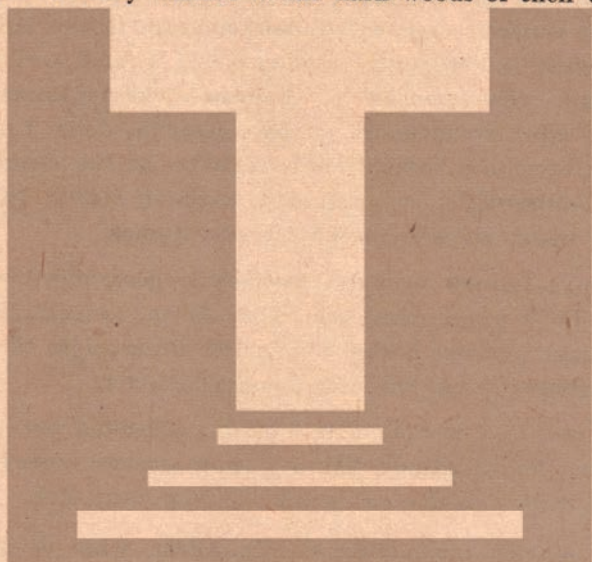
Şimdi geri dönmek zorundayız. O eski Adem, yüzü ile göğsünü kaldırarak kendini yabanlaştırmalı gene. Kötülükle, töretanımazlıkla değil, Tanrı'yı gene kendi duvarları içine alarak. Gövdenin en karanlık ülkesinde Tanrı vardır. Duygumuzun ilk karanlık ışınları O'ndan gelir, sözsüz, tümüyle sözden önce : en içteki ışınlar, ilk ulaklar, sesleri ruhun en karanlık yollarına varıncaya değin hep sözsüz yankıyan, gene de güçlü sözle dolu, o en eski saygıdeğer hayvanları varlığımızın. Kendi iç anlamımız.

Şimdi kendimizi eğitmek zorundayız, yasalar koyarak, taş belgeler yazarak, dinleyerek. Chicago'dan ya da Timbuktu'dan gelen sesleri dinleyerek değil. Ama yürekteki Tanrı'dan gelerek gövdemizin damarlarının kara geçitleri içinde bağırarak saygıdeğer hayvanların seslerini dinleyerek. İçeriyi dinleyerek, içeriyi, sözler için ya da esinlenmek için değil, kızıl, karanlık yürek içindeki Tanrı'nın ayaklarından inerek kanın ormanında gezinen en içerdeki hayvanların, duyguların böğürtüsünü dinleyerek.

And how ? How ? How shall we even begin to educate ourselves in the feelings ?

Not by laying down laws, or commandments, or axioms and postulates. Not even by making assertions that such and such is blessed. Not by words at all.

If we can't hear the cries far down in our own forests of dark veins, we can look in the real novels, and there listen-in. Not listen to the didactic statements of the author, but to the low, calling cries of the characters as they wander in the dark woods of their destiny.

TÜSTAV

Ama nasıl ? Nasıl ? Duygularımızı eğitmeye nasıl başlayacağız ?

Yasalar ya da buyruklar ya da belitler, konutlar koyarak değil. Şunun ya da bunun kutsanmışlığını söyleyen savlarla bile değil. Sözlerle değil hiç.

Kendi karanlık damarlarımızın ormanlarının ta diplerindeki bağırtıları duyamıyorsak, gerçek romanlarda kulak verebiliriz onlara. Yazarın öğretici tümcelerini değil, yazgılarının kara ormanlarında dolaşan karakterlerin derin, çağırın bağırtılarını dinlemek için.

Çeviren : Akşit GÖKTÜRK

TÜSTAV

MORALITY AND THE NOVEL

D. H. LAWRENCE

The business of art is to reveal the relation between man and his circumambient universe, at the living moment. As mankind is always struggling in the toils of old relationships, art is always ahead of the "times", which themselves are always far in the rear of the living moment.

When van Gogh paints sunflowers, he reveals, or achieves, the vivid relation between himself, as man, and the sunflower, as sunflower, at that quick moment of time. His painting does not represent the sunflower itself. We shall never know what the sunflower itself is. And the camera will *visualize* the sunflower far more perfectly than van Gogh can.

The vision on the canvas is a third thing, utterly intangible and inexplicable, the offspring of the sunflower itself and van Gogh himself. The vision on the canvas is for ever incommensurable with the canvas, or the paint, or van Gogh as a human organism, or the sunflower as a botanical organism. You cannot weigh nor measure nor even describe the vision on the canvas. It exists, to tell the truth, only in the much-debated fourth dimension. In dimensional space it has no existence.

It is a revelation of the perfected relation, at a certain moment, between a man and a sunflower. It is neither man-in-the-mirror nor flower-in-the-mirror, neither is it above or below or across anything. It is in between everything, in the fourth dimension.

And this perfected relation between man and his circumambient universe in life itself, for mankind. It has the fourth-dimensional quality of eternity and perfection. Yet it is momentaneous.

Man and the sunflower both pass away from the moment, in the process of forming a new relationship. The relation between all things changes from day to day, in a subtle stealth of change. Hence art, which reveals or attains to another perfect relationship, will be for ever new.

At the same time, that which exists in the non-dimensional space of pure relationship is deathless, lifeless, and eternal. That is, it gives

TÖRE İLE ROMAN

D. H. LAWRENCE

Sanatın işi, insan ile onu kuşatan evreni arasındaki bağı yaşayan anda gözönüne sermektir. İnsanlık hep eski bağların ağı içinde çırpındığından, sanat, kendileri hep uzakta, yaşayan anın gerilerinde kalan "zamanlar"ın da önündedir hep.

Van Gogh ayçiçeklerinin resmini yaparken, insan olan kendisiyle, ayçiçeği arasındaki canlı bağı, akıp giden o an içinde gözönüne serer ya da kurar. Yaptığı resim ayçiçeğinin kendisini yansıtmaz. Ayçiçeğinin kendisinin ne olduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Fotoğraf makinası ayçiçeğini van Gogh'un gösterebildiğinden çok daha eksiksiz gösterebilecektir.

Gerilmiş bez üzerindeki görüntü üçüncü bir şeydir, hiç kavranamaz, açıklanamaz nitelikte, ayçiçeğinin kendisiyle van Gogh'un kendisinin ürünü olan bir şey. Gerilmiş bez üzerindeki görüntü hiçbir zaman gerili bezle, ya da boyayla, ya da bir insan kuruluş olarak van Gogh'la, bir bitkisel kuruluş olarak ayçiçeği ile oranlanmaya gelmez. Gerilmiş bez üzerindeki görüntüyü ne tartabilirsiniz, ne ölçebilirsiniz, giderek ne de betimleyebilirsiniz. Sözün gerçeği, ancak çok - tartışmalı dördüncü boyutta varlık kazanır o. Boyutlar uzayında varolamaz.

İnsan ile ayçiçeği arasındaki bütüne ermiş bağı, belli bir anda gözönüne serilişidir bu görüntü. Ne aynadaki insan, ne de aynadaki çiçektir, ne bir şeyin üstünde, ne altında, ne de çaprazlamasındadır. Her şeyin ortasında, dördüncü boyuttadır.

İşte insanla çevresindeki evreni arasına bu bütüne ermiş bağı, insanlık için, yaşamın kendisidir. Sonrasızlık ile bütüne ermişliğin dört boyutlu niteliği vardır onda. Ama anlıktır gene de.

Hem insan hem de ayçiçeği yeni bir bağı kurma sürecinde andan geçip gitmektedirler. Bütün nesnelere arasındaki bağı günden güne çok ince bir gizli değişikliğe uğrar. Bundan dolayı, bütüne ermiş başka bir bağı gözönüne seren ya da elde eden sanat, sonsuzluğa değin yeni kalacaktır.

Katksız bağların boyutsuz uzayında varolan, ölümsüzdür, yaşamsızdır, sonrasızdır, aynı zamanda. Kısacası, yaşam ile ölümün ötesindedir

us the *feeling* of being beyond life or death. We say an Assyrian lion or an Egyptian hawk's head "lives". What we really mean is that it is beyond life, and therefore beyond death. It gives us that feeling. And there is something inside us which must also be beyond life and beyond death, since that "feeling" which we get from an Assyrian lion or an Egyptian hawk's head is so infinitely precious to us. As the evening star, that spark of pure relation between night and day, has been precious to man since time began.

If we think about it, we find that our life *consists* in this achieving of a pure relationship between ourselves and the living universe about us. This is how I "save my soul" by accomplishing a pure relationship between me and another person, me and other people, me and a nation, me and a race of men, me and the animals, me and the trees or flowers, me and the earth, me and the skies and sun and stars, me and the moon : an infinity of pure relations, big and little, like the stars of the sky : that makes our eternity, for each one of us, me and the timber I am sawing, the lines of force I follow ; me and the dough I knead for bread, me and the very motion with which I write, me and the bit of gold I have got. This, if we knew it, is our life and our eternity: the subtle, perfected relation between me and my whole circumambient universe.

And morality is that delicate, for ever trembling and changing *balance* between me and my circumambient universe, which precedes and accompanies a true relatedness.

Now here we see the beauty and the great value of the novel. Philosophy, religion, science, they are all of them busy nailing things down, to get a stable equilibrium. Religion, with its nailed - down One God, who says *Thou shalt, Thou shan't*, and hammers home every time ; philosophy, with its fixed ideas ; science with its "laws" : they, all of them, all the time ? want to nail us on to some tree or other.

But the novel, no. The novel is the highest example of subtle inter - relatedness that man has discovered. Everything is true in its own time, place, circumstance, and untrue outside of its own place, time, circumstance. If you try to nail anything down, in the novel, either it kills the novel, or the novel gets up and walks away with the nail.

Morality in the novel is the trembling instability of the balance. When the novelist puts his thumb in the scale, to pill down the balance to his own predilection, that is immorality.

olma *duygu'sunu* verir bize. Bir Asur aslanı ya da bir Mısır doğanının başı için "yaşıyor" deriz. Gerçekte demek istediğimiz, onun, yaşamın ötesinde, dolayısıyla de ölümün ötesinde olduğudur. Bu duyguyu verir bize. Bir Asur aslanı ya da bir Mısır doğanının başı karşısındaki o "duygumuz" bizce bu denli sonsuz bir değer taşıyorsa, bizim içimizde de yaşamın ötesinde, ölümün ötesinde olması gereken bir şey vardır demek. Akşam yıldızının, gece ile gündüz arasındaki o katkısız bağ kıvılcımının, zamanın ta başlangıcından beri insanlarca değerli tutulagelmesi gibi.

Düşünürsek, yaşamamızın, kendimizle çevremizdeki yaşayan evren arasında böyle katkısız bir bağın başarılmasından *kurulu olduğunu* görürüz. Kendimle başka bir kişi arasında, kendimle başka kimseler, kendimle bir ulus, kendimle bir insan ırkı, kendimle hayvanlar, kendimle ağaçlar ya da çiçekler, kendimle yeryüzü, kendimle gökler, güneş, yıldızlar, kendimle ay arasında katkısız bir bağ kurarak böylece "kurtarıyorum ruhumu": bir katkısız bağlar sonsuzluğu, göğün yıldızları gibi, irili ufaklı: budur bizi sonsuz kılan, her birimizi, benimle biçtiğim tahta, izlediğim güç çizgileri arasında ; benimle yoğurduğum ekmeklik hamur, benimle yazarken gösterdiğim kıvılcımın ta kendisi, benimle bendeki altın parçacığı arasında. Bir kez tanıdıysak, yaşamımız, sonsuzluğumuz budur bizim : benimle bütün çevremi kuşatan evren arasındaki bütüne ermiş incecik bağ.

Töre ise hiç durmadan titreyerek, benimle beni kuşatan evrenim arasındaki gerçek bağlıktan önce gelen, bu bağlılığa eşlik eden *denge'yi* değiştirecek duyguluktur.

Romanın güzelliğini, büyük değerini burda görüyoruz işte. Felsefe, din, bilim, hepsi de sağlam bir dengeye ulaşmak için hey şeyi çivilemekle uğraşırlar. Din, şunu *Yapmalısın*, bunu *Yapmamalısın* diyen, çivilenmiş Tek Tanrı'sıyla yapar bu işi, hedefe indirir durur çekicini her kez ; felsefe değişmez düşünceleriyle; bilim, «yasa»larıyla: bunların hepsi birden bizi şu ya da bu ağaca çivilemek isterler.

Roman ise öyle değil. Roman, ince iç-bağlılığın, insanın bulgulamış olduğu en yüksek örneğidir. Her şey kendi zamanı, yeri, koşulları içinde doğru, kendi zamanı, yeri, koşulları dışında da doğruluktan uzaktır. Romanda bir şeyi çivilemeye kalkışırsanız, bu, ya romanı öldürür, ya da roman ayağa kalkar çiviyle birlikte yürür.

Romanda töre, dengenin titreyen durulmazlığıdır. Romancı dengeyi kendi eğilimine uydurmak için terazinin işine karışırsa, yaptığı iş töresizliktir.

The modern novel tends to become more and more immoral, as the novelist tends to press his thumb heavier and heavier in the pan : either on the side of love : or on the side of licentious "freedom".

The novel is not, as a rule, immoral because the novelist has any dominant *idea*, or *purpose*. The immorality lies in the novelist's helplessness, unconscious predilection. Love is a great emotion. But if you set out to write a novel, and you yourself are in the throes of the great predilection for love, love as the supreme, the only emotion worth living for, then you will write an immoral novel.

Because no emotion is supreme, or exclusively worthy living for. All emotions go to the achieving of a living relationship between a human being and the other human being or creature or thing he becomes purely related to. All emotions, including love and hate, and rage and tenderness, go to the adjusting of the oscillating, unestablished balance between two people who amount to anything. If the novelist puts his thumb in the pan, for love, tenderness, sweetness, peace, then he commits an immoral act: he *prevents* the possibility of a pure relationship, a pure relatedness, the only thing that matters : and he makes inevitable the horrible reaction, when he lets his thumb go, towards hate and brutality, cruelty and destruction.

Life is so made that opposites sway about a trembling centre of balance. The sins of the fathers are visited on the children. If the fathers drag down the balance on the side of love, peace and production, then in the third or fourth generation the balance will swing back violently to hate, rage, and destruction. We must balance as we go.

And of all the art forms, the novel most of all demands the trembling and oscillating of the balance. The "sweet" novel is more falsified, and therefore more immoral, than the blood-and-thunder novel.

The same with the smart and smudgilly cynical novel, which says it doesn't matter what you do, because one thing is as good as another, anyhow, and prostitution is just just as much "life" as anything else.

This misses the point entirely. A thing isn't life just because somebody does it. This the artist ought to know perfectly well. The ordinary bank clerk buying himself a new straw hat isn't "life" at all : it is just existence, quite all right, like everyday dinners : but not "life".

Romancı parmağını terazinin kefesine gitgide daha çok bastıracağı için modern roman gitgide daha töresiz olmaya yöneliyor : ya aşkı, katkısız aşkı, ya da kuraldışı bir "özgürlük"ü ağır bastırıyor parmak.

Roman, genellikle, romancıda ağır basan herhangi bir düşüncenin, ya da gizli ereğin bulunuşundan dolayı töresiz sayılmaz. Töresizlik romanının önüne geçilmez bilinçsiz eğilimindedir. Aşk büyük bir coşkudur. Ama bir roman yazmaya koyulduğunuzda, kendiniz, her şeyden yüce olan aşk, yaşanmaya değer tek coşku, diyerek aşk duyduğumuz büyük bir eğilimin sancularını çekmekteyseniz, töresiz bir roman yazacaksınız demektir.

Çünkü hiçbir coşku en yüce değildir, tek başına yaşanmaya değer değildir. Bütün coşkular insan ile, insanın katkısız bağlanacağı öteki insan, ya da yaratık, ya da nesne arasında yaşayan bağı ortaya koymak için çabşırlar. Aşk ile nefreti, öfke ile sevecenliği de içlerine alan bütün coşkular, bir yere varan iki insan arasındaki sallantılı, daha kurulmamış dengenin ayarlanmasna katılırlar. Romancı parmağını aşkı, sevecenliği, tatlılığı, barışı ağır bastırarak üzere kefeye dokundurursa, töresiz bir davranışta bulunmuş olur : katkısız bir bağın, katkısız bir bağlılığın, o tek önemli şeyin olabirliğini önler böylece: parmağını çektiği zaman nefret ile acımazlığa, zorbalık ile yıkıma yönelecek korkunç tepkiyi de kaçınılmaz kılar.

Yaşamın kuruluşunda, karşıtlar titrek bir denge merkezinin çevresinde kaynaşırlar. Babaların günahları çocuklarda açığa çıkar. Babalar dengenin aşk, barış, verim yanını aşağı bastırmışlarsa, üçüncü ya da dördüncü kuşakta denge yeğlilikle, nefretten, öfkeden, yıkımdan yana kayacaktır. Yol alırken bir yandan da dengeyi sağlamalıyız.

Bütün sanat biçimleri arasında, dengenin en çok titremesini, sallanmasını gerektiren biçim romandır. "Tatlı" roman kan-ile-gümbürtü romanından daha düzmece, dolayısıyla da daha töresizdir.

Herhangi bir şey de öteki ölçüsünde iyidir nasıl olsa, orospuluk en az herhangi başka bir şey ölçüsünde "yaşam"dır, ne isterseniz yapabilirsiniz, diyen, süslü püslü, iğrençesine köpeksi roman için de durum aynıdır.

Bu düşünce bütünüyle yanlış kapıya çıkar. Bir şey salt birisi yapıyor diye yaşam olamaz. Sanatçı bunu iyiden iyiye bilmelidir. Kendine yeni bir hasır şapka alan basbayağı bir banka yazmanı hiç de "yaşam" değildir: bir varlıktır ancak, düpedüz, günlük yemekler gibi : ama "yaşam" değildir.

By life, we mean something that gleams, that has the fourth-dimensional quality. If the bank clerk feels really piquant about his hat, if he establishes a lively relation with it, and goes out of the shop with the new straw hat on his head, a changed man, be—a ureoled, then that is life.

The same with the prostitute. If a man establishes a living relation to her, if only for one moment, then it is life. But if it doesn't : if it is just money and function, then it is not life, but sordidness, and a betrayal of living.

If a novel reveals true and vivid relationships, it is a moral work, no matter what the relationships may consist in. If the novelist *honours* the relationship in itself, it will be a great novel.

But there are so many relationships which are not real. When the man in *Crime and Punishment* murders the old woman for six-pence although it is *actual* enough, it is never quite real. The balance between the murderer and the old woman is gone entirely ; it is only a mess. It is actuality, but it is not "life", in the living sense.

The popular novel, on the other hand, dishes up a réchauffé of old relationships : *If Winter Comes*. And old relationships dished up are likewise immoral. Even a magnificent painter like Raphael does nothing more than dress up in gorgeous new dresses relationships which have already been experienced. And this gives a gluttonous kind of pleasure to the mass : a voluptuousness, a wallowing. For centuries, men say of their voluptuously ideal woman : "She is a Raphael Madonna". And women are only just learning to take it as an insult.

A new relation, a new relatedness hurts somewhat in the attaining ; and will always hurt. So life will always hurt. Because real voluptuousness lies in re-acting old relationships, and at the best, getting an alcoholic sort of pleasure out of it, slightly depraving.

Each time we strive to a new relation, with anyone or anything, it is bound to hurt somewhat. Because it means the struggle with and the displacing of old connexions, and this is never pleasant. And moreover, between living things at least, an adjustment means also a fight, for each party, inevitably, must "seek its own" in the other, and be denied. When, in the two parties, each of them seeks his own, her own, absolutely, then it is a fight to the death. And this is true of the thing called "passion". On the other hand, when, of the two parties, one yi-

Parıldayan, dört boyutlu niteliği gösteren bir şeydir bizce yaşam. Banka yazmanı şapkasından ötürü gerçekten pek yüksek beğenili sayarsa kendini, şapkasıyla canlı bir bağ kurar, dükkândan yeni hasır şapkası başında, değişmiş, ışıkla-taçlanmış bir adam olarak çıkarsa, yaşamdır bu.

Orospu için de öyle. Bir erkek onunla yaşayan bir bağ kurarsa, isterse bir anlık olsun bu, yaşamdır. Ama böyle olmazsa ; yalnız para ile görevse aradaki, yaşam değil aşağılıktır, yaşamaya bir ihanettir.

Bir roman hem gerçek, hem canlı bağlıkları gözönüne seriyorsa, bağlar ne türden olursa olsun, töreli bir yapıttır. Romancı, bağın kendisine *saygı duyarsa*, büyük bir roman çıkacaktır ortaya.

Ama gerçek olmayan bunca bağlar var. *Suç ve Ceza*'daki adamın yaşlı kadını altı peni için öldürmesi, yeterince *olağan* görünmekle birlikte, hiç de bütünüyle gerçek değildir. Öldüren ile yaşlı kadın arasındaki denge iyice yitmiştir ; bu bakımdan bir karmaşadır ancak. *Olağan* bir eylemdir, ama yaşayan anlamda "yaşam" değildir.

Öte yandan, yığınların sevdiği roman ise eski bağları ısıtır ısıtır gene sürer önümüze : *If Winter Comes*. Eski bağların önümüze sürülmesi de aynı ölçüde töresizliktir. Raphaël gibi görkemli bir ressam bile önceden denenmiş bağlara gözalıcı yeni giysiler giydirmekten başka bir şey yapmaz. Bu da, sürünün duyacağı oburca bir tadı karşılar ancak : bir şehvetlilik, bir çamurda debeleniş. Yüzyıllarca erkekler şehvet yönünden örnek saydıkları kadından : "Bir Raphaël Madonnası" diye söz etmişlerdir. Kadınlar bu sözü bir aşağılama saymayı ancak şimdi yeni yeni öğreniyorlar.

Yeni bir bağ, yeni bir bağlılık, elde edilişi sırasında kişiyi yaralar bir bakıma ; her zaman da yaralayacaktır. Çünkü gerçek şehvetlilik eski bağların yeniden oynanması, bundan olsa olsa, biraz bozucu nitelikteki alkolik yollu bir tad duyulmasıdır.

Herhangi bir kimseyle ya da herhangi bir şeyle yeni bir bağ kurma yolundaki her çabamızda, bir bakıma yaralanmamız kaçınılmazdır. Çünkü bu, eski bağlarla bir çekişme, onların yerine yenilerini koymadır, hiçbir zaman da hoş gitmez. Üstelik, hiç değilse yaşayan şeyler arasında bir ayarlama, bir kavga demektir aynı zamanda, çünkü yanlardan her biri kaçınılmazlıkla, ötekinde "kendisinin olanı" aramak, eli boş dönmek zorundadır. Yanlardan her biri ne pahasına olursa olsun kendisinininkini aramakta direniyorsa, öldüresiye bir kavgadır bu. "Tutku" diye anılan

elds utterly to the other, this is called sacrifice, and it also means death. So the Constant Nymph died of her eighteen months of constancy.

It isn't the nature of nymphs to be constant. She should have been constant in her nymph-hood. And it is unmanly to accept sacrifices. He should have abided by his own manhood.

There is, however, the third thing, which is neither sacrifice nor fight to the death : when each seeks only the true relatedness to the other. Each must be true to himself, herself, his own manhood, her own womanhood, and let the relationship work out of itself. This means courage above all things : and then discipline. Courage to accept the life-thrust from within oneself, and from the other person. Discipline, not to exceed oneself any more than one can help. Courage, when one has exceeded oneself, to accept the fact and not whine about it.

Obviously, to read a really new novel will *always* hurt, to some extent. There will always be resistance. The same with the new pictures, new music. You may judge of their reality by the fact that they do arouse a certain resistance, and compel, at length, a certain acquiescence.

The great relationship, for humanity, will always be the relation between man and woman. The relation between man and man, woman and woman, parent and child, will always be subsidiary.

And the relation between man and woman will change for ever, and will for ever be the new central clew to human life. It is the *relation itself* which is the quick and the central clue to life, not the man, nor the woman, nor the children that result from the relationship, as a contingency.

It is no use thinking you can put a stamp on the relation between man and woman, to keep it in the *status quo*. You can't. You might as well try to put a stamp on the rainbow or the rain.

As for the bond of love, better put it off when it galls. It is an absurdity, to say that men and women *must love*. Men and women will be for ever subtly and changingly related to one another ; no need to yoke them with any "bond" at all. The only morality is to have man true to his manhood, woman to her womanhood, and let the relationship form of itself, in all honour. For it is, to each, *life itself*.

şeyde bu durum vardır. Ayrıca, iki yandan biri ötekine kesinlikle baş eğerse, özveri diye adlandırılır bu davranış, bu da ölüm demektir. Onun için, Sevgisinde Duran Peri Kızı on sekiz ay bağlılıktan sonra ölmüştür. Sevgide durmak perilerin yaradılışında değildir. Periliğinde durması gerekirdi o perinin. Özveriler kabul etmek de erkeklığe yaraşmaz. Kendi erkeklığında direnmeliydi o erkek.

Bununla birlikte, ne özveri ne de öldüresiye kavga olan üçüncü bir şey de vardır : iki yandan her birinin ötekine gerçek bir bağlılık kurmaya çalışması. Her biri kendisine, kendi erkeklığıne, kendi kadınlığına karşı doğru, saygılı olmalı, aradaki bağın kendi kendine işlemesini beklemelidir. Bu, her şeyden önce yüreklilik demektir: bir de düzen saygısı. Kişinin kendi içinden gelen, karşıdakinin içinden gelen yaşam-dürtüsünü kabul edecek yüreklilik. Kişinin kendisini aştığı zaman, olanı kabul etmesi, sızlanmaması için gerekli yüreklilik.

Gerçek yeni bir roman okumanın kişiyi *her zaman* yaralayacağı apaçıktır. Her zaman karşı bir direnme olacaktır. Yeni resimler, yeni müzik için de öyle. Bütün bunların gerçekliklerini belli bir karşı direnme uyandırmaları, eninde sonunda da belli bir benimsenişi zorunlu kılmaları olgusuyla ölçebilirsiniz.

İnsanlık için, büyük bağ, her zaman, kadınla erkek arasındaki bağ olacaktır. Erkek ile erkek, kadın ile kadın, ana-baba ile çocuk arasındaki bağ her zaman ikinci önemde kalacaktır.

Kadın ile erkek arasındaki bağ ise sonsuzluğa değin değişecek, sonsuzluğa değin insan yaşamının başlıca ipucu olacaktır. Yaşamın en canalıcı baş ipucu, *bağın kendisidir*, yoksa ne erkektir, ne kadın, ne de bu bağdan bir raslantı olarak doğan çocuklar.

Erkek ile kadın arasındaki bağı *status quo*'ya sokmak için sınırlandırmayı düşünmek boşunadır. Yapamazsınız. Gökkuşağını, ya da yağmuru sınırlandırmaya benzer bu.

Aşk bağlanmasına gelince, sıklığa başladığı an bir yana bırakılması daha iyi olur. Erkeklerle kadınlar *sevmek zorundadırlar* demek saçmalıktır. Erkeklerle kadınlar sonsuzluğa değin birbirlerine inceden, değişken bir yolda bağlı olacaklardır ; onlara herhangi bir "bağlanma" boyunduruğu vurmanın hiç de gereği yoktur. Tek töre, erkeğin erkeklığında, kadının da kadınlığında durması, aradaki bağın bütün saygıdeğerliğiyle kendi kendine oluşmasını beklemesidir. Çünkü bu, ikisi için de *yaşamın kendisidir*.

If we are going to be moral, let us refrain from driving pegs through anything, either through each other or through the third thing, the relationship, which is for ever the ghost of both of us. Every sacrificial crucifixion needs five pegs, four short ones and a long one, each one an abomination. But when you try to nail down the relationship itself, and write over it *Love* instead of *This is the King of the Jews*, then you can go on putting in nails for ever. Even Jesus called it the Holy Ghost, to show you that you can't lay salt on its tail.

The novel is a perfect medium for revealing to us the changing rainbow of our living relationships. The novel can help us to live, as nothing else can: no didactic Scripture, anyhow. If the novelist keeps his thumb out of the pan.

But when the novelist has his thumb in the pan, the novel becomes an unparalleled perverter of men and women. To be compared only, perhaps to that great mischief of sentimental hymns, like "Lead, Kindly Light", which have helped to rot the marrow in the bones of the present generation.

TÜSTAV

Törelî olmak istiyorsak, hem birbirimize, hem de aradaki üçüncü şeye, ikimizin de sonsuzluğa değin hayaleti olan bağa, çivi çakmaktan kaçınmalıyız Her kurban edercesine haça germe beş çivi gerektirir, her biri bir kin olan dört uzun bir de kısa çivi. Ama aradaki bağın kendisini çivilemeye kalkışır, üstüne de *Bu Yahudilerin kırahdır* yazacak yerde *Aşk* yazarsanız, çivileme işini sonsuza değin sürdürebilirsiniz. İsa bile değışmez bir kalıba sokamıyacağınızı göstermek için Kutsal Ruh adını vermiştir buna.

Roman, yaşayan bağlarımızın değışken gökkuşağını gözümüzün önüne sermek için eksiksiz bir araçtır. Yaşamamıza başka hiçbir şey roman ölçüsünde yardım edemez : hiçbir öğretici Kutsal Kitap hele. Ama romancı parmağını kefedenden uzak tutarsa.

Romancının parmağı kefeye dokunuyorsa, roman kadınlarla erkekler için bir eşi daha görülmez bir ayartıcı olur. Bu etkisiyle de belki ancak, şimdiki kuşağın kemiklerindeki ilğin çürümesinde payı olan "Yol göster, iyiliksever Işık" türünden duygucu kutsal şarkıların büyük yıkıcılığıyla karşılaştırılabilir.

Çeviren Akşit GÖKTÜRK

TÜSTAV

OKUMA SANATI ÜZERİNE

WALTER WINKELMANN

Goethe *Eckermann ile Konuşmalar*'ında¹ doğru dürüst okumayı öğrenmek için seksen yıl harcadığını, yine de kendini bu ülkeye tam ulaşmış saymadığını söyler. Goethe bu sözle besbelli okullarda öğrenilen okumayı değil, fakat bu melekeyi işlete işlete onu gerçek okuma sanatı haline getirmeyi kastediyor ve ilerlemiş yaşında bile bu sanata istediği kadar sahip olamadığından dert yanıyor.

Onun üzerinde durduğu bu okuma konusuyla başka büyüklerin de ilgilendiğini görüyoruz. Schopenhauer *Hayat felsefesi üzerine toplu sözler*² adlı eserinde, okuma ve okuyucu konusu üzerine düşüncelerini nükteli olduğu kadar içneli cümlelerle anlatmıştır. Örneğin bir yerde "okumak, kendi yerine başka birini düşündürmektir.", bir başka yerde "okumak , başkasının kafasıyla düşünmektir." der. İlk bakışta akla ne kadar yakın görünürlerse görünsünler bu fikirleri bir çok yönden çürütmek mümkündür. Ancak biz burada bir polemik'e girmek istemiyoruz.

Tuttuğu iş gereği bilgi toplamak için okumak zorunda olan okuyucuyu , bilgini, üniversiteliyi, edebiyatçıyı, ya da gazete okuyucusunu bir yana bırakarak bizim burada üzerinde durmak istediğimiz ancak amatör okuyucudur. Amatör okuyucu deyince de gerçek okumanın sağladığı o özlü zevkin, sevincin tadını almış okuyucuyu anlıyoruz.

Okumanın çeşitli ve sürekli zevkini duyabilmek için yalnız tecrübe değil, âdeta bir nevi hüner sahibi olmak gerekir. Vakit öldürmek için okuyan okuyucuyu burada düşüncelerimizin dışında bırakıyoruz.

Bu okuyucu için seçme yoktur. O, en değerli kitaplardan tutun da büyük özenlerle sürüm için hazırlanmış magazin ve dergilerin "bekleme salonu edebiyatı"na kadar eline ne geçerse okur ve bu dergilerin sayfelerinde rastladığı tanınmış çağdaşlarla yapılmış coşku uyardırıcı konuşmalar , eski büyüklerin özel hayatlarını didik didik eden makaleler, dedikodular, yeni buluş ve keşiflere ait şişirilmiş haberlerle yüzeyde ve ayrıntıda gezinen bu yazılardan öğrendikleriyle yetinir.

1) *Gespräche mit Eckermann* - J. P. Eckermann: *Goethe ile Konuşmalar Çevirenler: Lütfi Ay - Sadi Baytın/Dünya Edebiyatından tercümeleer. Milli Eğitim Basımevi 1947*

2) Schopenhauer *Aphorismen zur Lebensweisheit*

Günümüzün ağır yaşama koşulları içinde bu çeşit yazılara ihtiyaç duyulmasını biz normal karşılıyor ve yorgun bir kafanın bu neviden bir kitap veya dergiye sarılmasına bir şey demek istemiyoruz. Ancak, bundan doğan tehlike basit okuyucunun bu yazılarda hayatın özetini bulduğuna ve böylece dünyada olup bitenleri kavradığına inanmasıdır. İkinci bir nokta da bu dergi ve gazetelerin, ailelerin günlük lektürü olup kalmasıdır.

Bu türlü yazılar bize acaba bir fayda sağlar mı?

Gerçek niyetine okuduğumuz bu yazılar üzerimizde hiç bir etki yaratmadan, sinemada seyrettiğimiz haber filimleri gibi çabucak unutulup gidecektir. Kafası işleyen kişiye bu okumadan kalan dilinin üstündeki yavan taptır, o kadar. Ciddi okuyucu bununla yetinemez. O, üstün bir amacın peşindedir. Eski bir atasözü "Kiminle düşüp kalktığını söyle, senin kim olduğunu söyleyim." der. Biz bunu değiştirerek: "Ne okuduğunu söyle, kim olduğunu söyleyim." diyebiliriz.

Vakit öldürmek için okuyanları bir yana bıraktıktan sonra geri kalan okuyucuyu, eline hiç kitap almayanlara bakarak üstün sınıfa ait bir insan saymak da yanlış olur. Kitap okumak başlı başına üstün bir mertebeye erişmiş olmayı belirtmediği gibi kitap okumamak da kafasızlık demek değildir. Okumayı sevmeyen her insana zihin yoran işlerle ilgisi yok, kafası işlemiyor diyemeyiz. Zira, böyle kimselerin dünya görüşleri -zaman zaman garip ve değişik olsa bile- tamamiyle kendi eserleridir. Bindebir bir yazı okuyan, hatta hiç okumayan bu insanların fikirleri çoğluk taptaze ve apaçık olur. Sade fakat canlı bir hayat sürdükleri için pek güçlü bir hayat bilgisine sahiptirler. Bunlar, kendi içlerinde bulamadıklarını kitaplardan derlemeye çalışan soluk benizli kitap düşkünlerine zıt tipi teşkil ederler ki bu ikinciler dünyayı ve hayatı ancak kitaplar sayesinde anlayabileceklerine inanmışlardır. Hayatı doğrudan doğruya değil sanki ikinci elden yaşarlar.

Gerçek bir ihtiyaç duyarak iyi eserlere sarılan okuyucuları da çeşitli gruplara ayırabiliriz. Bazıları okudukları kitaplarda duru fikirleri, diğerler etraflı anlatılan duygu ve hayalleri arar: görüşleri açıklayan eserleri olduğu kadar, gerçeklere dayananları; duygulara seslenenleri, serüvenleri gezileri, bulguları anlatan eserleri sevenler vardır. Kimi okuyucu insanların alinyazılarını öğrenmek ister, kimisi ozanların ya da bilginlerin eserlerinde kendi ruhunun yankılarını arar. Biri için kitap, kendi içine dönmek, öteki için, ondan uzaklaşmaktır; yaşanmış bir hayatı canlandıran biyografilerden tad ve zevk almak isteyenlerin yanında şairce bir hayatı, derin düşleri tanımak isteyenler yer alır.

Öğrenmek için, zevk ya da gösteriş için okuyanlar; sanat anlayışıyla kitabı ele alanlar ya da yalnız olaylar üzerinde duranlar; kitaptan az veya çok şey bekleyenler, seyrek okuyan, ya da durmadan okuyanlar, planlı okuyan, ya da aklına estiği zaman okuyanlar, düşünce bolluğu veya düşünce kıtlığıyla kitaba sarılanlar, zekâsı işlek veya durgun olanlar... Görüldüğü gibi çeşitli karakter ve çeşitli ihtiyaçlar bu alanda da -hayatın bütün alanlarında olduğu gibi- birbirinden çok ayrı seviyede basamak ve katların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Doymak bilmeyen hırs ve merakla kitap üzerine kitap okuyan tipe de işaret etmeden geçmeyelim. Cervantes, bunların en bilineni o garip şövalye Don Quixote de la Mancha'nın uyku durak bilmeden, şövalye romanları okuya okuya aklını oynattığını söyler. Bu, kitap okumakla girilen düş ve sihir dünyasında gerçekte ilgili sınır ve ölçülerin nasıl silinip kaybolduğuna klasik bir örnektir.

Edindiği bilgiyi kulpuna getirip göstermek amacıyla eline geçeni plansız bir şekilde okuyan okuyucuyu da ayaklı bir sözlüğe benzetebiliriz. Hiç bir şeyi tam olarak bilmez, ilk bakışta göz kamaştıran bilgisi ise dergi ve gazete bilmecelerinin çözümünde faydalı olmaktan ileri gitmez.

Ozanları tanımak, kadın veya erkek büyük adamların hayatını öğrenip bunları kendine örnek almak, kısaca fikir hayatını paylaşıp ondan faydalanmak isteyen iyi okuyucuya gelince: yayınlanmış eserlerin çokluğu karşısında bunun tutumu nasıl olacaktır? Milyonları aşan kitap sayfalarının içinden kendi aradığı meyvaları nasıl bulup derleyebilir? Tecrübeli ve yetişkin amatör için bile bu, o kadar kolay bir iş değildir.

Faydalı ve meyva verici okuma için akıllı bir insanın yapacağı ilk iş: doğuştan sahip olduğu eğilim ve zevki göz önünde bulundurarak kendisine belli bir alanın sınırlarını çizmesi ve sonra da bu sınırların içinde kalmasıdır. Martin Luther "Biz size ayırdetmeden türlü kitabı bir araya getirin de koca yığınlar yapın demiyoruz, hayır. Önemli olan hangi kitabı alıp hangisini bırakacağımızdır.. Kitaplığınıza ancak değeri olan kitabı koyun. Bu ayırmayı yaparken de bilgili kişilere danışın!" diyor.

İyi kitap seçiminde kendinize kolaylıkla yardımcıları bulabilirsiniz. Genel kitaplıklar, gazete veya dergilerin kitap sütunları, radyoların kitap saatleri ya da çok okuyan dost ve tanıdıklarımız size istediğiniz bilgiyi verebilirler. Kendine iyi bir kitaplık kurmak -çıkan her

yeni kitabı almamak şartıyla- pahalı da değildir. Yeni çıkan kitapların büyük bir kısmı değerlerini uzun zaman muhafaza etmezler. Yazarların çoğu eserlerinden daha uzun ömürlüdür. O halde yalnız okumuş olmak ve üzerinde konuşabilmek için en yeni kitabı almaktan kaçınınız.

Filozof Lichtenberg : "Okurken dikkat edilecek nokta : yazarın ne demek istediğini, kitabın ana fikrini bir kaç kelime ile özetlemek ve bunu benimsemekten ibarettir. Okumak böyle olur ve ancak bu şekilde okuyan okuduğu eserden faydalanır. Öyle kitaplar vardır ki onları okumakla ruhumuz hiç bir şey kazanmaz, belki de kaybeder."

Şüphe yok, okuma alışkanlığını kazanmak için insanın önceleri kendini bir az sıkması gerekir. Ama sonunda bu sıkıntısının değerlendirildiğini görecektir.

Yaşadığımız devrin koşulları içinde didişme ile geçen günlük hayat insanların tüm gücünü tüketiyor ve ona sindire sindire kitap okuyacak vakit bırakmıyor. Görme - işitme duyularına hitap eden sinema ve radyonun da bundaki etkisini yabana atmamak lâzım. Radyo temsilleri, radyo yayınları aile arasında yüksek sesle kitap okuma geleneğini hemen tamamiyle ortadan kaldırdı. Aslında bu güzel bir gelenek olmakla beraber pek herkesin harcı da değildir. Okuma tiryakisi kendisiyle kitabının arasına kimsenin girmesini istemez. İşitilen çabucak geçer gider. Beğendiği bir fikir, bir cümle veya bir mısran üzerinde durmak, işittiğini düşünüp eleştirmek, sayfeleri çevirip geçmiş bir yere bakmak dinleyicinin elinde değildir. Dinleyici, dil şekil ve özelliklerinin de didiği gibi tadına varamaz. Ancak tek başına okuyandır ki okumanın çekimine kendini kaptırıp onun tam tadını çıkarabilir. Beri yandan okuduğu kitap hakkında bir arkadaşla konuşmak ve tartışmak kadar tatlı bir şey de yoktur.

Mutlak yüksek sesle okumak isteniyorsa o zaman, anlaşılması güç, ağır bir eserden çok, meraklı bir roman, ya da yolculuk anıları, hayat hikâyeleri gibi sürükleyici konusu olan hafif bir kitabı seçmek uygun olur.

Biraz da okuduğunu sindiren, ondan tam anlamıyla faydalanan okuyucu tipi üzerinde duralım, etkilenmeden okuyup geçmeye değil de bunun fazlasını isteyen okuyucu bu aradığını nerede ve nasıl bulacaktır? Okuma onun için «Hobby» olmaktan çıkmış hayatın bir nimeti olmuştur. Kitapları elinin altındaki en yakın dostlarıdır. Onun kitaptan duyduğu tadı belki bir müzik parçası çalanın veya açık havada bir gezi yapanın, ya da bir bahçeyi seyretmenin

zevkine benzetebiliriz. Bu anlamda bir okuma iki insan ruhunun en yakın teması demektir. Okuyucu "güzel" in yetiştirici etkisi altında dünya üzerine bilgisini arttırmak ve derinleştirmek amacıyla yanar. Fikirlerinde yanılmadığını görür. Çevresindeki insanlarda bulamadığı anlayış, olgunluk ve avunmayı kitaplarda bulur. Kendini tartar, kişiliğini ve kaderini tanır.

Böyle bir okuyucuya, işlememiş kafalarıyla duymalarına imkân olmıyan bu zevklerin yabancı bir takım kişilerin, bilmedikleri, daha doğrusu bilemedikleri değerleri küçümseyerek "hayatı tanımayan kitapçı adam" damgasını vurmaları ne kadar yersizdir. Bu gibiler için ancak uçul olanın, elle tutulur, gözle görülür şeylerin değeri vardır. Ya da maddi fayda sağlıyanların..

Oysa, dünya tarihinin büyük başarılar elde etmiş üstün kişilerinin çoğu okumaya düşkün insanlardı: Büyük Friedrich; ve son sevgisinin kitaplar olduğunu, mutluluğunun azımsanmıyacak bir kısmını onlarda bulduğunu söyleyen Napoléon gibi..

Gerçekten de iyi bir kitap okurken, en iyi bir arkadaşla başbaşa sayılmaz mıyız? Uluslara, fikir ülkelerine hükmetmiş krallarla konuşmakta, onlarla bir masaya oturmaktayız. O büyük ölümler dipdiri ve ta yanibaşımızdadır. Yalnız bu büyükleri tanımak değil, küçük insanların da almyazılarını öğreniriz. Yabancı bir hayatın içine dalar onu yeni baştan yaşarız. Fikrin dolambaçlı yollarında gezinip, geniş dünyalara ulaşmak elimizdedir..

Bu mutluluğa, elbette ki herkes değil, ancak onu elde etmek için çabalayan ulaşır.

Okuduklarımızın çoğunu sonradan unutacakmışız, ne çıkar? O unuttuklarımızın da hayat ve düşüncelerimiz üzerinde etkisi olacaktır. Nasıl ki terbiyeli ve değerli insanlarla düşünüş kalkan, iyi bir çevrede yaşayan insan da, kendi hiç farketmeden iyiye doğru yön alır ve öylesine gelişir. İstenebilir de, zaten bu değil midir?

KARL KROLOW

Günümüz Alman şairlerinden. 11 mart 1915'te Hannover'de doğdu. Yüksek öğrenimini Breslau ve Göttingen'de Germanistik, Romanistik, felsefe ve sanat tarihi dallarında yaptı. 1954'ten beri Alman Dil ve Edebiyat Akademisi üyelerinden. İki armağan birden kazandığı 1956'dan beri de bağımsız yazar olarak Darmstadt'ta oturmakta.

Önceleri Alman tabiat lirikli geleneğine bağlı şiirler yazdı. Savaş yıllarında çıkan ilk eseri Hochgelobtes, gutes Leben (1943) de yaşamayı, dünyayı kabullenmişti, giderek şüpheciliğe yöneldi, geleneğin şiirini imge ve mecazlardan hız alarak modern anlatım gücüne bağlandı. Çeviriler de yaptığı, çağdaş Fransız ve İspanyol şairlerinin de etkisinde oyunlu, kendine özgü bir şiire geçti. Hugo Friedrich, bir incelemesinde şunları söylüyor :

"Krolow'un şiiri duyusun değil, imgeleyen gözün, dilin esinleyişlerinden doğan düzenleyici bir buluşun şiiridir. Bu şiir kelimelerde gizli, bilmediğimiz galvanik alanları bulup çıkarır. İki sesle bir deney yapar gibi kelime çiftleriyle deneylere girer; onlardan hangi büyüleyici uyumun ya da ürkütücü uyumsuzluğun doğduğunu arar."

Krolow'un çıkmış şiir kitapları şunlar :

Hochgelobtes, gutes Land (1943), Gedichte (1948), Heimsuchung (1948), Auf Erden (1949), Die Zeichen der Welt (1952), Wind und Zeit (1954), Tage und Naechte (1956), Fremde Körper (1959), Ausgewählte Gedichte (1962).

Şairliği üzerine Hugo Friedrich'in incelemesinden, yararlanılarak hazırlanmış bir tanıtma yazısı için bakınız: Sedat Umran, Soyut dergisi, sayı 2, mayıs 1965.

Çevirilerini verdiğimiz şiirler Fremde Körper kitabından alınmıştır.

NACH DER ARBEIT

Die Soldatenmützen sind in den Nacken geschoben.
Es ist so weit, dass man sich
Die Augen reibt und nach der Sonne sucht,
Die untergegangen ist.
Aus den Häusern stürzen
Wasserfaelle des Lichts.
Sie verlieren sich im Efeugebüsch,
In dem ein Schatten
Über einen Schatten gebeugt bleibt.
Andere machen woanders ihr Glück.
Schon ist die Nacht auf der Suche
Nach denen, die unter ihrem Messer
Fallen sollen.

DAS SCHWEIGEN

Ehe der letzte Gast
Das Café verlässt,
Umarmt er stumm die Frau
Auf dem alten Foto
Im Hauseingang.

Der Mittag, die Morgue der Pflanzen,
Bricht lautlos von draussen herein.
Er fasst nach den Brüsten, die sich
Wie das Lichtbild
Vergeblich wehren.

Das Schweigen faellt mit Spinnen
Über die Tische her.
Den Reisenden zeigt es
Den falschen Weg, so dass sie
Sich im Licht verirren.

Ihre vom Sommer entblössten Körper
Haengen tot
Im Schatten eines Walnussbaums.

ÇALIŞMADAN SONRA

Askerlerin kasketleri enselere itildi.

Vakti artık

Uğuşturulan gözler

Arar batan güneşi.

Boşanır evlerden

Işık çağlayanları.

Yüter gider sarmaşıklar içinde

Bir gölgenin bir gölge

Üzerine eğildiği.

Bazıları mutlu başka yerlerde.

Gece çoktan aramaya çıktı

Bıçağının altında

Can verecekleri.

S U S M A K

Son müşteri

Gazinodan ayrılmadan önce

Sessizce kucaklar

Giriş yerinde eski

Fotografdaki kadını.

Öğlen saatleri, bitkiler morgu

Dalar içeri gürültüsüz.

El atar

Fotoğraf gibi boş yere

Kendini savunan göğüslere.

Örümceklerle sarkar susmak

Masalara.

Yolculara gösterir

Yanlış yönü, yolcular

Kaybederler ışıktaki yollarını.

Yazın soyduğu gövdeleri

Asılır ölmüş

Bir ceviz ağacının gölgesinde.

Çeviren :
Behçet NECATİGİL

IN DIESEM LAND

Überall in diesem Land
Kann man tun, was man will
Und braucht nicht staunen, wenn
Der Mond sich als Mond zeigt
Und vom horizontblauen Balkon
Ein Gedicht herabgelassen wird,
Um eine heisse Mauer zu ernüchtern.

Die Jacketts können anbehalten werden,
Das es rasch kühl im Raum wird,
Wenn man miteinander spricht.

Lohnt es sich noch,
Nach den Blumen zu sehen,
Die mit den zaertlichen Worten
Umkommen?

Niemand in diesem Land ist traurig,
Wenn er einen Toten auf der Strasse
Nicht wiedererkennt.
Er starb sicherlich, waehrende die Haende
In den Taschen blieben.

MANCHMAL

Manchmal ist der Himmel
Sehr blau über dem Grab
Der enthaupteten Stunde.

Eine grosse Hand
Zog in der Ferne
Die steinerne Linie des Horizonts.
Junge Katzen spielen unterdessen
Mit der heimatlosen Zeit.,
Da der methodische Schrecken
Des Mittags von ihr abliess.

Augenblicke der Wassertraeger, die
In ihren Eimern den Durst sammeln.

Ganz nahe ist mit roter Pupille
Eine Flamme auf der Suche
Nach einer Lunte.

Jedes geflüsterte "Wer da?"
Kaeme zu spaet.

BU ÜLKEDE

Bu ülkenin her yerinde
Ne istersek yapabiliriz,
Şaşmamıza lüzum yok:
Ay bir ay gibi görünmüşse
Ve ufuk mavisi balkondan
Aşağı sarkıtılmışsa bir şiir
Ayılmak için çok sıcak bir duvarı.

Ceketleri çıkarmamak iyidir,
Çünkü birden soğur oda,
İnsan birbiriyle konuşurken.

Var mı hâlâ faydası—
Muhabbetli sözlerle
Mahvolup gidiyor,
Çiçeklere bakmanın?

Bu ülkede üzülmez kimse
Sokaktaki bir ölüye
Tanımamışsa.
Öldü besbelli
Elleri ceplerinde.

ARA SIRA

Ara sıra gökyüzü
Masmavidir başı uçurulmuş
Saatın mezarı üstünde.

Büyük bir el
Çekti uzakta
Ufkun taş çizgisini.
Şimdi kedi yavruları oynuyor
Yersiz yurtsuz zamanla,
Öğlen vakitlerinde
Metodik korkuların kovduğu.

Kovalarında susuzluğu toplayan
Sucuların vakti.

Az ötede gözbebeği kırmızı
Bir alev aramakta
Bir fütül.

Fısıldanan her "Kim o?"
Çok geç olacak.

TROCKENHEIT

Dann begannen sich
Den zu Frauen herangewachsenen Maedchen
Die Augen zu trüben.
Die Jahreszeit fiel den Fliegen
Zur Beute.
Die erhitzte Luft
Würgte die Hausteire im Schlaf.
Die Statuen waren
Am Ziel ihrer Wünsche :
Sie fingen zu sprechen an,
Wenn jemand vorbei kam.
Manche zählten an den Fingern
Die Tage auf, in denen es
Nicht geregnet hatte.
Der Wind sass seit langem
Als Schlange im Laub
Und zerbiss die Früchte.
Die Liebe spielte nur noch
Mit den ganz jungen Leuten
Im Fluss.
Die Erde war ihr sonst
Zu beschwerlich geworden.

DIE STIMME

Er ging ihrer Stimme nach.
Der Abend stieg wie Wasser
Und überschwemmte seine Augen.
Aber er ging ihrer Stimme nach.
Die Nacht war leicht wie Bluthaenflingsbalg.
Er wog sie auf der Flaeche seiner Hand.
Und ging ihrer Stimme nach .
Als er schliesslich wusste,
Dass sie unter toten Federn begraben war,
Redeten seine Finger
Noch einmal mit ihr
Und schufen ihr Singvogel - Echo
Für die Weile Erinnerung ,
Die als Gesicht über schwarzen Dickkichten
Vergeht.

KURAKLIK

Başladı sonra
Artık kadınlığa doğru büyüyen
Kızların gözleri bulunmaya.
Sineklerin
Avı oldu mevsim.
Çok sıcak hava
Evcil hayvanları uykuda boğdu.
Heykeller
Muratlarına erdiler :
Yanlarına biri gelse
Konuşmaya başlıyorlar.
Yağmursuz geçen günleri
Saydı bazıları
Parmaklarıyla.
Rüzgâr çoktandır
Yapraklar arasına çöreklenmiş bir yılan,
Dişledi meyvaları.
Aşk artık sadece
Çok gençlerle oynuyor
Irmakta.
Ne yapsın, toprak
Pek çekilmez oldu da.

S E S

Bir kadın sesiydi, adam arkasından gitti.
Bir su gibi yükseldi akşam
Ve kapladı adamın gözlerini.
Adam gitti fakat sesin arkasından.
Hafifli gece boş gömleği gibi keten kuşunun.
Adam tarttı elinin ayasında.
Sonra gitti o sesin arkasından.
Sonunda anlayınca
Ölü tüyler altında gömülü ses,
Parmakları konuştu
Onunla bir kez daha
Ve şakıyan kuş gibi yankıyan sesin
Bir süre canlandırdığı anı,
Kara çalı çırpıların üstünden
Bir görüntü gibi geçti.

Çeviren :
Behçet NECATİGİL

WENN ES ABEND WIRD

“O Nacht! Herde sehnsüchtiger Frauenblicke...” Apollinaire

Wenn es Abend wird,
Gilt es, keine Zeit zu versäumen.
Schon singt man in der Ferne;
Und die Taxis rutschen
Im Regen der Daemmerung.
Ein heller Körper steht auf der Luft
Mit unaussprechlichen Augen
Und den Gebaerden der spaeten Stunde,
Wenn es Abend wird

Wenn es Abend wird,
Muss man es eilig haben und
Die Karaffe Wasser und eine Büchse mit Fischen
Wie die Hand vergessen,
Die sie eben hinaustrug.
Schon erkalten auf den Mauern
Die Namen des Nachmittags.
Das Dunkel ist analphabetisch.
Es kommt mit Stimmen,
Wenn es Abend wird.

Wenn es Abend wird,
Muss man rasch handeln.
Schon beginnt der melancholische Streit
Der Augenpaare an den Tischen,
Und die Liebe zerfaellt wie ein Mineral
Zwischen den Fingern.
Jemand geht mit dem Teller sammeln
Für die Traeume,
Die allein noch einander gefallen,
Wenn es Abend wird.

Und die frigide Nacht kommt
Mit der Einsamkeit ihrer Minuten...

AKŞAM OLURKEN

“Ey gece! Özlemlı kadın bakışlarının yuvaları...” Apollinaire

*Akşam olurken
Vakit geçirmeye gelmez.
Bir türkü başlamıştır uzaktan;
Ve taksiler kayar gider
Yağmurunda alaca karanlığın.
Durur aydınlık bir gövde havada
Tarihsiz gözler
Ve geç saatlerin davranışlarıyla,
Akşam olurken.*

*Akşam olurken
Acele etmek gerek ve
Bir sürahi suyu, bir kutu balığı
Dışarıya götüren eli unuttur gibi,
Unutmak gerek.
Artık soğur duvarlarda
İkindiden isimler.
Kara cahildir karanlık.
Seslerle gelir
Akşam olurken.*

*Akşam olurken
Elimizi çabuk tutmak gerek.
Başladı bile melankolik çekişmesi
Masalarda çift gözlerin,
Ve dağılır bir maden gibi aşk
Parmaklar arasında.
Biri gider bir tabakla toplamaya
Birbirlerinden hoşlanan artık sadece
Rüyalar için bir şeyler,
Akşam olurken.*

*Ve gelir soğuk gece
Dakikalarındaki yalnızlıkla.*

S C H L A F

Während ich schlafe,
Altert das Spielzeug,
Das ein Kind in Haenden haelt,
Wechselt die Liebe ihre Farbe
Zwischen zwei Atemzügen.
Das Messer im Türpfosten
Wartet vergeblich darauf,
Von einem Vorübergehenden
Mir in die Brust gestossen zu werden.
Auch die Mörder traumen jetzt
Unter ihren Hüten.
Eine stille Zeit. Schlafenzeit!
Man hört den Puls derer,
Die unsichtbar bleiben wollen.
Die Weisheit der unausgesprochenen Worte
Nimmt zu.
Behutsamer blühen nun
Die Pflanzen,
Es sind keine Augen da,
Die sie bestaunen können.

M A N S A G T Z W E I

Man sagt zwei,
Und denkt dabei an das Glück:
Zwei Menschen.
Und der eine kann dem anderen
Doch nicht vom Email des Augapfels abgeben.
Aber es leuchten
Reinnetten aus dem Laube.

Man sagt zwei,
Und denkt an zwei, die einander
Gegenüber stehen als Feinde.
Keine Lyrik mehr, aber Messer,
Die das ihre tun.
Durchgeladene Revolver.
Aber es leuchten
Reinnetten aus dem Laube.

Man sagt zwei.
Zwei Brüsten, zwei Wunden
Leuchten mit den Reinnetten
Aus dem Laube.

U Y K U

Ben uyurken
Eskir oyuncak
Bir çocuğun ellerinde tuttuğu,
Atar rengini aşk
İki soluk arasında.
Kapı pervazındaki bıçak
Bekler boşuna,
Geçen biri tarafından
Göğsüme saplanmayı.
Katiller de rüya görür şimdi
Şapkalarının altında.
Sessiz bir zaman. Uyku vakti !
Görünmemek isteyenlerin
Duyulur nabızlarının attığı.
Söylenmemiş sözlerdeki hikmetler
Çoğalır boyuna.
Şimdi bitkilerin açması
Daha dikkatlidir.
Onlara hayretle
Bakan hiç bir göz yok.

İ K İ D E R İ Z

İki deriz,
Mutluluğu düşünürüz derken de :
İki insan .
Biri ötekine ama işte veremez
Gözbebeği minesinden bir parça.
Işıldar fakat
Benekli elmalar yapraklar arasında.
İki deriz,
Düşünürüz birbirine düşman
İki kişi.
Artık şiir yoktur, bıçaklarsa
Yapar yapacaklarını.
Mermi dolu tabancalar.
Işıldar fakat
Benekli elmalar yapraklar arasında.

İki deriz.
İki göğüs, iki yara
Işıldar benekli elmalarla
Yapraklar arasında.

TOTE JAHRESZEIT

Es kam vor,
Dass die Ahnenbilder
Von der Wand fielen,
Weil es so still war.
Die Flasche Beaujolais.
Vereinigte sich
Mit ein paar geplatzten Birnen
Zu einem Stilleben.

Es war die Stunde der Karpfen
Und der sterbenden Fliegen.

Der Nachmittag blinzelte
Unter schweren Augenlidern.
Doch waren die Geraeusche der Herzen
Für eine Weile vernehmbar
Am Segelschiff - Teich der Knaben,
Die hier gestern ihre seemaennischen Befehle
Erteilt hatten.

Vorgestern war ohnehin
Alles anders gewesen.

Die tote Jahreszeit

Lebte noch im sagenleichten Geruch
Des Grases.

Nun warteten am Boden
Die zerbrochenen Bilder darauf,
Dass jemand aus der Wand traete
Und sie unter Gelaechter aufhöbe !

ÖLÜ MEVSİM

*Derken
Ataların tabloları
Düştü duvardan,
Öyle sessizdi çünkü.
Beaujolais şişesi
Birleşti
Patlayan birkaç ampulle
Bir natürmort oldu.*

*Sazanların, can çekişen
Sineklerin saati.*

*Kırpıstırdı gözlerini ikindi
Ağırlaşmış göz kapakları altında.
Ama çarpan kalblerin sesi
Daha bir süre duyuldu
Yelkenli yüzdürme havuzunda çocukların,
Denizcilik emirlerini onlar
Dün orada vermişlerdi.*

*Evvelse gün zaten
Başka idi her şey.
Ölü mevsim*

*Otun hafif-masalsı kokusunda
Sağdı henüz.*

*İşte şimdi bekliyor yerde
Kırılmış tablolar:
Biri çıksa duvardan
Gülerek kaldırsa bizi!*

Çeviren :
Behçet NECATİGİL

ŞANATÇILAR DÜNYAYI DEĞİŞTİREBİLİR Mİ?

GOTTFRIED BENN

A.: Şimdiye değin bir yığın yazınızda sanatçıyla ilgili olarak aşağı yukarı şöyle bir görüşü savundunuz: Sanatçının zaman üzerinde hiç bir etkisi yoktur, sanatçı tarihin akışına karışmaz, özünden ötürü yapamaz bunu, tarihin dışında bulunur. Bu biraz saltık bir görüş değil mi?

B.: Sanatçı parlamentoyla, belediye işleriyle, arsa alım satımıyla, hasta sanayi ile ya da beşinci toplumsal sınıfın kalkınma sorunuyla ilgilenmelidir diye mi yazayım isterdiniz?

A.: Ama sizin bu yadsıyan görüşünüzü paylaşmayan ve zamanın bir dönüm noktasında bulunduğumuz kanısından yola koyularak; yeni bir insan tipinin oluştuğu, baştan başa değişik ve daha mutlu bir geleceğe götürecek yolun yazılıp çizilerek gösterilebileceği görüşünden kalkarak çalışmaya koyulmuş bir hayli ünlü yazar var.

B.: Daha iyi bir geleceği tasvir etmek mümkün tabii. Her vakit düşüncü yazarlar çıkmıştır, sözgelisi Jules Verne¹ ya da Swift². Zamanın dönüm noktasında olduğumuza gelince, zamanın habire değiştiğini, boyuna yeni insan tiplerinin oluştuğunu, insanlık şafağı ve nurlu sabahlar gibi sözlerin yavaş yavaş efsanevi bir sağlamlık ve düzenlilikte deyimler haline geldiğini şimdiye değin tekrar tekrar göstermeye çalıştım yazılarımda.

A.: Demek oluyor ki, sanatçının günlük sorunların tartışılmasına herhangi bir katılığı doğru bir davranış değil sizce?

B.: Bana göre bir heveskârlıktır. Bakıyorum da kimi yazarlar 218. maddenin³, kimileri de ölüm cezasının kaldırılması için uğraşıp

1 Jules Verne, doğ. 1828-öl. 1905, Fransız yazarı. Çoğu dilimize de çevrilmiş bulunan ütopyik eserleriyle ün salmıştır.

2 Jonathan Swift, doğ. 1667 - öl. 1745, İngiliz yazarı. Eserlerinde yaşadığı toplumun ve çağın bozukluklarını eleştirir. Özellikle *Gülliver Üçeler Ülkesinde* adıyla dilimize de çevrilmiş bulunan *Travels into several Remote Nations of the World by Lemuel Gulliver* (1726) eseriyle tanınmıştır.

3 Alman Ceza Hukuku'nda, karındaki çocuğunu kürtaj ve daha başka yollarla öldüren veya öldürülmesine rıza gösteren kadınların cezalandırılmalarıyla ilgili bir madde.

duruyor. Aydınlanma'dan 4 beri toplum içinde görülen bir tip yazarlardır bunlar. Çalışma alanları, Voltaire'in Calas 5 için giriştiği ünlü savaşıyla Zola'nın *J'accuse* ünü 6 andıran yerel (mevzii) uğraşılar ve düşünce özgürlüğüne yönelmiş çabalarıdır.

A.: Siz de bu yolda bir yazarlığı sanat sınırları içerisine sokmuyorsunuz demek?

B.: Tecrübeler böyle bir yazarlığın binde bir sanat sınırları içerisine girdiğini göstermiştir. Çalışmalarını uygarlığın deneysel kurumlarına yönelmiş olan yazarlar, dünyayı gerçekçi bir açıdan duyan, dünyayı maddi bir kılık altında görüp üç boyutlu olarak etkinliğini hissedenlerin tarafında yer alır; teknisyenlerin, savaşçıların, sınırları yerlerinden oynatan ve yeryüzüne teller çeken ellerle ayakların tarafına geçer, yüzeyde kalan, tesadüfi değişimlerin çevresine girerler. Oysa sanatçı, ilke olarak, bir başka çeşit yaşantı sahibidir; pratik etkisi olan ve kalkınma sorununa hizmet eden kompozisyonların değil, daha başka türlü düzenlemelerin ardından koşar.

A.: Teknisyen ve savaşçı dediniz, yani size göre dünyayı yalnız bunlar mıdır değiştiren?

B.: Dünyanın değişebilecek olan yanını. Teknisyen ve savaşçının üstünde bir deyim olan bilgin deyiminin, sanatçının tamamen ve taban tabana karşı olduğunu söylemek isterim. Varı yoğu, sözde genel bir geçerliliği öne sürülen, ama aslında yalnız fayda sağlamaya yarıyan bir mantıktır bilgin kişinin. Bilginler, denenebilme herkesçe öğrenilebilme ve değerlendirilebilme gibi halkın

4 18. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan, hayatın akli ilkelere uydurulması ve bilimsel araştırmalar sonucu insanlığın ilerleyeceğine inanan, kültürü, kilisenin boyunduruğundan kurtarmaya, mistik öğelerden, bâtil inançlardan temizlemeye yönelmiş, hoşgörü ilkesini benimseyen bir düşünce akımı.

5 Jean Calas, Toulouse'lu bir Fransız protestan tacir, doğ. 1698 - öl. 1762. Oğlunun intiharı üzerine, onu katolikliğe geçmesini önlemek için öldürmüş olmakla suçlandı. Ölüme mahkûm edilerek çarka gerildi. Voltaire'in o ünlü *Sur la tolérance* adlı yazısındaki savunma üzerine suçsuz olduğuna karar verildi.

6 *J'accuse* (Suçluyorum). Emile Zola'nın Dreyfus'u savunmak üzere Fransa cumhurbaşkanına yazdığı açık mektuptan bir cümle. Sonradan bu mektup bu cümleyle anılmaya başlandı. Yahudi aslından gelen Dreyfus (doğ. 1859 - öl. 1935) vatana ihanet suçuyla haksız yere sürgün cezasına mahkûm edilmişti. Suçluluğundan şüphe, Zola'yı 13.1.1898 günlü *L'Aurore* dergisinde adı geçen mektubu yayımlamaya götürdü. Bununla üzerine Dreyfus, temyiz mahkemesi tarafından 1899'da on yıla mahkûm edildi, daha sonra da cezası bağışlandı. 1906'da ise kesinlikle beraatine karar verilerek tekrar eski mevkiine kavuşturuldu.

sevdiği tasarımları geniş ölçüde benimseyen bir gerçek kavramının tutunmasına yolaçmışlardır, ortanın üstünlüğünü sağlama amacı güden bir ahlâkın propagandasını yaparlar. Sanatla bilimi her vakit bir çırpıda söyleyivermekten başka bir şey öğrenmemiş bir ulusun, sanatçıyla bilgine her vakit yanyana yer veren Aydınlanma'nın bilgeliğine ister istemez açgözlülükle sarılacağını ve gerçekten büyük çapta yaratıcı bilginlerin yetiştiği bir yüzyılda haydi haydi bu davranışa yöneleceğini bilmiyor değilim. Ama bildiğim daha başka şeyler de var : Bir pazar kalkıp Berlin'in 100 kilometre kuzeyindeki Büyük Seçmen Prens'in⁷ topraklarına, Fehrbellin'e⁸ gidin, Büyük Frederik'e ait yerlere gidin ; bir arazi göreceksiniz, cılız ve kuru, dünyada anlatılacak gibi değil, yok-sulluk ve darlığın ta kendisi, nedensellik güdüsünün gerçek yuvaları. Bu yerlerde, çiftlik sahipleri ve muhtarların etkisinde işe yararlılık ilkesini renksiz duygularına temel edinmiş bir halkın neden *Penthesilea*⁹ yazarına sıkıcı ve küstah bir yazar olarak baktığını anlayacaksınız.

- A.: Yani *Penthesilea*'nın büyük bir sanat eseri olduğunu, ama ne siyasal, ne toplumsal, ne de kültürel bakımdan en ufak bir etki yaratmadığını mı söylemek istiyorsunuz?
- B.: Evet, budur söylemek istediğim. Ayrıca, *Penthesilea*'dan sonra en büyük Alman sanat eseri, yani Heinrich Mann'ın¹⁰ *Die kleine Stadt*'ı da örnek olarak gözlerimizin önünde. Bu eser de, üslup bakımından bile olsa, en ufak bir etki yapmış değil. Bunu ancak şöylece ifade etmek mümkün : Sanat eserleri görüngü (fenomen) dünyasının mahıdır, tarihsel bir etkileri yoktur, pratiğe gelmezler, zaten büyüklükleri de buradadır.
- A.: Ama bu düpedüz nihilist bir sanat görüşü değil mi ?
- B.: Toplumsal ilerlemeye olumlu bir gözle bakılırsa şüphesiz. Tarihin size bırakmış olduğu sanat eserlerini bir dizi halinde gözlerinizin önünden geçirin. Nofretete¹¹ olsun, Dorlar Tapınağı¹² olsun,

7 Büyük Seçmen Prens ile seçmen prens Friedrich Wilhelm von Brandenburg (1640 - 1688) anlatılmak isteniyor. Seçmen prensler (lat. electores) Almanya'da 13. yüzyıldan 1806'ya kadar kiralık seçme yetkisini elinde bulunduran prenslerdi.

8 Almanya'da Potsdam'a bağlı küçük bir kent. Büyük Seçmen Prens 28.6.1675'de İsveçlileri burada yenmişti.

9 Ünlü Alman yazarı Heinrich von Kleist'in (1777 - 1811) bir oyununun adı.

10 Heinrich Mann, doğ. 1871 - öl. 1950, Alman yazarı. Oyunlar, denemeler ve siyasal tezli romanlar yazdı. *Die Kleine Stadt* (Küçük Şehir) adlı romanını 1909'da yayımladı.

11 Eski Mısır kiralık IV. Amenophis'in karısı. Amarna'da yapılan kazılarda ele geçirilen ve halen Berlin müzesinde bulunan boyalı kalker büstü pek tanınmış bir sanat eseridir.

*Anna Karenina*¹³ ya da *Odyssee*'deki Nausikaa¹⁴ şarkısı olsun, kendilerinden öteye işaret eden hiç bir şey yoktur bunlarda, açıklanmaya muhtaç hiç bir şey yoktur, kendi çevreleri dışında etki yapmak isteyen bir şey bulamazsınız; kendi içlerine gömülmüş kişiler dizisi, suskun ve derin bir imgeler dizisi; siz bunda bir nihilizm görüyorsanız, sanata özgü bir nihilizmdir bu.

A.: Siz bu suskun kişiler dizisini görüyorsunuz. Ben size başka başka dizi göstereceğim : 36.000 veremli Berlin'de ortalarda dolaşiyor, kendilerine bir barınak bulamıyor, her yıl 40.000 kadın yasak bir müdahale yüzünden, demin sözünü ettiğiniz kanun paragrafı yüzünden Almanya'da ölüp gidiyor. Ulusumuzun çoğunluğunca girişilmiş, dile gelmeyen, içlere heyecan salan kültür savaşını düşünün. İşsizleri düşünün, otuz yaşlarında genç genç erkekler şehirde ne bir iş bulabiliyor kendilerine, ne bir kazanç sağlayabiliyor, oysa evlerinde yataklarını paylaşanlar ve kocaman fareler hazır beklemektedir. Şu belgede neler yazılı dinleyin bir: on bir nüfuslu bir aile, içkici bir baba, ana onuncu çocuğunun doğumunu gözlemektedir, on dört yaşındaki kız birkaç kuruş verip kaşaptan sığır kanı alır, göğsünden aşağı döker, bu uydurma kan boşanmasının yardımıyla tıklım tıklım dolu evden bir sanatoryoma kapağı atabilmektir amacı. İşte dertler, işte gözyaşları, suçsuz yere yüklenilmiş sefalet, tarihin kahpelikleri şimdi bütün bunlara seyirci mi kalacak sanatçı?

B.: Bir an bile duraksamadan "Evet, seyirci kalacak." diye cevaplayabilirim bu soruyu. Toplum yazılarını ve akşamleyin kulis değişimleri için gerekli düşünsel malzemeyi kaleme alan, fragında karanfil, şölenlerde, beş şarap kadehli sofralarda Bay Bakan'ın yanında oturanlar seyirci olmazlar, herkesi zamanın dertlerine karşı çıkmaya çağırın bildirilere atarlar imzalarını. Ama suçsuz yere yüklenilmiş sefaletin alınacak yardım tedbirleriyle ortadan kaldırılamayacağını, maddi düzeltmelerle altedilemeyeceğini bilen bir kişi, seyirci kalacaktır. Kısa akıllı akılcıların (rasyonalist) hıfzıssıhhyayla ilgili istek sarhoşlukları: Cepte emeklilik, evde ultraviyole lambası. Korkusuz bir dünya, yılsız çiyansız bata-

12 Dorlar Tapınağı'yla eski Yunan kavmi Dorlar'ın mimaride uyguladıkları, armoniye geniş ölçüde yer veren üslup kastedilmektedir.

13 Tolstoy'un 1860'daki Rus toplumunu anlatan aynı isimdeki üç ciltlik romanının (1873-1876) kadın kahramanı.

14 Phaiak kralı Alkinoos'un kızı. Homiros'un *Odyssee*'sinde kazazede Odysseus'u sahilde bulup evlerine götürür. 6. kitap v. dd.

lık ormanlar, kurbanları üzerinde at koşturan karakoncolossuz geceler - hayır, sanatçı hiç bir ölüm karşısında yandısınamayacak bir canıyla, korkuyu dehşeti sadece kendisinin zincire vurabileceği ve kurbanların gönlünü alacak öze sadece kendisinin sahip bulunduğu kanısıyla seyirci kalacaktır: çök, diye seslenir kurbanlara sanatçı, çök, ama "kalk" da diyebilirdim.

A.: Tuhaf bir öz! Ama ben de buna karşılık...

B.: Buna karşılık. Siz diyorsunuz ki, bugün düşünen ve yazan herkes bunu işçi hareketinin yararına yapmak, komünist olmak, işçi sınıfının yükselmesi uğrunda güçlerini harcamak zorundadır. Nedendir bu? Hangi nedenleri gösterebilirsiniz bunun için? Toplumsal hareketler oldum bittim varolan bir şeydir. Yoksulların hep yükselmededir gözü, zenginler ise alçalmak istemezler. Mısır'ın "günlük" ticaretini tekeline aldığından, Babil bankerlerinin % 20 faizle sarraflığa başladığından bu yana korkunç bir dünya, kapitalist bir dünya. Asya'daki, Akdeniz çevresindeki eski uluslarda almış yürümüş bir kapitalizm. Erguvanî boya tacirleri tröstü, gemiciler tröstü, ithalât - ihracat, hububat spekülasyonu, sigorta ortaklıkları ve sigorta dolandırıcıkları, Taylor metoduyla çalışan fabrikalar: biri keser deriyi, öbürü ceketleri diker; kira ihtikârı, mesken vurgunculukları, ortaklarının askerlik, hizmeti dışında tutuldukları, savaş malzemesi satan ortaklıklar, korkunç bir dünya, kapitalist bir dünya, ama her vakit de karşı hareketler olmuştur. İşte Kyrene tabağhanelerinde başkaldıran Helot sürüleri¹⁵, işte Romalılar zamanındaki köle savaşları¹⁶; yoksulların yükselmededir gözü, zenginlerse alçalmak istemezler; korkunç bir dünya, ama üç bin yıldır süregelen bir olay karşısında bütün bu saydıklarımızın ne iyi, ne de kötü şeyler olmadığı, sadece görüngüsel bir karakter taşıdığı düşüncesine varılabilir herhalde. Şimdi kalkıp da insanlığın yoksul bölümünü, toptan daha iyi bir hayat düzeyine kavuşabileceğini söyleyerek aldatmanın şuncacık akla uygun bir yanı var mı? Öyle mertçe, köklü (radikal) bir yanı var mı bunun? Burckhardt'ın¹⁷ bir vakit, ulus-

15 Helotlar Yunanistan'da Lakonien bölgesinin en eski halkı. Sonradan İspartahlılar tarafından egemenlik altına alınıp köle yapıldılar. Pek kötü şartlar altında yaşadıklarından birçok defa ayaklandılar.

16 Ayaklanan kölelere karşı Romalıların yaptığı savaşlar. Birincisi (İ. Ö. 136 - 132) ve ikincisi (İ. Ö. 104 - 100) Sicilya'da olmuş ve ancak çetin savaşlar sonunda bastırılabilmişti. Üçüncüsü ise (İ. Ö. 73 - 71) Spartakus'un önderliğinde bütün İtalya'yı sarmıştı.

17 Jacob Burckhardt, doğ. 1818 - öl. 1897, İsviçreli kültür ve sanat tarihçisi.

lara oynandığından söz açtığı o “göz kamaştırıcı soytarıca umut oyunu” böyle bir davranış halinde de oynanmış olmaz mı? Lassalle’in¹⁸ “kitleyi kazıklamak” deyimi bu durumda da bir uygulama alanı bulmuş olmayacak mıdır? Hayat ağaçtan sarkıp duran bir portakal gibidir, kimin yeter yükseklikte bir merdiveni varsa çıkıp koparır portakalı; yuvarlak, altınlar gibi, olgun portakal yallah düşer avuçlara, bunu daha bilmeyen var mı? Geçenlerde okudum – söyleyeceklerim yoksulluk üzerine, servetin adaletsizce bölüşülmesi üzerine değil, politika alanında görülen bir progpa-ganda kompleksi üzerinedir–, bir İngiliz iktisatçısı yazıyordu : İngiltere’de işçiler bugün, daha önceki yüzyıllarda büyük malikâne sahipleriyle şato sahibi baylardan daha konforlu, daha lüks yaşıyorlarmış.– İngiliz iktisatçısı bu iddiasını tek tek olgular üzerinde tanıtlamaya çalışıyor, işçilerin oturdukları evleri ele alıyor, eskiden işçiler izbe, daracık, ısıtılacak gibi olmayan yerlerde kalırlardı diyor; yiyecek işini ele alıyor, eskiden eldeki bütün büyük baş hayvanın, kışın bunları besleme imkânsızlığından dolayı, Martini’de¹⁹ kesildiğini söylüyor; hastalıklara geçiyor sonra, eskiden işçilerin hastalıklara karşı kendilerini savunacak bir durumda olmadıklarını ileri sürüyor. Demek oluyor ki, bugünün işçileri üç yüzyıl öncesinin varlıklı kimseleri gibi yaşıyor; bugünle üç yüzyıl sonrası arasındaki oran da yine aynı kalacak, hep böyle sürüp gidecek bu, *sursum corda*’lar²⁰ *per aspera ad astra*’lar²¹, insanlık şafakları ve nurlu sabahlarla habire çıkacak yukarı, habire yükselecek – bu, tamamen kişisel yaşantı dışında kalan bir olaydır artık, insan toplumu olgusunun işlevsel bir sürecidir, insanın dışında bir şeydir; bu durumda, ideolojik ambalajını bilime aykırı bulduğum, insanî kökü benden çok gerilerde, benden çok açıklarda bulunan ve belli bir yön tutmuş giden bir olayla ilgilenmeye kendimi nasıl kalker da zorunlu tutarım.

Hayır, hayır, düşünüyorum da insanlığa şunları belletmek çok daha köklü, çok daha devrimci, çok daha fazla enerji ve azim isteyen bir iş olmaz mı: sen işte böylesin, başka türlü olman da dünyada mümkün değil, işte böyle yaşarsın, böyle yaşadın şimdi-

18 Ferdinand Lassalle, doğ. 1825 - öl. 1864, Almanya’da sosyal demokrat hareketinin kurucusu.

19 Ermişlerden Martin von Tours’a (doğ. 316 - öl. 400) adanan, yılın 11. ayının 11. günü.

20 *Sursum corda* (lat) = Kalplerinizi yüceltin.

21 *Per aspera ad astra* (lat) = sarp yollar üzerinden yıldızlara.

ye kadar ve her vakit de böyle yaşıyacaksın. Kimde para, pul, sağlık onda; kimde güç kudret, doğruluk onda; hakkın ne olduğunu güçlüler belirlir. Al işte tarih ! *Ecce historia* ! İşte önünde Bugün, al şaraplı ekmeğini, ye ve öl ! Böyle bir öğretici, siyasal partilerin mutluluk vaatlerinden çok daha köklü, çok daha bilimsel bir derinlik taşır, manevî alanda daha zengin sonuçlara götürür gibi geliyor bana. Evet, geride bıraktığımız on yıla ve Rusya'dan kulaklarımıza gelen bütün haberlere bakarak, emekçi dâvasının karakteristik özelliğini, devrimci şokun *immanenz'*ini, yeni iktidarın emperyalist ve kapitalist eğilimi olduğu gibi bırakarak durumu başaşağı edici karakterini görmeye çalışmak, tamamen yerinde bir hareket olur sanıyorum. Ama şüphesiz ki Fransız ihtilâlinin yankılarına kulak kabartmaktan, Darwinizmin son renkleriyle donanmaktan, geleceği borçlandırmaktan, ortaya başkalarının gerçekleştireceği düşler davet etmekten çok daha fazla cesaret ister buna; çünkü çıkış noktamızı oluşturan baylar, olsa olsa övgüler yazarlar gazetelerde, öğretici eğlendirici özellikte yazılar yazar, ama iş o raddeye geldi miydi, seyirci kalırlar; kendileri oturdukları apartıman katlarından ya da hava değişimi için gittikleri yerlerden teşvik ve cesaretlendirmelerde bulunacak, canlarını tehlikeye atmaya gelince, bunu gemilerde kömür çekenler, madenlerde çalışanlar, işçi sınıfı yapacaktır.

- A.: Size açık bir soru : Demek oluyor ki, yürürlükteki iktisadî sistemden memnunsunuz, öyle mi ?
- B.: Açıkça bir cevap size : Çalışmayı yaradılışın kendisinde varolan bir zor, sömürmeyi ise canlılara özgü bir işlev olarak görüyorum.
- A.: Çok acunsal bir görüş !
- B.: Ama işte teknisyenlerinizi, savaşçılarımızı, biliminizi ve edebiyatınızı, bütün bu havada başıboş yüzüp duran uygarlık böğürtülerini sizlere bırakıyorum; sanatçı için sizden istediğim tek şey, yarısı servetlerinden edilmiş ve dolayısıyla devlet yardımıyla geçinen enflasyon kurbanlarıyla para değerinin artışının şikâyete sürüklediği kimselerden, öbür yarısı ise Hertha- ve Poseidon yüzücülerinden meydana gelen çağdaş topluma kapılarını kapama özgürlüğüdür: kendi yolunda yürümek istiyor sanatçı.
- A.: Sanat yolunda yani.
- B.: Hayır, ahlâk yolunda. Ahlâkı sadece toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi olarak görmek, uygarlık zihniyetindeki geçilmez batağı gösterir. Ahlâk tanımaz bir kişi, bir korsandır sanatçı, bir dilenci,

bir estetik adamıdır. Her şeyi bileğinden döktürür, acayip biridir, çünkü günde yalnayaklılar tarikatıyla ilgili bir dram yazmıştır, yarın bakarsınız prometheus'vâri bir şeyler yazar. Ah, kime anlatmalı bilmem ki: Tam yedi yıl, diye yazıyordu biri, kentte taşrada tam yedi yıl Raşel uğruna savaşıyor Yakup gibi bir sahicik düzyazı bir tek mısra yazabilmek için uğraşıp durdum. Heinrich Mann'ın Flaubert'den söz eden denemesine kimin dikkatini çekmeli bilmem ki! Flaubert'in onca zaman sanat yazıları yazdıktan sonra, biraz da başka şeylerden, insanlık için iyi hoş bir şeylerden, gündelik hayatla ilgili kaygılardan, onun bunun mutluluğundan söz açmak istediğini anlatır deneme; ama bu, dünyada olacak şey midir, bunları Flaubert'in tekniği dünyada kucaklayamaz, romancı bilgeliği içerisine dünyada alnamaz bunlar. Üslûp yolunda ister istemez ilerleyecek, cümlelerin boyunduruğunu taşımaya devam edecek, insanın baş, kol ve bacaklarını sakatlayan o efsanevi yatağa boyuna yeni baştan girecekti Flaubert. Çok zaman da, Nietzsche gibi narin bir kişi, "Düşenin arkasından bir tekme de sen at!" cümlesini, bu sert, hoyratça sözleri yazarken kim bilir ne türlü ıstırap çekmiştir diye düşünürüm. Ama başka ne gelirdi elinden Nietzsche'nin, ister istemez binecekti gemiye, öğleyin mekân ve zaman üstünde uykuya yatmıştı, sadece bir göz vardır Nietzsche'ye bakan: sonsuzluk. Nietzsche için kendi üslûp ve bilgeliğinin gerçeğinden başka bir ahlâk yoktu, çünkü bütün ahlâksal ulamlar (kategoriler), sanatçı için kişisel olgunlaşma ulamına gelip dayanırlar.

- A.: Doğrusu korkunç bir şey. Ama sanatçılar ta ilk çağlardan beri taklit ve sanatsal anlatım yoluyla tedirgin edici olaylardan o korkutucu ve ürkütücü özelliklerini alarak insanlığa hizmet etmemişler midir?
- B.: Hah işte, benim de demin öz deyince işaret etmek istediğim şey buydu. Alinyazısına uyarak gözlerini varoluşun iki anlamlığına açan, *acherontik* dehşetler içerisinde kişiselliğin uçurumuna giren sanatçı, bu varlığı, bir düzen ve sanatsal aydınlığa kavuşturarak, tabiatın hoyrat gerçekçiliği, nedensellik güdüsünün kör ve gemlenemeyen açgözlülüğü, aşağı bilgi derecelerinin bayağı taraf - tutarlılığı üzerine çıkarır ve kanuniliğe sahip bir düzen yaratır. Sanatçının dünya karşısındaki durumu ve görevi işte budur sanıyorum. Siz sanatçı dünyayı değiştirsin mi diyorsunuz? Peki ama nasıl değiştirsin, nasıl daha bir güzelleştirsin - hangi beğeniye göre? Daha bir iyileştirsin - ama hangi ahlâka göre? Daha

bir derinleştiresin- ama hangi bilgileri ölçü olarak? Kısaca, nereden alsın dünyayı kucaklayacak bakışı, dünyaya önderlik etmesini sağlayacak bilgiyi, dünyanın amaçlarına karşı adaleti elden bıraktırmayacak büyüklüğü nerden alsın sanatçı -kısaca, kime yaslansın- Goethe'nin dediği gibi "Cıvıl cıvıl çocuklarında yaşayan" anneye; ya anne, anne nerede?

A.: Demek oluyor ki, sanatçı ölçüleri yalnız kendi kendisinden alır, hiç bir amaç ardından koşmaz, hizmetinde çalıştığı bir eğilim yoktur, öyle mi?

B.: Sanatçı kendi kişisel *monomani*'sinin ardından koşar. Bu, geniş çapta bir monomani olursa, insanoğlunun ulaşabileceği en son büyüklüğe sahip en mükemmel eserin yaratılmasını mümkün kılar. Bu büyüklüğün değiştirmek ve etkilemek diye bir amacı yoktur, bu büyüklük var olmak ister. İşte kalın kafalı uscuların boyuna dil uzattıkları, ama insanlığın dâhilerince her vakit doğrulanmış olan bir gerçek. Hani öyle bir insanlık ki, alinyazısının görebildiğim kadarına bakarak şunları söyleyebilirim: asla kanıların değil, hep görüngülerin ardında, asla öğretilerin değil, hep imgelerin ardında koşmuştur ve değişimleri bizim gözlerimizle izleyemeyeceğimiz bir uzaklıkta olup bitmektedir.

A.: Demek sanatçının yazdığı monologtur ?

B.: Özgürlükler! Bir Schiller deyişiyle, her türlü kuraldan uzak, ama zorunluğa bağlı bir özgürlükle karşı karşıyayız burada. Ne var ki, bu zorunluk ne deneyden geliyor, ne de maddeye dayanıyor. O çıkarıcı, ve gelişimci de değildir. Aşkın bir zorunluktur. Bir Ananke'dir, Parze'nin şarkısıdır, derinliklerin koynunda yaşayan adaletli bir yargılayıştır. Düşünmenin ve aklın sırrıdır kısaca. Ancak pek az kişiye nasip olur, sanatçı ve en son biçimlerine ulaşmış sanatçılar ve düşünürlerin bu zorunluk karşısında bir fark kalmaz aralarında. İşte Rodin'in heykeli: öbür dünyanın kapısında duran bu düşünürün sanatçıydı başlangıçta adı, heykelin kaidesindeki yazı bu her ikisi içindir: acılı bir düşe dalan dev. Nietzsche'nin *Yunanlıların trajik çağında felsefe* isimli eserindeki şu eşsiz satırlar da gene her ikisi içindir: "Hiç bir moda onlara yardım elini uzatmak ve yüklerini hafifletmek için karşı çıkmaz." Bir dev, diye yazıyor Nietzsche, değişik çağlar arasındaki mekânlar içerisinden bir ötekine seslenir ve altlarında yerlerde sürünen o taşkın cücelerin gürültülerine aldırmdan ulu ruhlar konuşması sürüp gider.

ELEŞTİRİ VE YARATMA

MICHEL BUTOR

Her yaratma bir eleştiridir.

Bugün genç bir yazar bir roman yazmaya girişirken , kalkıp da bize, "roman yazan ilk kişi benim" diyemez herhalde; daha önce yazılmış bir sürü roman okumuştur çünkü kendisi, ve hattâ roman okumuş ve okumakta olduğu içindir ki roman yazmak isteğini duymaktadır.

Çağdaş romanlar okumuştur bu kişi, ya da daha doğrusu, bütün lütün de çağdaş denemeyecek romanlar, çünkü otuz yıllık bir geriden izleyiş vardır arada; okuldayken, canını sıkmış olsalar bile üzerinde etki bırakmış bir sürü yazar okutulmuştur kendisine. Böylece, eli kalem tutan her genç fransız orta öğretim sıralarından geçmiştir (bunun dışında kalanların sayısı pek azdır); dolayısıyla, öğreniminin belirli bir döneminde, az çok yetenekli bir öğretmen, *Eugénie Grandet*'nin ilk yapraklarını açıklamıştır kendisine.

Demek bir roman dünyası içinde bulunmuş olarak yazıyor o. Daha önce yazılmış güzel romanların sayısı öyle çok ki, ölüncüye dek okuma zamanımızı bol bol dolduracak şeylere sahibiz hepimiz; dahası, tüm çabalarımıza karşın, bunların çok ama çok azını okuyup tanıyabileceğiz ancak. Öyleyse, önümüzdeki bu dağ gibi roman yığımına yeni ciltler katmak isteği neye? Bu roman dünyasında bir şeyler eksik olsa gerek.

En basit durumuyla bu eksiklik şudur: Bugün Balzac'ın romanlarını okuduğumuzda, kişilerin artık kullanılmayan giysiler taşıdıklarını, atlarla çekilen arabalar kullandıklarını, sevip beğendikleri şeylerin yüz elli yıl geride kalmış şeyler olduğunu görüyoruz. Bu eski yapıtları günün beğenisine uyarlamak, onları kaba bir taslak durumuna düşürmek, giyimleri değiştirmek ve içlerine birkaç otomobil sokmakta ne anlam, ne çekicilik olabilir? Ama pek bilinen bir türle, öğrenimimiz sırasında kendisine alışkanlık kazandığımız bir türle, yeniliğin dış belirtilerini içlerinde toplayacak böylesi yapıtlar çok çabuk yayılabilir, büyük sayıda basılabilirler.

Bu betiklerde, eski roman dünyasının basit bir eleştirisi vardır kuşkusuz; ama ne denli cılız olduğunu görüyoruz biz bunun. Ashında

bu yapıtlar, gölgesi oldukları o ünlü romanlar üzerindeki bizim o belli belirsiz uzak anılarımız sayesinde ayakta durabiliyorlar ancak; tüm değerlerini bu anıların değerliliğine borçludurlar.

Gerçekten romancı olan kişi, roman dünyasıyla gerçek çağdaş dünya arasındaki derin ayrımları sezip görecektir. Eski romanların, model olarak bile, yeniden giydirilecek menkenler olarak bile, yetersiz olduklarını az çok kavrayacaktır. Ne denli güzel, ne denli sürükleyici, ne denli çekici olurlarsa olsunlar, bir eksiklikleri var bu romanların, içleri hep öğretici şeylerle pek çok dolu olduğu halde.

1) Gördüğümüz gerçekle ilişkilerinde gerilerde kalmışlardır, o büyük yazarların yazdıkları günlerden bu yana bir şeyler olup geçmiştir; açıklanması gereken bir şey var demek, onların açıklayıp doğrulamadıkları bir şey.

2) Yapılan araçların kullanılmasında bir takım olanaklar var ki onlar bulup kullanamamışlardır.

Gerçekten yeni olan her yapıt, şu iki alan arasındaki karşılıklı bağıntıyı içinde taşır hep :

- 1) Her zaman, söylenecek yeni bir şey vardır,
- 2) Her zaman, yeni bir söyleme yolu vardır.

Görülüyor ki yaratma, kendisini pek safça bulduğumuz anda bile bir eleştiridir; geçmiş yapıtların ya da yenilik taşımayan günümüz yapıtlarının bir eleştirisi; kendisine bir şeyler katmamız gereken yörenizdeki gerçeğin eleştirisi; bize bu gerçeği görme, ona dayanma ya da onu değiştirme olanağını verecek sanat yapıtlarının eleştirisi.

Bu yaratma, eski yapıtlarda şimdiye dek ortaya konmamış bir takım yanlardan yararlandığından, onlardan şimdiye dek çıkarılmamış dersler çıkardığından, onlar üzerinde olumlu bir eleştiri niteliği taşıyacak, edebiyat tarihine (ya da müzik ve resim tarihine, bunlar bir bütündür çünkü) yeni bir ışık tutacaktır.

Bu yüzdendir ki, bugün artık bizler, yüzyılımız başlangıcında okunduğu gibi okumuyoruz Balzac'ı. Paul Bourget, *İnsanlık Komedi'si*'nin bir bölümüyle, gerçekçi diye nitelendirilebilecek roman ve öykülerle ilgileniyordu ancak. Ama, o günden bu yana birçok edebiyat akımı gelip geçti; ve özellikle gerçeküstüçülük akımı, gerçeksiz roman ve öykülere yeniden saygınlık kazandırdı. İkinci dünya savaşından sonra, bir yayınevi sahibi, Balzac'ın yapıtlarından bir seçme yayınladı; gerçeküstücü anlayışa göre asıl Balzac budur. Bugünkü eleştiri, yalnız *İnsanlık Komedi'si* denen o bitmemiş büyük romanın şu ya da bu yarısını değil,

bütününü göz önünde bulundurmak zorunluğundadır aynı zamanda. Bunu özellikle böyle yapmak zorunluğundadır, çünkü, Fransa'da çağdaş romanın gelişimi, yapıtların genel yapısı sorunu üzerine çekmiştir dikkatleri ; Balzac'ta da bu dikkat, kurduğu büyük yapının çeşitli bölümleri arasında bulunabilecek bağlar üzerinde toplanacaktır dolayısıyla.

Ve hattâ denilebilir ki, yeniliğin en güvenilir belirtisi, bir yapıtın, geçmiş tarih üzerinde taşıdığı o değişme, değiştirebilme gücüdür. Bakıyoruz ki bir betik bize eski betikleri bir başka biçim, başka yolda okutuyor, hiç kuşumuz olmasın ki bu betiğin kendisi bir değişim tarihinin başlangıcıdır.

Bu yaratma, bu geçmiş yapıtların eleştirilmesi, bir öykünme biçimini alır zaman zaman. Rönesansta "dâhi" sanatçılar, özgün sanatçılar, kendilerinden önceki gotik yapıtları amansızca eleştirdiler; ama onlar bunu ancak, eskiye gidip kendilerine örnek aldıkları başka yapıtları bulmakla yaptılar. Örneğin, Stravinsky'nin Oedipus Rex'i konusunda bir Bach'a dönüş söz konusu edilirken, bu dönüş, bir çağ ya da yazar yapıtlarının bütün bir parçasının, bütün bir yanının içine düşürüldüğü unutulmuşluğun eleştirisini içine alır.

Demek yaratıcı, geçmişteki şu ya da bu yaratıcının yardımına koşmaya çağırır bizi, onları ne denli yanlış tanıdığımızı göstermeye çalışır, verdikleri dersleri anlamaktan ne denli uzak kaldığımızı öğrenip hayıflanmaya.

"İyi ama, diyorlar bana, yalnızca çok zengin bir kişiliğin taşkınlığıyla yaratan yazarlar var..." Kuşku yok ki, her büyük yazarın zengin bir kişiliği vardır; ama yazınsal yaratma düzeyinde, zengin bir kişiliği olmak ne demektir? Belirli bir durum sınırları içinde, bir değişiklik getirebilecek güçte olmak demektir bu. Bu zenginliğin tanımı, bu eleştirme gücünün tâ kendisidir. Başkalarının yoksulluğunu, özellikle bizim kendi yoksulluğumuzu ortaya çıkarmasaydı, falan kişinin zengin olduğunu nasıl bilebilirdik yoksa?

Zaman zaman da *Naïf* (saf) sanatçılardan söz edilir, bu arada, resimde Douanier Rousseau örneği de anılmadan geçilmez (edebiyatta, karşımıza çıkarılmak istenen örneğin tam da söz konusu edildiği anda usa gelivermeyişi de ilginçtir). Peki ama, bu sanatçıya yakıştırılan saflık tam olarak nedir? Bunu kendisine sormuş olsak, hiç de "saf" olduğunu söylemezdi Douanier Rousseau. Düzenli olarak Louvre'a gider, kendisini bilgin bir sanatçı olarak kabul ederdi o. Onu öbür sanatçılar-

dan, çağının karşımıza aynı sorunları çıkarmıyan sanatçılarından ayrıran şey, bizimkiler gibi karışık toplumlarda, yeni yapıtın, kendi değişiklik ve eleştirisini içine soktuğu kültür görünümünün, bölgeden bölgeye, sınıftan sınıfa, bireyden bireye sonsuzca değişebilmesidir.

Bir sanatçı, edebiyat ve resim etkinliklerinin tam içinde bulunanlardan çok ayrı bir kültür ufkuna sahip olabilir böylece. Douanier Rousseau, ünlü çağdaşlarının çoğuyla aynı değer kaynak ve yargılarını taşıymıyordu. Monet için bir sürü değerler vardı ki bunları Douanier Rousseau hiç mi hiç bilmiyordu; ama tersine, Monet için hiçbir önem taşımayan bazı yapıtlara Douanier Rousseau büyük bir değer veriyordu.

Böylece, saf denen sanatçının içinde bulunduğu görünüm, kültürlü bir kimseninki yanında, tuhaf kaçan bir görünümdür; ama böyle bir sanatçı, Douanier Rousseau'da olduğu gibi, ancak, kültür anlayışındaki tuhaflığın kendisi olumlu bir değer taşıdığı ölçüde, dolayısıyla, öncü bile olsa, doğru dürüst bir sanatçının kültür anlayışı karşısında yerindeliğini yavaş yavaş kabul etmek zorluğunda kaldığımız bir eleştirme olduğu ölçüde, gerçek bir yapıt verebilir bize.

Eğitiminin özellikleri, "saf" yazarın üzerinde çalıştığı alanın, alışılmış alana kıyasla çok daha büyük sapmalar, ayrılmalar göstermesine yol açıyor; çok anlamlı olabilecek, her bilinçlenmeden önce, bir eleştiri olabilecek sapmalar, ayrılmalardır bunlar; ama yersiz olarak "yaratma" denen şeyin sorunları, saf sanatçı için de, kültürlü sanatçı için de aynıdır.

Unutmayalım ki, XIX. yüzyılda, bütün ortaçağ sanatçıları saf olarak düşünülüyordu. XVIII. yüzyılda ise bunlar sanatçı olarak bile düşünülüyordu. Bugün hiçbir sanat tarihçisi, büyük gotik katedral mimarlarını ya da Van Eyck gibi bir ressamı nitelemek için böyle bir sözcük kullanamaz. Hiç de "saf" değildi bunlar, yüzyıllarının ya da daha önceki yüzyılların sanatı üzerinde açık ve kesin bir bilgileri vardı. Ama XIX. yüzyılda, insanların bu sanat üzerinde o denli az ve belirsiz bir bilgileri vardı ki, pek safça, bu sanatçıların "saf" olduklarını sanıyorlardı.

"Saf" diye tanınan kendi kendini yetiştirmiş sanatçı, ister sözcüğün klasik anlamıyla okullar olsun, isterse bağlanmış belirli çevreler, benimsenen yaşayış biçimine uygun olarak girip çıkılan salon ya da kahveler olsun, bizim normal sanat eğitimi kurumlarımızdan yararlanamamış kişidir. Ama böyle bir ayrımı salt olarak düşünmek, bu eğitim sistemine salt bir değer vermek demek olur. Oysa, bilgili sanatçı, bu normal

kurumlardan yararlandıktan sonra, onların değerini tartıştığı, yetersizliklerini sezip içinde duyabildiği, kendisine öğretilen şeyler arasında bir seçme yaptığı, başka şeyler incelemeye koyulduğu, buluşa gittiği, böylece kendi kendini yetiştirmiş bir kişi olduğu anda ancak dâhiliğe doğru gidebilir.

Kısaca şu demektir bu : içinde gerçek bir yaratma görülen her yapının getirdiği eleştirme, yalnız geleneksel olarak edebiyat ya da güzel sanatlar denen şeye değil, aynı zamanda bütün topluma, ve özellikle bu eğitim kurumlarına değgidir.

Öyleyse, ne denli az düşünölmüş, ne denli kendinden uydurulmuş, ne denli birdenbire söylemiş gibi görünürse görönsün, her yaratmada bir bilinç, bir kültür vardır; bir yapıt, ancak, içinde bir eleştiri taşıyorsa yenidir.

Eleştiri denmeye değer her eleştiri bir yaratmadır.

Eleştiri yapmak ne demektir peki öyleyse?

En basit düzeyde, her hafta, çıkmış olan betikleri anlatıp tanıtmaktır bu. Bunun kendisine göre bir yararı vardır kuşkusuz, ve bazıları bu işte büyük bir ustalık gösterirler; ama biraz yeni, dolayısıyla şaşırtıcı, anlaşılması güç yapıtlar söz konusu olduğunda, haftalık çalışmak zorunluğunda olan eleştirmenin çok kötü durumda kalacağı ortadadır. Geride kalabilecek durumu yoktur onun, bu yüzden çok büyük yorum yanlışlıklarına düşmekle karşı karşıyadır; bu yanlışları düzeltmek ise kendisi için çok nazik bir durum yaratır.

Gerçek eleştirmen kim olacaktır ?

Bir betiği bize, onsuz okuduğumuz zamankinden başka türlü okumak olanağını veren, o olmadan okuyamayacağımız bir betiği önümüze açan kimse; özellikle "klasik" denen eski yapıtları bizim için canlı kılabacak, onlara, okul sıralarındayken bizim için taşıdıkları değerden ayrı bir görünüm ve değer verecek biri.

Eski yapıtlar söz konusu olduğunda, eleştirmecinin çalışmasının, romancı ya da ozanın çalışmasıyla ne denli aynı sonuca varacağını şimdiden göröyorsunuz. Eleştirmen için söz konusu olan, bizlere göstermek, sezdirip duyurmak, donuk gibi görünen metinlere etkileyici bir açıklık, bir güzellik, bir güçlölük kazandırmaktır.

Bu yapıtları tarihsel çerçevelerine oturttarak, bize yazarın yaşamı ve düşüncelerini tasarlayabilmek, metinlerin nasıl doğduklarını bulmak

olanağını vererek, yazımsal biyografya yaparak çalışacaktır örneğin eleştirmen.

Ama en ağırbaşlı, en ihtiyatlı üniversite öğretim üyesinin bize bir yazarın yaşamını anlatırken, yaptığı şey, bir romancının, kafasından yarattığı bir kişinin yaşamını anlattığı zamankine çok yakın bir şeydir. Biyografya yazacak kişinin eli altında bir sürü belge bulunacak, o bunları belirli bir biçimde birbirine bağlayacak, ve belgeler sanki kendileri konu suyormuş gibi düzenliyecek. Çok kez, herkesin malı olmuş anlatım yollarını kullanır o, ama bu belgelerin, klasik örneklere göre kötü düzenlendikleri olur, öbür sanatçıların, örneğin romancıların, olup bitenleri başka türlü sunmayı telkin ettikleri olur; ama eleştirmenin iyi bir imgeleme gücü varsa, bu başka yolu kendisi bulup yaratacaktır belki de; bu biçimsel yaratmayla, değişik bir düzene göre, değişik ilişkilerle, zaten bilinen şeyleri bize sunarken, onları bize yeni bir ışık altında gösterecek, kendisi de yeni bir ışık altında görecektir; bu da ona, kendisinin ilerlediğini ortaya koyan bir çeşit kanıt olacak henüz bilinmeyen başka belgeler bulma güç ve olanağını verecektir.

Şu da varki, bu belgeler yalnız elimiz altında bulunsun diye bize verilmek istenmiyor, bize kavratılmak, neden şu ya da bu belgenin özellikle aydınlatıcı olduğu gösterilmek isteniyor. Bunun içindir ki, en çok edebiyat tarihçiliği yapmak isteyen edebiyat tarihçisini her sayfada bize şunları söylerken yakaliyacağız: "Montaigne düşünüyordu ki... , Racine tiyatroyu bırakmışsa, şunu istediğinden, şundan korktuğundandır..." İncelenen yazarın iç evreni, bu yazarın kendi tümceleri dışında, işin içine sokulduğu an roman yapılıyor demektir.. Her biyografyada, her tarihçede büyük sayıda romansı ânlar vardır. Şu halde eleştirmenin kendisi de bir yaratıcıdır, ve ancak yaratıcıdır ki bizi uğraştırdığı o yaratmayı bulmakta, onu canlandırmak ve yeniden tutuşturmakta başarı gösterecektir o.

Bir yazarı incelerken, büyük güçlüklerle karşılaşırız çok kez; olayları şöyle düzenlemeyi düşünürüz, kimi zaman belgeler varsayımımızı doğrular, kimi zaman onları yanlış çıkarır, bozar. O zaman ciddi edebiyat tarihçisi, bu güzel imgeleme gücüne sırt çevirmek zorunda kahr. Ama buna yazık da olabilir. Bazan bir yazarın yaşamı ya da yapıtı üzerine kurulmuş bu düş o denli güçlü olur ki, insan bunun ardını bırakmak istemez, gerçeğini incelediği anda ortaya çıkmış bulunan bu para - Baudelaire ya da para-Chateaubriand simgesini sürdürüp götürmek ister.

Çok kez, elindeki belgeleri bir bütünlüğe kavuşturmayan eleştirmen, düşsel bir kişinin yaratılmasına çevirir işi. Böylesi bir yaratmaya

kendinde yürek bulmadığında ise, romanlaştırılmış biyografyaya yönelir; ama az çok başarısız bir eleştiriden nasıl az çok başarılı romanların çıktığı çok iyi görülür. İmgeleme gücü pek geniş olmadığından (hepimizde bu güç biraz noksandır), kafadan uydurulduğu söylenen yapıtlar ortaya çıkaracaktır. Büyük bir imgeleme gücü olsaydı, kaynaklar ve belgelerin kendisine verdiği bütün öğeleri alır, bunları yeni bir biçim içinde düzenler, gerçeğin kendisini tasarlayıp düşünebilirdi.

Eleştiri olduğundan habersiz bir yaratma eleştiri olsa bile, yaratma olduğundan habersiz bir eleştiri yaratma olsa bile, tembellik yüzünden, birbirine karşıtmiş gibi gösterilen bu çalışmalar aslında birbirine çok yakın olsalar bile, yaratma ancak bilinçli bir eleştiri ile beslenebilecek, eleştiri de, araştırmaları içine düşsel öğeler bilinçli olarak katılarak, derinleşebilecektir.

Bir yazarın yaşamındaki olaylar pek doyurucu olmayan bir biçimde gelişip sıralanıyorsa, ister istemez başka olaylar, başka bir yaşam, dolayısıyla bambaşka bir yazar yaratma yoluna gider insan; roman yoluna baş vuran eleştirmenin de, kendi yaşamı, kendi etkinlikleri üzerinde düşünmeye koyulduğunda olan şey bunun tıpkısıdır : Sanatçılar yaratacaktır o. Bundan dolayıdır ki Balzac, *İnsanlık Kodemisi*'ni romancılar, ressamlar, müzisyenler ve ozanlarla dolduracaktır; bunlar Balzac'ın tanıdıklarına göre uydurulmuş olup, bizim için, Balzac'ı olduğu kadar bu gerçek sanatçıları da aydınlığa çıkarmaktadırlar. Yine bundan dolayıdır ki, *Geçmiş Günlerin Ardında* adlı yapıtına kendisinin şu üç yanını sokacaktır Proust : yazar Bergotte, ressam Elstir, müzisyen Vinteuil ; ayrıca, 1990 yılları Fransız sanat tarihine, gerekli üstün yapıtları anlamamız için bizde eksik olan birkaç örnek yapıt katacaktır.

Arjantinli Jorge Louis Borges, kafadan uydurma yazarlar üzerine eleştiriye bir uzmanlık yaptı kendisine. Bu "öyküler" yanısıra, gerçek yazarlar üzerine de denemeler yazdı ; kanımca, bu sonuncuda imgeleme gücü daha bir genişliyor onun. Ama onun kafadan uydurduğu yazarlar, gerçek yazarlarını, deneme ve öykülerini daha iyi anlamamıza çok yardımcı ediyor.

Ama her zaman bütün bir yazar yaratmaya gerek yoktur, bir ressamın yapıtına bir tablo, bir romancının yapıtına bir betik eklemek aydınlatıcı olabilir ; bazan buna zorunluyuz da biz.

Eksik bir yapıtla, örneğin, eski çağların birçok yıkıma uğramış metinleriyle karşılaştığımızda olan budur. Öyleyse eleştirmen için söz konusu olan, tıpkı Cuvier gibi, elinde yalnız bir parçası bulunan bir bütünü yeniden kurmaktır. Yıkıntı olan, ama hiçbir zaman bütün bü-

tün var olmamış bir şeyin yıkıntısı olan, o hiçbir zaman bitirilmemiş yeni yapıtlar için de durum aynıdır.

İki kulesi olması gereken bir katedral düşünelim. Bu kulelerden yalnız biri yapıyor, sonra bir savaş çıkıp bunu yerle bir ediyor. Tasarlanan yapıtın yeniden yapılması düşünülünce, bu kulenin gerçek varlığının, birkaç yıl, pek öyle bir önemi yoktur. Kazılarda, çok kez bazı parçalar geçer elimize, bir sütun örneğın, ama bu sütunun hiçbir zaman tam olup olmadığını bilmek olanak içi değildir bizim için. Dolayısıyla, tam gerçekleşmiş eski bir anıtın yeniden kurulması sorunu ile hiç bitmemiş bir yapıtın nasıl olabileceğini tasarlama sorunu, aynı sorun olur gerçekte; parçalarından birinin yardımıyla bulunabilecek bir biçimin sorunudur bu da.

Yeni alman edebiyatında Musil'in büyük romanı, elimizdeki parçaları doğru dürüst dizip yerleştirebilmek için, bitmiş ya da hiç olmazsa izlediği gelişimi tasarlamamız gereken o bitmemiş yapıt konusunda, en parlak örneği sermektedir gözlerimiz önüne.

Bitmemiş yapıt, bir yaratma zorunluğu demektir bizim için; o zaman da, en doğru, en saygılı eleştirmenin, yaratması yazarın yaratmasını sürdürmekte başarı gösteren, yazarı kendi içine sokmayı başarabilen eleştirmen olduğu görülür; hem bu eleştirmen, yazarı öylesine kendi içine sokar ki, onun imgelemesini kendi imgelemesinin bir parçası getirir.

Eleştirmenin imgeleme gücünün yapıtının eksikliğini tamamlayabilmesi için, yazarın ya da yayıncılarının, yapıtının bitmemiş olduğunu kabul etmesi hiç de zorunlu değildir. Bütün büyük yapıtlar bitmemiş yapıtlardır birçok bakımlardan ; ve kişinin kendini hiç yazmaması gerekir, bir yapıtın kesin olarak bittiğini sanabilmek için, bitmişle bitmemiş arasındaki ayrımın kesin bir şey olduğunu düşünebilmek için. Belirli bir süre sonra, falanca yapıtı boşlar yazar, üzerinde artık çalışmamaktadır çünkü onun, çünkü devam edebilmek için onu öylesine değiştirmesi gerekmektedir ki, oturup yeniden yazması daha iyi olur; evet yazar bir yapıtı boşlar dedik, çünkü artık bu yapıt ya da yapıtlar bir başka yapıt ya da yapıtlar doğurup yaratmışlardır.

Böylece, bireysel sanatçının kişiliği içindeki bu yaratma, bu sanatçının görüldüğü kültürel ortam içindeki yaratmayla aynı yolda meydana gelir. Yazarın kendisi, yazar olarak, nasıl yöresindeki ve kendinden önce gelmiş yazarlardan doğmuşsa, yeni bir yapıt da öyle doğar bir yazarda. Yeni betik, eski betikteki eksiklerden, bir de, bu önceki betikte kullanılmamış olanaklardan doğar.

Öyleyse gerçekte yazar, yapıtını ancak elinden geldiği ölçüde bitirmektedir; bundan ötesini yapamadığı zaman, devam etmeleri için başkalarına bırakmaktadır onu; başlanmış bir yaratmayı sürdüren, ışık tutmaya devam eden, ya da hiç olmazsa bakıp koruyan derin bir eleştirinin kollarına bırakmaktadır onu; çünkü en açık ve kesin yapıtlar bile, belirli bir süre sonra, açıklanmayı gerektirirler. Böylece yaratma, bir sürü notlar, açıklama, yorum, önsöz, inceleme ve tamamlamalarla donanır.

Bir kültür demek olan bu yaratma da kendini tamamlayacak şeyler doğurur : tablolar, sonatlar ya da betiklerin yer aldığı bu çeşitli bölümlerine başka bir bölüm eklemek gerekir.

Yaratmak, dünyayı bitmemiş bir yapıt olarak düşünmek demektir.

Çeviren : Tahsin SARAÇ

TÜSTAV

BAUDELAIRE

THEOPHILE GAUTIER

Romantizmin sınır boyunda, tuhaf pırlıtlarla aydınlanmış acaip bir bölgede, 1848 den az sonra, ortaya çıkışı şiir kitaplarının doğusunda çok zaman rastlanmayan bir gürültüye sebep olan bir şiir kitabının *Les Fleurs du Mal* (Kötülük Çiçekleri)'nin yaratıcısı garip bir şair, Charles Baudelaire çıkıyor karşımıza. Gerçekten, şiir demetlerini genellikle meydana getiren çiçeklere benzemeyen *Les Fleurs du Mal* başka çiçeklerdir. Bu çiçeklerin madenî renkleri, karaya ya da maviye çalan yeşil yaprakları, tuhaf biçimde yivli kâsecikleri olan bu egzotik çiçeklerde tehlikesizce koklanmayan, baş döndürücü kokular var. Hindistan'dan yahut Cava'dan getirilmiş hissini veren bu çiçekler, bozulup çürümüş medeniyetlerin kara toprağında yetişmiştir ; şair, güllerden, zambaklardan, yaseminlerden, menekşelerden, unutmabenerden yapılmış saman sarısı, inci kurşunisi örtülerine bürünmüş, bu kötülükten uzak çiçekler demetine ötekilerini yeğliyor ve böyle çiçekler yetiştirmekten zevk alıyor. Açıkça söylemek gerek, Baudelaire'de çocuksu içtenlik ve temiz kalblilik eksik ; o çok ince düşünen, fevkalâde zevk sahibi, ilhamına tenkidi de katan bir kimsedir. Fransa'da ilk defa kendisinin tanıttığı, o deniz aşırı deha, Edgar Poe ile çevirileri dolayısıyla olan ahbablığı istenilerek yapılmış ve hesaplı orijinalliği seven ruhunda büyük etkiler yarattı. Virgilius, Dante'nin sevdiği yazardı, Edgar Poe da Baudelaire'in sevdiği yazar oldu ve Amerika'lı şairin *Karga'sı* Paris'li şairin mısralarında telafisi imkânsız *Never, oh ! never more*'u söylüyor sanki. Paris'li dedik, çünkü Baudelaire delikanlılık çağında Hint adalarına gitmiştir ama hemen hemen bütün hayatını Paris'te geçirdiği ve yazık ki henüz genç yaşında orada öldüğü için Paris'lidir. Edgard Poe gibi o da insanın kötü ahlâklı olduğuna inanıyor. Kötülük deyince, aklımıza rağmen bizi mânasız, zararlı veya tehlikeli işlere : "yapılması yasak" denildiği için teşvik eden o acaip içgüdüyü, o boşuna kötülüğü ve o, cennette bulunmanın verdiği sevinçle yılanın telkinlerini insanlığın çok fazla aklında tuttuğu ihanet öğütlerini ilk kadına zorla dinleten isyanı anlamak lâzım.

Bir anatomi müzesi ressamı gibi soğuk kanlılıkla çizdiği kusurlara, sapıklıklara, en kötü münasebetsizliklere karşı zaten şairde hiç müsamaha yok. Onlara genel ahengi bozan şeyler gözüyle bakıp redde-

diyor ; zira bütün bu ayrılıkların aksine o düzeni ve herkesin uyması gerekli kuralları seviyor. Başkalarına karşı merhametsiz olduğu gibi, kendine karşı da merhametsiz; kendi hatalarını, kendi kusurlarını, kendi saçmalıklarını, kendi ruh sapıklıklarını, hem de aynı dertlerle dertli okuyucuya hoş görünmeyi düşünmeksizin, erkekçe bir cesaretle söylüyor. Zamanımız sefaletlerine ve kötülüklerine karşı duyduğu tikslenme Young'u gözümüzde keyifli bir insan olarak gösterecek kadar derin bir sıkıntıya atıyor onu.

Paris'i Balzac gibi sevmesine, akisler yapan ışıkların yağmur birikintilerini kan havuzlarına çevirdiği, eğri büğrü çatılar üstünde ayın sarı fil dışından bir ihtiyar misali dolaştığı saatte, o, kafiye arayarak, en korkunç ve esrarlı dar sokaklarda dolaşmasına, bazan sarhoşun boğuk sesini ve orospunun ıslık gibi öten kahkahasını dinliyerek izbe odaların kirli camlarının önünde veya yaklaşan gamlı bir sabahın kendisinininkiyle beraber ıstıraplarını arttırdığı bir hastanın iniltilerini not etmek için bir hastahanenin penceresi altında durmasına rağmen, hatıralar yoluyla fikren geriye dönüşler onu gençliğinin cenneti olan Hindistan'a doğru götürüyor ; tıpkı peri masallarında olduğu gibi, lâcivert ve altın renkli bir sis arkasında, kokuyla dolu ılık bir rüzgârla sallanan palmiyeler, efendilerinin hüznünü dağıtmaya çalışan, gülerken beyaz dişleri parıl parıl koyu renkli yüzler görülüyor.

Paris'in koket yapmacıklarından *Les Fleurs du Mal*'in ince zevkli şairi hoşlanmakla beraber egzotik acaipliklere karşı gerçek bir tutku duyuyor içinde. Heveslerin, sadakatsizliklerin ve küskünlüklerin her şeyin üstünde olduğu mısralarında garip bir sima, Afrika bronzundan dökülmüş, kızıl renkli, fakat güzel bir Venüs, *nigra sed formosa*, duvar içinde oturtulduğu yer kristalden güneşlerle ve inciden demetlerle süslü, bir çeşit siyah Meryem ana heykelciği; yaptığı seyahatlerden sonra, korku içinde bütün kalbiyle bağlandığı odur ve ondan, mutluluk olmasa bile, unutmanın huzurunu istemektedir. Bir Sfenks kadar gamlı ve dilsiz vahşi sevgili, insanı büyüleyen kokuları, elektrik gibi tesir eden okşama-larıyla adeta tabiatın yahut belki de vazgeçemeyeceği medeni hayatın karma karışıklığından bıkmış usanmış insanın arzuladığı ilkel yaşayışın sembolüdür.

Fevkalâde derin bir acaiplikteki bu kitabı yazık ki dar olan bir çerçeve içinde tafsilatıyla tahlil edemeyiz. Bu teksif edici sanat sayesinde her şiir, yontma kristal bir şişede saklanan bir damla esans haline getirilmiş : tadı keskin bütün sıvılar gibi ihtiyatla içilmesi veya koklanması gereken, gül yağı, haşhaş, afyon, sirke ya da ingiliz tuzudur bu.

Sefaletin, bakımsızlığın veya sefahatin yıkıntıları altında şairin hüznü bir merhametle güzellik izlerini, zerafet kalıntılarını, bir nevi kaybolmuş cazibeyi, ruhunu ateşliyen kıvılcımı bulduğu acaip fanteziyi, *Les Petites Vieilles* (Küçük İhtiyarlar)'ı söyleyeceğiz. Kitabın en dikkate değer şiirlerinden birine şair, *Rêve Parisien* (Paris Rüyası) adını vermiş. Bu, Martynn'in siyahla hakkedilmiş, hayali desenlere lâyık, mükemmel ve hüznü bir kâbus, tabiat dışı bir manzara yahut daha doğrusu maden, mermer ve su ile yapılmış ve intizamı bozduğu için de bitkileri çıkarılmış güzel bir perspektif. Her şey katı, cilâlı, aysız, güneşsiz ve yıldızsız bir gök altında parıldamakta. Özel bir ışıkla aydınlanmış saraylar, sütunlar, kuleler, merdivenler ve ağır ağır akan çağlayanların kristal perdeler halinde döküldüğü sudan, bir ebedilik sessizliği içinde şatolar yükseliyor. Mavi sular, antika aynalardaki çelik çerçeve gibi, rhtımlar yahut kararmış altın havuzlarla çevrili; ya da kıymetli taşlardan yapılmış köprülerin altından akıp gitmekte. Adeta billurlaşmış mermerler suyu dört bir yanından sarmış ve taraçaların porfir döşeme taşları yansıtıyor eşyayı ayna misali. Bir kara kehribarın ışıltısı ve parıltısı var bu parçanın üslubunda. Kasitli olarak yapmacıklı elemanlardan kurulmuş ve tabiatın alışılmış manzaralarının verdiği tesirin aksine bir tesir hasıl eden bu kısa manzumede saf ve içli şiirlerden, yaprakların taze yeşili, kuşların civıltısı, güneşin gülümseyişi övülen küçük mayıs şarkılarından uzağız.

Baudelaire herkesin bildiği büyük duyguların ve insanlığın muhteşem boş lâfları diyebileceğimiz şeylerin klasikleşmiş şairler tarafından, eskiden, dillerinin döndüğü kadar söylenildiğini ve sanatta yeni bir devrin başladığını düşündü; ona göre karmaşık bir uygarlık içinde sade görünmeğe çalışmak, gayet iyi bilineni bilmiyormuşcasına davranmak, çocukça bir şeydir. Şairin düşüncelerini, hülyalarını, iddialarını anlatmak için, o ünlü yüzyıllardaki tabii sanatın yerini, her kalıba uyan, basit olmayan, hem objektif hem sübjektif, teşvik edici, meraklı, bütün sözlüklerin kelime haznesinden faydalanan, bütün paletlerden renk, bütün lirlerden nağme isteyen, ilimden sırlarını, tenkitten tahlili alan bir sanat geçecektir. Şurası da doğru ki bu düşüncelerde gençlik çağının taze sadeliği yok artık ; ölçülüp biçilmiş, özentili, süslü püslü, acaipce derin, egoistçesine ferdî, sabit fikir gibi hep kendisine dönmekte ve yeniyi arayışı aşırıya, coşkunluğa, taşkınlığa kadar vardır-makta bunlar. Sanatını belirtmeğe çalıştığımız şairin bir teşbihi ile anlatmak istersek, bu her şeyi mahveden öğle güneşinin çiğ, beyaz ve dik ışığı ile, erime halindeki madenlerin ve kıymetli taşların gök kuşağı renkleriyle parıldayan tuhaf şekilli bulutları tutuşturan akşamın yan-

dan gelen aydınlığı arasındaki farktır. Batan güneş , renk bakımından sabah güneşinden daha basit olduğu için küçük görülmeğe ve lânete hak kazanmış, göçmeğe yüz tutmuş değersiz bir güneş midir ? İçinde renklerin birbirinden ayrıldığı, tutuştuğu, şiddetlendiği ve iyice koyulaştığı bu gecikmiş parıltılar, diyeceksiniz ki gecenin karanlığında sö-nüp gidecek nerdeyse, Ama yıldız yıldız açan gece, değişen ayı, saçları darmadağın kuyruklu yıldızları, kuzey fecirleri, esrarlı gölgeleri ve muammalı korkuları ile kıymetli değil mi, bir şiir yok mu onda da ?

Bu simayı tamamlamak için, izin verirseniz, pek acıklı bir şekilde geçenlerde ölen şairin sonu hakkında bir kaç yıl önce, daha hiç bir şeyden haberimiz yok iken yazdığımız bir yazıdan bir parçayı alıyoruz. *Les Fleurs du Mal*'in üzerimizde hasıl ettiği tesiri, Baudelaire'i tanımış olması gereken bir Amerikalı yazardan aldığımız bir benzetme ile anlatı-yorduk.

“Nathaniel Hawthorne'un hikâyelerinde zehir uzmanı bir nebatatçının zehirli bitkileri topladığı acıip bir bahçenin tasvirini okuyoruz : yaprakları tuhaf biçimde, siyahımsı yeşil ya da bakır sülfatıyla boyanmış gibi maviye çalan yeşil renkteki bu bitkilerede uğursuz ve korkunç bir güzellik var. Ahmlı olmalarına rağmen tehlikeli oldukları hissediliyor : gururlu, meydan okurmuşcasına ya da haince duruşlarına bakarsanız sonsuz bir kudrete veya karşı konulamaz bir cazibeye sahip olduklarını biliyorlar sanki. Vahşicesine alaca bulaca, kaplan derisi gibi benek benek, donmuş kana benzeyen yahut iyice soluk beyaz çiçeklerden keskin, her yere işleyen, baş döndürücü bir koku yayılıyor; bu çiçeklerin kâse biçimi yapraklarında çiğ tanesi akua-tofana zehiri haline gelebilir ve çevrelerinde altın yeşili zırhlara bürünmüş kuduz böceği ya da sokunca şarbon hastalığı yapan çelik mavisi sinekler uçabilir ancak. Orada sütlüğen, kurthoğan otu, banotu, segua, güzelavrat otunun zehirleri, tropiklerin ve Hindistan'ın yakıcı zehirlerine karışır. Orada mansenila ağacı öldürücü küçük elmalarını Hazretî Adem'e yemesi yasak edilen elmalar gibi sermiştir önüne. Zehirli upa kezzaptan da yakıcı sütlü suyunu damıtmakta. Bahçenin üstünde sağlığa zararlı buharlar dalgalanmakta; geçen kuşlar sersemliyor. Ama doktorun kızı bu hastalık yuvası zararlı buharlar ortasında hiç bir şey olmadan yaşıyor ; ondan başka herkesin ve babasının muhakkak ecel şerbetini içeceği bu havayı teneffüs ediyor tehlikesizce. Bu çiçeklerden demetler yapıyor, saçlarını süslüyor, gene onlarla göğsüne kokular sürüyor ; genç kızlar gülleri dişleriyle nasıl koparırlarsa o da bunları öyle ısıyor. Bu zehirli sularla yavaş yavaş doymuş hale geldiği için, öteki bütün zehirleri zararsız hale koyan canlı bir zehirdir artık kendisi.

Bahçesindeki çiçekler misali, insana kuşku veren, korkulu ve ölümü hatırlatan bir şey var onun güzelliğinde de; mavi parıltılı siyah saçları cildinin mat ve yeşilimsi solukluğuyla korkunç bir tezat teşkil ediyor; bu cilt üstünde, erguvan rengini kanlı küçük meyvelerden almış ağzı parıldamakta. Deli bir gülümseyiş koyu kırmızı diş etlerine gömülen dişlerini meydana koyuyor ve gözleri büyülüyor insanı yılan gözleri gibi. Dersiniz ki bu aşk vampiri, ihtirası on beş günde bir Avrupalının kanını iliğini ve ruhunu kurutan, gündüz gezen bu kadın, bir Cavalı'dır. Fakat doktorun kızı bakiredir ve yalnızlık içinde solup gitmektedir; aşk, buradan başka bir yerde yaşamıyacak olan kızın ortamına kendini uydurmağa çabılıyor boşu boşuna.

Baudelaire'in ilham perisi zarar görmeden bu bahçede dolaştı uzun süre; ama bir akşam, zayıf ve bitkin, bu uğursuz çiçeklerden yapılmış bir demeti koklarken ölüverdi.

Çeviren : Necdet BİNGÖL

TÜSTAV

BEKLEME

(Radyo Oyunu)

HEINRICH BÖLL

SESLER :

Chrantox-Donath
Hamal
Şoför
Garson
Anna
Bruno'nun sesi

(Sabne büyük bir tren istasyonunun tenba bir köşesinde, eşya gişesinin önünde geçer ; zaman zaman istasyondan hareket eden ya da istasyona giren bir trenin sesi, haber veren memurun sesi, adımlar, gişedeki gürültüler duyulur.)

HAMAL: Eşyanızı teslim mi edeyim yoksa...?

CHRANTOX: Durun biraz.

HAMAL: Henüz karar vermediniz mi efendim?

CHRANTOX: Hayır, vermedim.

HAMAL: Bir dahaki tren ancak on üçü dokuz geçe kalkacak. Bir saat beklemeyi göze almanız gerekiyor.

CHRANTOX: Trenin burada kalacağını hesaba katmadım, yoksa başka bir yol seçerdim kendime.. Şimdi buradan aktarma yapmam gerek.

HAMAL: Çok mu zorunuza gidiyor? Atina'ya kadar nasıl olsa üç gün ister. Bir saatten ne çıkar?

CHRANTOX: Önemli olan bir saat değil, önemli olan bu kentte bir saat kalmak.

HAMAL: Şöyle kenti bir gezer görürsünüz belki.. Hem hiç de fena olmaz. Görülmeğe değer bir sürü şey.. harabeler, yeni binalar, kiliseler, anıtlar.. Halkı da çok iyi. Hani nerdeyse alıncağım ama, (Yorgun) artık öyle kolay kolay alınmıyorum.

CHRANTOX: Kenti tanıyorum ben.

HAMAL: Ya, burada oturdunuz demekl.

CHRANTOX: Evet.

HAMAL: Çok kaldınız mı?

CHRANTOX: On yedi yıl.

HAMAL: Ne diyorsunuz?

CHRANTOX: Burada on yedi yıl yaşadım diyorum. İnanmıyor musunuz yoksa?

HAMAL: Tabii inanıyorum ama pek aklım yatmadı doğrusu. On yedi yıl az zaman değil, hem kırkından

(*Duraklar*) kırk yaşından fazla da görünmüyorsunuz doğrusu.

CHRANTOX: Tahmininiz hemen hemen doğru; kırküç yaşındayım. Neden burada on yedi yıl yaşamamış olayım?

HAMAL: Dışarıklı gibi görünüyorsunuz da ondan.

CHRANTOX: Dışarıklıyım zaten.

HAMAL: Dilimizi iyi konuşuyorsunuz, hani nerdeyse... diyeceğim... şey (*Sesi kesilir*)

CHRANTOX: Ne diyecektiniz?

HAMAL: Hani hemen hemen bizim şiveyi kullanıyorsunuz diyecektim, bana öyle geliyor da...

CHRANTOX: Belki de doğrudur?

HAMAL: Ne dersiniz, eşyanızı emanete mi teslim edeyim, yoksa aktarmayı peronda mı beklersiniz?

CHRANTOX: Daha iyisi ilk trenle yola devam edip başka bir istasyonda Atina aktarmasını bekleyeyim.

HAMAL: O kadar kötü anılarınız mı var bizim kentten?

CHRANTOX: Hem kötü, hem de iyi anılar.

HAMAL: Siz de iyilerini tazeleyin efendim.

CHRANTOX: Şimdi saat tam (*Kısa ara*) on biri elli yedi geçiyor, on üçü dokuz geçinceye kadar aşağı yukarı bir saatten fazla vakit var. (*Değişik, daba az soğuk bir sesle*) Savaş buraya da bulaşmış mıydı?

HAMAL: Evet. On iki yıl önce de bitti. En sonucusu tabii. (*Yor-*

gun) Bazan birbirine karıştırıyorum savaşları.

CHRANTOX: Ben o kadar uzak-tayım ki, savaşın haberini aldım ancak: Bombardımanlar - açlık - ölüm - cinayet... Çok şey yıkıldı mı burada?

HAMAL: Oldukça.. Ama yıkıntılardan fazla bir şey göremezsiniz artık. Burada bulunduğunuz sırada nerede oturuyordunuz?

CHRANTOX: Sofi caddesinde.

HAMAL: Oo, kibarlar semti.. Orada fazla yıkıntı olmadı. Sofi parkının orada oturdunuz herhalde, değil mi?

CHRANTOX: Park hâlâ orada mı?

HAMAL: Tabii.. Hem genişletildi de...

CHRANTOX: Yaa, kahvehane ile dans pisti de hâlâ orada mı?

HAMAL: Gidip görmek istemez misiniz? (*Chrantonx sustuğu için kısa bir aradan sonra*) Savaş biteli on iki yıl oldu, tam on altı yıl sürmüştü. Siz burada on yedi yıl kalmışsınız, ne zamandı bu?

CHRANTOX: Ben burada doğdum.

HAMAL: Yaa, göçtünüz demek?.

CHRANTOX: Evet.

HAMAL: Yahudi misiniz?

CHRANTOX: Hayır.

HAMAL: Öyleyse - şey, politika yüzünden mi?

CHRANTOX: Hayır.

HAMAL: Affedersiniz ama, neden gittiniz öyleyse?

CHRANTOX: Bazı bazı ben de sormuşumdur kendime neden gittim

- diye. Sürüyle nedeni var. Belki de bir kız yüzünden.
- HAMAL: Sevda acısı falan mı?
- CHRANTOX: Hayır. *(İkisi de bir süre susurlar, sonra Chrantox devam eder.)* Anlamadınız mı?
- HAMAL: Hayır. Sofi caddesinde doğduğunuza göre babanız zengin olmalı.
- CHRANTOX: Evet, zengindi babamın.
- HAMAL: Çoğu kimseler babaları fakir olduğu için göçeder.
- CHRANTOX: Öyledir ama, benim babam zengindi.
- HAMAL: Aklım ermedi bu işe.
- CHRANTOX: Neden gittiğimi ben de bilmek istemiştim o zaman.. Ama nedenini kesin olarak ben de hatırlayamıyorum. Belki sadece gitmek istedim işte.. Ama ne de olsa bir sebep vardı herhalde. Bir yaz akşamıydı. Çekip gitmek istedim.
- HAMAL: Bir kızla ilgili dememiş miydiniz?
- CHRANTOX: Evet.. Parayla da ilgili. Bunu söylemedim değil mi? Para da almıştım yanıma.
- HAMAL: Çok mu?
- CHRANTOX: Pek çok değil.
- HAMAL: Ya kız?
- CHRANTOX: Kız seviyordu beni, ben de onu sevmiştim. Babam zengindi, onun babası da zengindi. Güzeldi kız.. Ben de yakışıklı bir delikanlıydım.
- HAMAL: Yaa, sonra da çekip gittiniz demek.
- CHRANTOX: Evet.. Ne kız yüzünden, ne de para yüzünden.
- HAMAL: Neden öyleyse?
- CHRANTOX: Nasıl anlatsam? Sürüyle şey bir araya geldi işte.. Kız, annem, yaz akşamı.. *(Yorgun, hemen hemen öfkeli)* ne komik.. Şimdiye kadar hiç kimsese anlatmadığım şeyleri sana anlatıyorum, sorularına da cevap veriyorum üstelik. Saat başına kaç para alıyorsun?
- HAMAL: İşine göre bayım.. Ağır iş hafifinden daha fazla getirir tabii..
- CHRANTOX: Bizimki hafif sayılır.
- HAMAL: Bilmem ki.. Herhalde ağır değil, üstelik adamakıllı da ilginç..
- CHRANTOX: Şu halde *(Güler)* ne isteyeceksin?
- HAMAL: Beş mark - çok mu istedim bayım?
- CHRANTOX: Hayır, anlaştık. Sigara içer misin?
- HAMAL: Memnuniyetle.
- CHRANTOX: Buyur, al bir tane.. *(Kutu açılır, kibrit çakılır)*
- HAMAL: Ne komik sigara bu.. İyi ama.. Amerikan sigarası mı?
- CHRANTOX: Evet, Güney Amerika sigarası.
- HAMAL: Orada mıydınız?
- CHRANTOX: Sadece son on yıl.
- HAMAL: Savaşın etkisini duymadınız mı hiç, hiç bir şey duymadınız mı?
- CHRANTOX: Hiç bir şey.. Haberini aldım tabii. Zaman zaman gazetede okuduğum şeyler, açlık, bombardıman, cinayet.. Köydeki lokantanın duvarında küçük

mikyaslı bir Avrupa haritası vardı. Lokanta sahibi küçücük bayraklar ilıstiriyordu haritaya, hatasız yapamıyordu bunu tabii, öyle iki yüz kilometrelik bir yanlışlığa aldırıldığı yoktu; haritada Varşova, -Moskova, Prag, Viyana ve Budapeşte'den pek uzakta değildi. Komşu kentler gibi içiçe ve yanyanaydılar. Savaşın bulaşıcı bir hastalık gibi yayıldığını görüyorduk. Ne var ki, çok uzaktaydı bu hastalık. Bize bulaşma tehlikesi yoktu. Sığır daha önemliydi bizim için. Sığır eti fiyatları yükseliyordu. Mısır bile birdenbire kıymet kazanmıştı. Savaştan önce adını bile anan olmazdı mısırın.. Deri, saman- hepsi de dolar akıtıyordu cebe..

HAMAL: Demek şimdi burada bir saat bekleme var diye ileden çıkıyorsunuz öyle mi?

CHRANTOX: Durmadan geçip gitsem daha iyi olurdu.

HAMAL: Annenizden, kızıdan söz açtınız demin. Sizin dönmek üzere gittiğinizi onlar da biliyor muydu?

CHRANTOX: Kimseyle konuşmadım bunu.

HAMAL: Belki de hâlâ hayattadırlar.

CHRANTOX: Olabilir, (*Hafif sesle*) savaşta çok ölen oldu mu?

HAMAL: (*O da yavaş sesle*) Evet, çok ölen oldu savaşta.

CHRANTOX (*Deminki ses tonuyla*) Senin - senin kaybettiğin kimseler de oldu mu?

HAMAL: Oğlum - o da öldürüldü savaşta..

CHRANTOX: Şehit mi düştü?

HAMAL: Öyle denir ama, ben öyle söylemiyorum.

CHRANTOX: Kaç yaşındaydı? Belki de benim yaşımdaydı..

HAMAL: Daha gençti. Şimdi kırk yaşında olacaktı..

CHRANTOX: En küçük kardeşim gibi.

HAMAL: Kardeşleriniz mi vardı?

CHRANTOX: Evet, iki erkek kardeşimle bir de kız kardeşim.. ama ben (*Durur*)

HAMAL (*Hafif sesle*): Efendim?.

CHRANTOX: Ben içlerinden yalnız birinin hayatta olup olmadığını öğrenmek istiyorum; Krumen'in... en küçüğü oydu. Onu düşünüp az daha kalıyordum.

HAMAL: Krumen mi dediniz?

CHRANTOX: Böyle ağırırdık onu, asıl adı Heribert'di ama sevmezdi bu adı.. Krumen.. ben çekip gittiğim sırada merdivenin yanında duruyordu; o da atlamak istemişti arabaya.. Aslında hep yanımdaydım onu; uçar gibi geçerdik yollardan, ben, yanımda da Krumen.. Hep daha hızlı, daha hızlı, derdi - ama o akşam yanıma almadım onu..

HAMAL: Kaç yaşındaydı?

CHRANTOX: On dört.. Ben on yedi yaşındaydım.

HAMAL: Ağlamış mıydı?

CHRANTOX: Hayır.. Bugün olmaz Krumen demiştim ben, bugün olmaz..

- HAMAL: On yedi yaşındayken arabanız vardı demek..
- CHRANTOX: Annemin arabasıydı..
(*Hafif, tiz bir sesle*) Ardenlerin herhangi bir tarafında uçurumdan aşağı yuvarladım onu; pasta gibi dümdüz oldu, güzelim kırmızı cilasından eser kalmadı.
- HAMAL: Bir kız, para, araba - bir de kardeş.
- CHRANTOX: Evet evet - ama çekip gitmenin nedeni bunlar değil, bunlar değil..
- HAMAL: Ne yüzden gittiniz öyleyse?
- CHRANTOX (*Güler*): Bir baba nasıl sorarsa sen de öyle soruyorsun, ne var ki benim babam böyle sormazdı herhalde.
- HAMAL: (*Hafif sesle*): Kimlerin hayatta kaldığını öğrenmek istemiyorsunuz anlaşılır..
- CHRANTOX: Yalnız Krumen'i bilmek istiyorum.
- HAMAL: Siz gittiğiniz sırada ana babanız hayatta mıydı?
- CHRANTOX: Ben gittiğimde annem kırk beş yaşındaydı. Şimdi (*Kısa duraklama*) yetmiş bir yaşında olurdu.
- HAMAL: Peki annenizi görmek istemiyor musunuz?
- CHRANTOX: Hayır.
- HAMAL: Anneniz bayım.. Düşününün bir.. Birakın eşyanızı teslim edeyim de siz de annenize gidin.
- CHRANTOX: Durun hele, bekleyin biraz.
- HAMAL: Peki ya babanız?
- CHRANTOX: O da yetmiş üç yaşında olurdu şimdi.
- HAMAL: (*Öfkeli*) Olurdu, olurdu.. belki de yetmiş üç yaşındadır, yirmi altı yıldan beri de sizi bekliyordur.
- CHRANTOX: Hayattaysa muhakkak bekliyordur.
- HAMAL: Hayatta ise, şu yaşta olurdu.. Ne demek istediğinizi anlamıyorum.
- CHRANTOX: Belki daha sonra anlarsın. Ben herşeyi unutmuştum, herşeyi, herkesi, hattâ Krumen'i, Anna'yı, kentin adını bile.. Şimdi kentin adını duyunca birden hepsini hatırladım.
- HAMAL: Dışarıda zorluk çektiniz mi?
- CHRANTOX: Hiç zorluk çekmedim. Çalışmak zorunda kaldım ama, karşılığını gördüm. Param oldu hep, param oldu.. Şanslıydım. Her yerde başarılıydım. Garsonlar arasında garson, ırgatlar arasında ırgat olmak istedim. Ama garson olunca derhal idare müdürü, ırgat olunca da bir süre sonra kâhya oldum; kâhya olunca da küçük bir çiftliğe sahip oldum ardından. Böyle senin gibi hamallık da ettim, ama sadece bir günlüğüne..
- HAMAL: Sahiden hamallık da ettiniz mi?
- CHRANTOX: Sadece bir günlüğüne.. Üç müşterim oldu topu topu. Birinci müşterimin mektubunu postaya götürüp makbuzu bekleme salonuna getirdim; ikincinin valizini, çantasını, bir de kundura paketini taşıdım; üçün-

cünün hesabına da Sheila adında bir kadına telefon ettim. Sesimi değiştirip Harry olduğumu söyleyecek ve Sheila'dan bir randevu isteyecektim. Sheila randevu verdi bana ama, ben gitmedim. Sonra o müşterim beni yanına uşak olarak aldı, sonra sekreteri oldum, daha sonra da dostu.. Ama sıkıldım sonra, sıkıldım ve oradan da ayrıldım. Bir mâlikâneydi ayrıldığım yer, içinde oturan insanlar kitaptan okuyormuş gibi konuşuyorlardı birbirleriyle.. O sıralarda bazı bazı bizim evi özledim.

HAMAL: Ana babanız, bayım.. Bir düşünün, şöyle bir düşünün hele, ana baba olmak kolay şey mi?

CHRANTOX: Evlat olmak da kolay değil, kardeş olmak da.. Ben çekip gittiğim zaman Krumen on beş yaşında bile değildi. Ben on yedi yaşındaydım, Anna da on altıındaydı. *(Hafif sesle)* Söylesenize, kentın dışındaki eski merkez mezarlığı hâlâ duruyor mu?

HAMAL: Duruyor tabii..

CHRANTOX: Hiç değişmedi mi?

HAMAL: Değişmek mi? Ne demek istediğinizi anlayamadım. Tabii eskisinden daha çok ölü var, çok daha fazla.. Oraya mı gitmek istiyorsunuz?

CHRANTOX: Evet.. Eşyayı teslim et. Bir taksiye binelim.

HAMAL: Binelim mi? Ben de mi?

CHRANTOX: Seni de yanına al-

mak isterim. Orada tek başıma kalmak istemem.

HAMAL: Böyle üniformayla mı gelayım?

CHRANTOX: Seni bir saatliğine kiralamamış mıydım?

HAMAL: Tabii tabii.. Görev görevdir.

CHRANTOX: Değil mi ya? Haydi gel..

HAMAL: Madem ısrar ediyorsunuz..

CHRANTOX: İsrar ediyorum.

HAMAL: Peki, gidelim..

(İksinin adınıları daha kuvvetli, gürültüye doğru yaklaşır, sonra tekrar belirip hareketsiz kalır.)

II

(Giden arabanın gürültüsü, caddede gürültüler.)

HAMAL: Önce neden mezarlığa gitmek istediniz?

CHRANTOX: Mezarlıklar en güvenilecek adres kataloglarıdır da ondan, özellikle Sofi caddesinde oturmuş olan kimseler bakımından.. Onların taştan bir adres katalogu vardır orada; türbenin girişindeki büyük anıtta beyaz mermerden kartvizitleri asılıdır. *(Öne eğilip şoföre)* Biraz daha yavaş gitseniz..

ŞOFÖR: Başüstüne efendim.

CHRANTOX: Sahiden de.. Çok yeni şey var ama, fazla değişiklik de yok. Şurdaki okulu görüyor musun? Altı yıl orada okudum.

HAMAL: Evet, Goethe Lisesi.. Benim oğlum da orada okudu.

İyi bir öğrenciydi. Hekim olmak isterdi, iyi bir hekim olurdu sanırım..

CHRANTOX: Hangi dönem öğrencisiydi?

HAMAL: 1917.

CHRANTOX: Krumen de 1917 dönemindendi, o da Goethe Lisesinden.. Adı neydi oğlunun?

HAMAL: Bruno, Bruno Planner.. Sizin adınız ne?

CHRANTOX: Şimdiki adım Chrantom, eskiden Donath'dı adım.. Hayır, oğlunun adını Krumen'den hiç duymadım.

HAMAL: Donath, Sofi caddesi.. Babanız çok zengindi muhakkak.

CHRANTOX: Evet, çok zengindi. Ya oğlun - o Krumen'den sözar mıydı hiç?

HAMAL: Donath adını hiç duymadım onun ağzından. Birçok arkaşını alır gelirdi ama, Krumen, Donath, Heribert... hayır. *(Daha yüksek sesle)*. Mezarlığa geldik bayım. Oğlum gömülmedi; onu yukarılarda, Leningrad'da bir yerde, yattığı gibi bıraktılar, öyle uzanıp kaldığı yerde, yanında yeni başlanmış bir mektup bulundu.

BRUNO *(Araba gürültüsü ile caddedeki gürültü bir an için kesilir, bu arada Bruno konuşur)*: Sevgili babam, sevgili anneciğim, Beldong öldü. Onu hatırlayabildiniz mi acaba? Hani almanca derslerine yardım ettiğim, şu küçük, sarı saçlı çocuk.. Wullner Sokağının köşesinde babasının bir

dükkanı vardı hani, işte o Beldong öldü. Dün öldürüldü Beldong, şehit düşmedi. Bize, ölümler savaşta şehit düşer diye anlatmalarına neden meydan verdiniz? Bundan hepsinin sanki koşarken öldürüldükleri anlamı çıkıyor; ama benim öldürüldüklerini gördüklerim hep yatarken öldürüldüler, içlerinden hiç biri düşerek ölmedi. Burada öyle ölmüyor. Beldong öldü. Buna dayanamıyorum, tahammül edemiyorum. Burada soğuktan ölüp gitmezsem duyduğum nefretten öleceğim. Nefret duyduğum için, ya da her ikisinden ötürü öleceğim, şehit düşmeyeceğim, düşerek ölmeyeceğim, ve sizler... *(Tekrar yukarıdaki gürültüler)*

HAMAL: Mezarlıktayız. *(Araba durur)*.

CHRANTOX *(Öne doğru)*: Burada bizi bekler misin?

ŞOFÖR: Mezarlığın iki çıkışı var bayım.

CHRANTOX: Tabii tabii, anlıyorum. On mark yeter mi?

ŞOFÖR: Yeter, teşekkür ederim. Sizi burada beklerim.

(Birden sessizlik, belki kuş cıvıltıları.. Chrantom ile Hamalın yumuşak toprak üzerindeki ayak sesleri.)

III

HAMAL: Yolu biliyorsunuz.

CHRANTOX: Yolu çok iyi bilirim. Hiçbir şey değişmemiş. Çekip

gittiğim gün bu yolda yürümüş-tüm. Andrea teyze gömülmüştü. Bakın von Hum'ların türbesi, Frulkam'ların türbesi - ötede de Kromlach'larınki..

HAMAL: Bütün Sofi caddesi burada.

CHRANTOX: Evet, herkes burada buluşuyor tekrar. Burada herkes beyaz mermerden kartvizitini gri taşa asıyor, (*Daha sert*) acaba toprağın altında da evliliğe ihanet ediyor, hafta sonlarında karılarını değiş tokuş ediyor, acaba aşığıda da çocuklarına eziyet ediyorlar mı? Acaba aşığıda da..

HAMAL (*Şiddetle keser konuşmayı*): Ölülerini rahat bırakın bayım, onları rahat bırakın da ana babanızı düşünün.

CHRANTOX: Tam da ana babamı düşünüyordum.

HAMAL: Bayım, buranın huzurunu bozmayın.

CHRANTOX: Toprak olmuş bu huzuru bozamam ki ben.. Bağırın biri mi var? (*Daha yüksek sesle*) Biri mi bağıyor? Hiçbir şey duymuyorum ki.. Suçlamalarıma karşı kendini savunan kimse var mı? Ah, işte geldik.. (*İkisi de oldukları yerde dururlar.*)

HAMAL: Andrea Donath, 19 nisan 1882 - 16 temmuz 1931. Siz 1931 temmuzunda mı gitmiştiniz?

CHRANTOX: Evet.. Devam et okumaya, bütün isimleri oku.

HAMAL (*Yavaş ama anlaşılır bir sesle*): Hugo Donath, 1788-1832,

Werner Donath, 1801-1873, Erich Donath, 1881-1943.

CHRANTOX: Babam ölmüş, anem de ölmüş.

HAMAL: Edith Donath, kızlık adı Schmilling, 1886-1944.. Başka kadınlar da var, bir sürü de çocuk... Onları okumayayım mı?

CHRANTOX: Hayır, yalnız 1931 den sonra ölenleri oku.

HAMAL: Heribert Donath, 1917 de doğmuş, 1941 de Bjeljogorsche'de assubay olarak şehit düşmüş.

CHRANTOX: Evet, Krumen ölmüş. Daha ilk bakışta görmüştüm. Assubay Donath.. Kuzum söylesene, assubay olmasının bir önemi var mı?

HAMAL: Hiç önemi yok bayım, hiç önemi yok.

CHRANTOX: Önceden tasarladığım gibi onu da yanıma almalıydım. Koblenz'den geri dönüp Boppard'a kadar gelmiş, ama sonra yine geri dönmüştüm. Trier'de yine bir dönüş yapıp Mosel ırmağını yarı boyuna kadar inmiş, sonra yine dönmüştüm tersyüzüne.. Krumen'i yanıma almamış oldum böylece.. Assubay Donath, Bjeljogorsche'de şehit düşmüş.. Krumen.. İşte bundan ötürüdür ki bu kentin adını duyunca buz kesti kanım: Çünkü Krumen yaşamıyor artık.. Bütün Roma, roman, gotik, barok kalıntılarıyla bu kent bomboş benim için.. Çünkü Krumen burada değil artık. O da hekim olmak, misyoner hekim olmak

isterdi. Ama bu kahrolası dünya yirmi dört yıldan fazla tahammül edemedi ona.. (*Daha hafif*) Zengin olmak, yüz elli yıldır, sonsuzluktan sonsuzluğa kadar zengin olmak ne demektir bilir misin? Derinin rengi gibi kurtulamadığın bir şeydir bu.. On üç yaşındayken anneni zina halinde görmek ne demektir bilir misin?

HAMAL (*Tatlı bir sesle*): Hayır, bilmem; ben sadece fakirliğin, sonsuzluktan sonsuzluğa kadar fakir olmanın ne demek olduğunu biliririm. Siz bilir misiniz bunu?

CHRANTOX: Hayır. Bunu hep bilmek istemişimdir ama bir türlü öğrenememişimdir. Aç kaldığım, çok kötü duruma düştüğüm olmuştur ama, derimin rengi daima kurtarmıştır beni..

HAMAL: 1931 den sonra daha çok ölen var bayım.

CHRANTOX: Anna Donath da var mı aralarında?

HAMAL: Kim?

CHRANTOX: Krümen'in karısı..

HAMAL: Evli miydi?

CHRANTOX: Ben çekip gittiğimde Krümen on dört yaşındaydı.. Anna Donath'ı bulamadın mı?

HAMAL: Hayır.

CHRANTOX: Demek hayatta..

HAMAL: Kim?

CHRANTOX: Anna.. 1931 den sonra kim ölmüş?

HAMAL: Friederike Schilling, kızlık adı Donath, 1912-1942.

CHRANTOX: Ah Fritzi, kızkardeşim. Schilling'in yüzünden öl-

müştür muhakkak. Onu istemez, onunla evlenmek istemezdi. Odasından çok seyrek çıkar, okula, kiliseye gitmez, yemek masasına oturmazdı. Yatağında uzanıp kalır, bilmediği, tanımadığı bir şeyi düşünürdü. Güzel kızdı, mermer gibi beyaz, saçları kara, gözleri bal rengi.. Bu dünya hoşuna gitmiyordu ama, bir başkasına da inanmıyordu. Yalnız margarin sürülmüş ekmek yer, beraberinde de limonata içerdi. Tahammül edebildiği tek insan Krümen'di. Krümen saatlarca yanında kalırdı, bütün öğleden sonra, akşamları, çoğu zaman geceleri de.. Yatağının yanbaşımda oturup elini tutardı. Krümen'le konuşmazdı ama, kalıp gitmek isteyince bileğinden sıkı sıkı yakalardı. Yıkayıp çamaşır değiştirir miydi bilmiyorum. Fritzi ne ağlar, ne güler, ne de okurdu. Demek onu bu Schilling'le evlendirmişler. Ondan ölmüştür. Otuz yaşında.. Daha başkası var mı?

HAMAL: Friederike Donath, 1936-1944.

CHRANTOX: Ben çekip gittikten sonra doğmuş, ben gelmeden de ölmüş; Friederike Donath, sekiz yaşında.. Bu Werner'in küçük kızı olsa gerek. (*Daha hafif bir sesle*) Kardeşim Werner yabancıydı bana.. Sanki başka bir dil konuşuyormuş gibiydi, beraber kullandığımız tek bir söz bile yoktu; yabancıydık birbirimize,

banka gişelerinde karşılaşmış da bir an insanı sorguya çeken gözlerle bakışıp başlarını sallayarak uzaklaşan adamlar gibi.. O kadar yabancı.. Devam edelim. Hügel'lerin türbesi hemen köşeyi dönünce.

HAMAL: Ailenizin ölüleri için dua etmeyecek misiniz? Çiçek koyamayacak mısınız?

CHRANTOX: Çiçek mi? Bunu düşünmeliydim. Daha sonra yaparım bu işi. Dua etmek mi? Dileyelimde, ölüler benim için dua etsin: Krümen, küçük Friederike..

HAMAL: Cenneteki yerleri pay ederken çok cömertsiniz. Dua edin. (*Kısa ara, sonra hamal öfkeli*) Hadi dua edin.. (*Sessizlik. Kuş cıvıltıları*).

CHRANTOX: Devam edelim. (*Birkaç adım*) Ben artık bakmaya-
cağım. Şuraya oturuyorum. Sen bana yalnız 1931 den sonra ölenleri oku.

HAMAL: Siz temmuzda gitmişsiniz değil mi?

CHRANTOX: Evet, neden sordun?

HAMAL: Dorothea von dem Hügel, kızlık adı Schmilling, 1890 martında doğmuş, 1931 ağustosunda ölmüş.

CHRANTOX: Ya, Anna'nın annesi, devam et.

HAMAL: Karl von dem Hügel, 1916 da doğmuş, 1940 da Amiens önünde şehit düşmüş

CHRANTOX: Anna'nın kardeşi. Demek bu dünya ona da yirmi dört yıldan fazla tahammül edeme-

miş. Ben gittiğimde onbeş yaşındaydı. 1931 de elinde bir bayrak, kanlı öc şarkıları okuyarak kentten geçmişti. Üsteğmen olarak ölmesinin bir önemi var mıdır dersin?

HAMAL: Yok, hiç bir önemi yok bayım.

CHRANTOX: Devam..

HAMAL: Willhelm von dem Hügel, 1885-1942.

CHRANTOX: Anna'nın babası. Devam..

HAMAL: O kadar - 1931 den sonra başka ölen yok.

CHRANTOX: Demek Anna hayatta..

HAMAL: Telefon edebilirsiniz.

CHRANTOX: Evet. Şimdi saat kaç?

(*Kısa ara*) On ikiyi yirmi beş geçiyor - ne kadar da yavaş yürüyor zaman.. İstasyona dönüp telefon rehberine bakalım. Hem bir şey de yeriz belki. Demek Anna yaşıyor.. Babam, annem, Fritz, Krümen ölmüşler. Yalnız Werner'le Anna yaşıyor belki de.

HAMAL: Başka öğrenmek istediğiniz kimse kalmadı mı bayım? Okul arkadaşlarınız, dostlarınız, öğretmenleriniz..

CHRANTOX: Birkaç kişi daha var. İsimleri aklıma gelse, vaktim de olsaydı.. Trenim otuz beş dakika sonra kalkıyor.

HAMAL: Daha fazla kalmayı düşünüyor musunuz?

CHRANTOX (*Serçe*): Katiyen.. Gidelim.

HAMAL: Dua etmeyecek misiniz bayım? Mezar hiç duasız ziyaret

edilir mi? (*Sessizlik. Kuş sesleri, sonra Chrantox ile Hamalın ayak sesleri*).

CHRANTOX: İki yüz yıl boyunca sadece dört soyadı birbirine karışmış durmuş. Evlenmişler, karmakarışık olmuşlar, birbirlerine girmişler.

HAMAL: Onun için mi bırakıp gittiniz burayı?

CHRANTOX: Sebeplerden biri de bu.

HAMAL: Ya kız?

CHRANTOX: Şimdi kırk iki yaşında olsa gerek.. Karl'ın ölümünden sonra işi muhakkak üzerine almıştır. Kilimler, halılar.. (*Caddenin gürültüsü yaklaşıyor, sonra fazlalaşır.*)

CHRANTOX: Sahiden beklemişsiniz.

ŞOFÖR: Tabii bayım.. Taksimetre henüz beş mark yirmi gösteriyor. Nereye gidiyoruz?

CHRANTOX: İstasyona dönelim.

IV

(*Giden arabanın gürültüsü. Caddenin gürültüsü.*)

HAMAL: Kardeşinizi görmek istemiyor musunuz?

CHRANTOX: Sebep? Daha o zamandan yabancıydık birbirimize.. Yirmi altı yıllık bir uzaklaşmadan sonra birbirimize daha mı yaklaştık sanıyorsun?

HAMAL: Bir kızını, kardeşini, kızkardeşini, ana babasını, Siz'i kaybetmiş. Ona gitmeniz gerekirdi bayım. Kardeşinizdir.

CHRANTOX: Senin kardeşin de var mı?

HAMAL: Üç kardeşim var, ikisi öldü. (*Kısa ara*) Wilhelm 1914 de Lüttich'de vurulup öldü, Otto da 1942 de öldü.

CHRANTOX: Bombardıman sırasında mı?

HAMAL: Hayır, anjinden..

CHRANTOX: Ya üçüncü kardeşin?

HAMAL: O hayatta ama anlayamıyoruz. O okumuştur. Benim varlığımdan utanıyor. Hem de öyle utanıyor ki, rastlamaktan korktuğu için ana istasyondan hiç trene binmez. Aklınız eriyor mu bu işe? Sizin bir insanın varlığından utanç duyduğunuz oldu mu hiç?

CHRANTOX: Hayır, tanımış olduğum o zenginlerin varlığından bile utanmadım. Hattâ annemin varlığından bile..

HAMAL: Annenizin mi?

CHRANTOX: Kendi evimizde yabancı erkeklerle düşüp kalkardı. Sanatçılarla.. Babam da ödeşmeye bakar, o da sanatçı kadınlarla düşüp kalkardı.

HAMAL: Bayım..

CHRANTOX: Bayım.. Krumen bunu biliyor, görüyor, duyuyordu - kokusu bile duyulurdu bunun bayım..

HAMAL: Ya siz.. Siz kimseyle düşüp kalkmaz mıydınız?

CHRANTOX: Hayır.

HAMAL: Hiç mi?

CHRANTOX: Hiç.. Daha sonraları

- tanıdığım Sheila'yla bile düşüp kalkmadım. Bir kadını vardı aslında - (*Şoföre*) Sofi caddesinden geçer misin?
- ŞOFÖR: Başüstüne efendim. (*Araba bir viraj alır*)
- HAMAL: Evli miydiniz?
- CHRANTOX: Evet. Ama karımı - gönderdim kendisini, para verdim; (*Küçümseme ile*) özgürlüğünü istedi. Onu da verdim kendisine..
- HAMAL: Çoluk çocuğunuz yok mu?
- CHRANTOX: Hayır - ah, Sofi caddesi işte.. Gerçekten de çok az değişmiş. Yalnız pencere çerçeveleri tahtadan değil de bakırdan şimdi.. Eskisinden daha zengin görünüyorlar; ya şuradaki Frulkam'ların parmaklıklı kapısındaki yuvarlaklar.. Altından mı onlar?
- HAMAL: Altından bayım..
- CHRANTOX: İşte bizim ev.. Tıpkı Werner'e benziyor: sağlam, zevkli; gösterişli değil ama zengin -işte işte- Anna da şurada otururdu: yaşıyor, Anna yaşıyor.
- ŞOFÖR: Durayım mı bayım?
- CHRANTOX: Hayır, devam edin.
- HAMAL: Yaşıyor dediniz - nereden anladınız yaşadığını?
- CHRANTOX: Çiçeklerden anladım. Sardunyalar, bayılırdı sardunyalara.. Ama evdekiler izin vermezlerdi yetiştirmesine, kokusu yüzünden.. Sardunyaları bayağı bulurdu evdekiler. Görmüyor musunuz? Bütün pencereler sardunya dolu..
- ŞOFÖR: Şimdi istasyona mı gidelim?
- CHRANTOX: Evet, istasyona..
- HAMAL: On üçü dokuz trenine mi bineceksiniz sahiden?
- CHRANTOX: Evet. Belki önce bir şey yerim. Sen bana bir telefon rehberi bulur musun?
- HAMAL: Büfeden alabiliriz.
- CHRANTOX: Güzel.
- ŞOFÖR: Geldik bayım, yedi mark seksen tuttu.
- CHRANTOX: Üstü kalsın.
- ŞOFÖR: Teşekkür ederim bayım, çok teşekkür ederim.
- CHRANTOX: Allahısmarladık. (*Chrantonx ile Hamal arabadan inerler, istasyon gürültüsüne yaklaşırlar. Birinci sahnedeki gürültüler.*)
- V
- HAMAL: Buyurun, telefon rehberi..
- CHRANTOX: Teşekkür ederim. Bir şey yemek ister misin?
- HAMAL: Siz de yiyecek misiniz?
- CHRANTOX: Bilmem ki..
- HAMAL: Saat on ikiyi kırk beş geçiyor. Sahiden yemek istiyor musunuz?
- CHRANTOX: Hayır ama, bir şey içilebilirdi. Bir bira?
- HAMAL: Evet.
- CHRANTOX (*Garsona*): İki bira.
- GARSON: İki bira.
- CHRANTOX: Rehberde bir arayın bakalım, Donath, Anna, Sofi caddesi 7 numara..
- HAMAL: Donath mı dediniz?
- CHRANTOX (*Birax öfkeli*): Evet, Krumen'le evlenmiş olduğunu kabul ediyorum.

HAMAL: Kardeşinizle mi?

CHRANTOX (*Kızarıklık*): Bir şey sor-
ma lütfen. Rehberine bak.

GARSON: Buyurun, iki bira.

CHRANTOX: Teşekkür ederim.

HAMAL (*Telefon rehberini karıştırır,
mırıldanır*): Doman, Domschik,
Donath, Werner, Sofi caddesi
9. - Anna Donath yok.

CHRANTOX: İyi bak.

HAMAL: İyiye baktım. Anna Donath
yok.

CHRANTOX: von dem Hügel adı
altında ara.

HAMAL (*Rehberi karıştırıp mırıl-
danır*): Vonderich, Vondessen,
von dem Hügel, Anna, Sofi
caddesi 7.

CHRANTOX: Mesleği?

HAMAL: Gösterilmemiş.

CHRANTOX: Demek evlenmemiş.
Telefon numarasını not et, (*Hafif
sesle*) ben gittiğimde on altı ya-
şındaydı; üçümüz hep beraber
olurduk, Anna, Krumen, bir de
ben.. Gölde kayıkla gezmeğe
giderdik, ben kürek çekerdim,
Anna ile Krumen de arkada
otururlardı. Gülerdik bol bol,
adlarımızın baş harflerini yılan-
mış meşe ağaçlarının kabuklarına
kazırdık: AVDH -PD -KD.
Yağmur zamanı bütün gün or-
manda koşardık, böğürtlen top-
lar, için için yanan ateşte çorba
pişirirdik, harç olarak da bulgur,
patates, bazan da bir yumurta
atardık içine.. Eve gitmekten
korkardık, cezaya çarptırılmak
korkusu değil, ana babamızın

özgürlük dedikleri şeyden kork-
tuğumuz için..

HAMAL: Belki kardeşinizle kızı da
yanınıza alsanız iyi olurdu.

CHRANTOX: Savaş dayanmıştı ka-
pıya..

HAMAL: Savaş ancak 1939 da geldi.
Siz çekip gittikten sekiz yıl sonra..

CHRANTOX: Ne kadar da dikkat-
lisin. Hayır, Anna olmadan Krue-
men gitmezdi benimle..

HAMAL: Ya siz?

CHRANTOX: Ben de Krumen ol-
madan gitmemeliydim. Yalnız
başıma gitmek daha uygun görün-
dü gözüme -yalnız kalmak daha
iyidir gibi geldi. Anna'nın, tele-
fon rehberinde Donath adı altında
bulunacağından emindim.

HAMAL: Yaa.

CHRANTOX: Anladın mı?

HAMAL: Tamı tamına anladım sayıl-
maz.

CHRANTOX: Daha fazlasını ben
de anlamıyorum. O yaz gecesi
gitmem gerektiğinden emindim,
yalnız başıma.. ve gittim de..

HAMAL: Ama kardeşinizi almak
için dönüş yaptınız, yoksa kızı
almak için değil.

CHRANTOX: Evet, iki defa dön-
düm yoldan, iki defa da yeniden
yola koyuldum. Krumen beni
Allahı severcesine severdi. Onun
gözünde saf, gerçek ve büyük-
tüm. Yaptığım her şey iyiydi onun
gözünde; oysa bende hayran
kaldığı niteliklere aslında kendisi
sahipti; ayrılmamız ve Anna'nın

onun yanında kalması daha iyi olacaktı. Anladın mı şimdi?

HAMAL: Biraz daha fazla anladım ama yine hepsini değil. (*Hafif sesle*) Saat on ikiyi kırk beş geçiyor, telefon etmeyecek misiniz?

CHRANTOX: Anna Donath'a telefon edebilir, hattâ belki ziyaretine bile gidebilirdim ama, Anna von dem Hügél'e.. Yapamıyacağım, artık on yedi yaşında değilim. Yirmi altı yıl daha yaşlıyım. Çok şeyi, hemen hemen herşeyi unuttum. O zamanlar yalnız başıma gitmenin, ikisinden birini, ya da ikisini yanıma almadan gitmenin daha iyi olacağından emindim. Anlıyor musun? Anlaman için ağır işçi ücreti ödüyorum sana.. İyi bir hizmetkâr itirafları dinlemesini bilmeli.

HAMAL: Gittikçe daha iyi anlıyorum. (*Hafif sesle*) Saat on ikiyi kırk altı geçiyor, ama bu trene binmezsiniz herhalde.

CHRANTOX: Neden binmeyecekmişim?

HAMAL: Ne yapacaksınız Atina'da?

CHRANTOX: Bir otele inerim. Uzun süreyle değil. Gezip görmeğe devam ederim. Belki geri dönerim, ya da başka bir yere giderim. Param var, Sığır eti fiyatları iyiydi, sürüyle de sığırım vardı. Şansım da vardı. Çok şey yaptım, para kazanmak için değil ama, yine de para kazandım yaptığım işlerle.. Çekip gitmek isteyenlerin kavruk topraklarını, evlerini satın aldım. Sığırlarını da aldım.

Yol paraları olsun, onlara yardım olsun diye yaptım bunu.. Ama hepsi paraya çevrildi. Sekiz yıl sonra toprak kıymetlendi, evlerin kıymeti arttı, sığır fiyatları yükseldi. Merhamet banka hesabımı yükseltti, acıma duygusu beklenmedik faiz getirdi.

HAMAL: İşiniz takdis edilmiş olsa gerek.

CHRANTOX: Sen buna takdis edilmek mi diyorsun? Ama ben İbrahim, Yakub ya da Yusuf değilim ki..

HAMAL: Hadi sevgilinizin esenliğine içelim. Saat on ikiyi elli geçiyor.

CHRANTOX: Evet, Anna'nın esenliği için..

HAMAL: Hemen telefon edip kalkın kendisine gidin o zaman tek başınıza çekip gitmenizin bir sebebi olmadığını öğrenirsiniz.

CHRANTOX: Krümen Anna'sız yaşayamazdı.

HAMAL: Siz yaşayabildiniz ama..

CHRANTOX: Evet.. Ama Krümen de bu yüzden ölmüş olamaz; yirmi dört yaşındaydı daha.. Telefon numarasını not ettin mi?

HAMAL: Evet. Vakit geliyor, bir çeyrek kaldı; trene binecekseniz gidip bavulunuzu alayım.

CHRANTOX: (*Ayağa kalkar, masaya para atar*): Bu yeter mi bira için?

HAMAL: Evet..

(*İkisi çıkarlar*)

CHRANTOX (*Giderayak*): Telefon kulübelinde hâlâ o düğmeler

kullanılıyor mu; hani üzerlerine basılır..

HAMAL: Hayır. Konuşma hemen bağlanıyor. Gürültüsüz..

CHRANTOX: Güzel, not ettiğin numarayı çevirip froylayn von dem Hügel'i iste, kendisi cevap verince "Sizi New York'dan arıyorlar, bir dakika lütfen" de. *(Kısa ara)* İstemiyor musun? Ama seni kiraladım biliyorsun.

HAMAL: Kendi sesinizle kızın sesi arasına neden böyle kilometrelerce uzaklık koyuyorsunuz?

CHRANTOX: Yeniden on yedi yaşına dönmek istemiyorum da ondan. Seslerimizin arasına kilometreler koymamın sebebi yirmi altı yıllık bir ayrılık. Mesele bu, hadi çevir numarayı bakalım; bağlantıyı yaptıktan sonra eşyayı al, perona götür. Hangi peronda?

HAMAL: Üç numaralı peron.

VI

(Bir telefon kulübesi. Numaralar çevrilirken işitilen gürültü)

ANNA: Evet - von dem Hügel konuşuyor.

HAMAL: Froylayn Anna von dem Hügel mi?

ANNA: Evet..

HAMAL: Bir dakika lütfen, sizi New York'tan arıyorlar.

ANNA: New York'tan mı?

CHRANTOX: Anna..

ANNA: Paul sen misin?

CHRANTOX Sesimi tanıdın mı?

ANNA: Beni New York'tan arayacak başka birini tanımıyorum ki.. Yalnız sen, artık varolmayan sen..

CHRANTOX: Ben varım daha..

ANNA: Hayır.

(Kısa ara. Telefonla ilgili gürültüler duyulur, tıkırtılar, vınlamalar.)

CHRANTOX: Ben yok muyum artık?

ANNA: Hayır. Otuz yaşına bastığın yıl benim için ölüm yılın oldu.

CHRANTOX: 1944 mü?

ANNA: Evet. Geri dönersin, hiç olmazsa mektup yazarsın diye uzun süre bekledim. Herhalde bir haber çıkar diye bekledim. Neden gitin?

CHRANTOX: Bilmiyor musun?

ANNA: Biliyorum ama sen ikimiden de daha zekiydin; Krumen'den, benden daha zekiydin.

CHRANTOX: Zekâyla ilgisi yoktu bunun.

ANNA: Yok muydu?

CHRANTOX: Şeydi..

ANNA: Neydi? Bunun ne olduğunu düşünmek için yirmi altı yıl vaktin vardı; yoksa ne olduğunu düşünmedin mi bunun?

CHRANTOX: Pek de sık düşünmedim, ama zekâyla ilgisi yoktu.

ANNA: Kıskançlık mı?

CHRANTOX: Biraz.. İkiniz için de daha iyi olur diye düşündüm.

ANNA: İyi olmadı bizim için.. Kötü oldu. Sen yok olduğun için cehennemde gibiydik. Kalmalyydın ya da bizi de beraber almalyydın.

CHRANTOX: Kalmak mı? Neden? Başçavuş Donath, teğmen Donath

ya da onbaşı Donath şehit düşün - hayır, Vitebsk'de, Kiyef'de, Sivastopol ya da Berlin önünde öldürülsün diye değil mi?

ANNA: Belki.. Neden olmasın? Sen yoksun artık, şehit düşmedin, öldürülmedin ama artık yoksun sen.. Benim için yoksun.

CHRANTOX: Ya Werner?

ANNA: Onu çok seyrek görüyorum, karşılaştığımız zaman da senden hiç bahsetmiyoruz.

CHRANTOX: Fritzi ölmüş, senin annenle baban, benimkiler, sonra Karl da ölmüş sen, sen Krumen'le evlenmedin mi?

ANNA: Hayır. Böyle bir şey yapmayı hiç bir zaman düşünmedim. Konuşmayı kes artık, çok pahalıya patlayacak.

CHRANTOX: Param var. Dur - artık varolmayan adamla biraz daha konuş. (*Kısa ara*) Sen evlenmedin mi?

ANNA: Krumen öldükten, sen de kayıplara karıştıktan sonra evlendim. Ama ayrıldım sonra, çünkü.. çünkü özgürlüğünü istedi. Ben de verdim özgürlüğünü kendisine..

CHRANTOX: Benim de bir karım vardı. O da özgürlüğünü istedi. Ben de verdim ona özgürlüğünü.. (*Kısa ara. Chrantox hafif sesle konuşur*) Seni görmek istiyorum.

ANNA: Hayır.

CHRANTOX: Seni görmek istiyorum.

ANNA: Hayır. Neden görecekmisin?

CHRANTOX: Yirmi temmuz günü, Andrea teyzenin gömülmesinden biraz sonra bahçede otlar üzerine uzanıp yatmıştım. Sen, Krumen ile kapıda duruyordun. Yirmi temmuz günü Kullen'de..

ANNA: Ah, konuştuklarımızı duymuş muydun, hepsini de mi?

CHRANTOX: Evet, o gece çekip gittim.

ANNA: Gerçekten o gece mi?

CHRANTOX: Evet.

ANNA: Krumen'den bir çocuğum oldu, ama sonra, çok daha sonra, - ölümünden biraz önce.. Bir oğlan çocuk. Şimdi on beş yaşında..

CHRANTOX: Ben gittiğimde Krumen de bu yaşıydı. Çocuğu görebilir miyim?

ANNA: Daha sonra..

CHRANTOX: Ya seni?

ANNA: Olmaz. Hem neden? Ya pamam bunu.. Krumen'i kurşuna dizdikleri gece onunla beraberdim henüz..

CHRANTOX: Kurşuna dizmek mi?.. Kurşuna mı dizdiler?

ANNA: Evet.. Aile mezarlığındaki mermer levhanın üzerinde: şehit düştü diye yazılı ama şehit düşmedi.. Onu bir Polonya köyünde kurşuna dizdiler, bir saman anbarının yanında, akşamüstü, çabucak, hani kaatiller nasıl öldürürse öyle.. (*Kısa ara, tekrar telefonla ilgili gürültüler*) Rahip yanındaydı, ama Krumen teselliye kulak asmadı, teselli edilmek istemiyordu; yalnızdı, duyuyor

musun, yapayalnızdın, - ne dediği mi duyuyor musun?

CHRANTOX (*Hafif sesle*): Evet, duyuyorum. Ama neden? Neden kurşuna dizdiler onu?

ANNA: Tutukluları serbest bırakmıştı, tutsakları Almanya'ya taşıyan vagonların kapılarını açmıştı, onlara ekmek vermişti.

CHRANTOX: Bu yüzden mi kurşuna dizildi? Onlara ekmek verdi diye mi?

ANNA: Sebeplerden biri de bu. Ben.. ben hep yanıdaydım; yanında bulunabildiğim süre.. Yine de görmek istiyor musun beni? (*Ara*) Cevap vermiyorsun. Duyuyor musun söylediklerimi?

CHRANTOX: Duyuyorum. Krumen'in oğlunu bana gönderecek misin?

ANNA: Gönderirim, daha sonra..

CHRANTOX: Çok sonra olmasın.

ANNA: Çocuğun Krumen'in ölümüyle ölmemesi için elinden ne gelirse yap. Beni - beni görmeyeceksin. Sen nasıl yoksan, ben de yokum artık. On yedi yaşındaki o genci seviyordum; annesinin arabası, babasının parası ile çekip gittiği zaman bile seviyordum onu. Kardeşini, yalnız kendisine inanan bir çocuğu, zor durumda bırakan o genci seviyordum.. Krumen öldüğü zaman, ve ben onun çocuğuna sahipken bile bekledim o genci.. Ama sonra bir an ge'di ki yoktun artık benim için.. Sen.. Paul'ün sesiyle konuşan bir yabancısin sen.. Kırk üç ya-

şında dünyalardan geçip gelmişsin. Vitebsk'de, Kiyef'de ya da Sivastopol önünde öldürülmüş bir başçavuş Donath, teğmen Donath ya da onbaşı Donath mısın? Hayır... hiç değilse bir mektup, yılda bir mektup gönderseydin, yok, hiçbir şey yok..

CHRANTOX: Çocuğu bana gönderirsin.

ANNA: Olur. Krumen'in sana yazdığı mektupları da gönderirim. Sürüyle mektup, hâlâ buradalar, on beş, on altı yıldır kapalı duruyorlar ve okunmamış.. Gönderen: assubay Donath, bir akşam üstü Bijeljogorsche'de bir saman anbarının yanında yalnız, tek başına kurşuna dizilen assubay Donath, anlıyor musun, yapayalnız..

(*Alıcıyı yerine kor, bir süre telefonla ilgili gürültüler, sonra Chrantox da asar alıcıyı, kulübenin kapısını açar, önceki istasyon gürültüsü, Chrantox'un adımları..*)

HAMAL: Saat on üçü beş geçiyor. Treniniz gelmiş bile: Viyana - Belgrad - Atina.

CHRANTOX: Evet.. İyi.

HAMAL: Konuştunuz mu?

CHRANTOX: Uzun boylu konuştum kendisiyle, herşeyi öğrendim. Kardeşim de şehit düşmemiş. Bir akşamüstü saman anbarının yanında kurşuna dizmişler onu, yalnızmış, anladın mı, yalnızmış.

HAMAL (*Hafif sesle*): Anladım, yalnızmış.

CHRANTOX: Yalnız başına... Ya sen - sen de mi yalnızsın?

HAMAL: Benim bir karım var. Kırk beş yıldır evliyiz. Bana kalırsa ben yalnız değilim ama yalnız olan o: akşamları yanımda yatar-ken ağlar, ben de gözyaşlarını silerim -hepsi bu işte.. (*Kuvvetli bir sesle*) Binmeyin, bırakın gitsin tren.. Vaktiyle bir budalalık edip çekip gitmişsiniz - bir anlaşmazlık yüzünden - yine tekrarlamayın bu budalılığı: belki yirmi yıl yanubaşında yatıp gözyaşlarını silersiniz hiç olmazsa.. Binmeyin.

CHRANTOX: Ben mi? Ben yokum ki artık. Eşyayı yerleştirdin mi?

HAMAL: Evet, birinci mevkiydi değil mi?

CHRANTOX: Öyle.. Sana ne borçlandım?

HAMAL: Bir buçuk saat tuttu bayım. Ağır iş mi sayılır bu?

CHRANTOX: Evet.. Yedi buçuk mark. Sonra mezarlığa da gider-

sin, bir saat da o, eder on iki buçuk mark.. Krumen, Fritzi, küçük Friederike ve Karl için çiçek alırsın.

HAMAL: Ne çiçeği?

CHRANTOX: Çabuk, al parayı, hadi al, tren kalkıyor. (*Tren gürültüsü*)

HAMAL (*Perondan*): Peki ana babanız için, bayım? Onlar için çiçek yok mu?

CHRANTOX: Onlar için de olsun.. El sallayabilirsin bana..

HAMAL (*Bağırır*): Olur, sallarım, sizi hiç görmemiş olan kardeşiniz, sevgiliniz, kızkardeşiniz, küçük yeğeniniz için sallayacağım elimi.. Güle güle.. (*Trenin gürültüsü daha fazlaşır*)

CHRANTOX: Sadece birkaç el hareketi, birkaç hafif el hareketi, hiçbir şey görünmüyor artık.. (*Giden trenin gürültüsü daha kuvvetli duyulur*).

Çeviren : Zeyyat SELİMOĞLU

TÜSTAV

AHMET HAMDİ TANPINAR

Les Lettres turques ont connu en 1962 un deuil cruel, perdant un de leurs écrivains les plus profonds et les plus subtils à la fois, un délicat poète, tout préoccupé de musique, un essayiste, un historien de la littérature. Encore que je ne le visse que rarement, Ahmet Hamdi Tanpınar était un de ces amis chers que l'on aime à rencontrer, avec qui l'on trouve immédiatement mille sujets de conversation et, pourquoi ne pas le dire, de discussion. Je me souviens de notre dernière entrevue à Paris, où nous débattions, avec courtoisie mais avec une conviction égale, des sources de Racine dans Bajazet, ou plutôt de la vérité historique dans cette tragédie qui tient une place exceptionnelle encore que méconnue, semble-t-il, dans le théâtre de l'auteur d'Andromaque. C'est qu'Ahmet Hamdi Tanpınar connaissait à peu près tout de notre pays, de nos belles lettres, de nos arts. Il aurait pu, je pense, écrire, comme Montherlant, un Fichier parisien, ou tout au moins un Fichier montparnassien. Comme son contemporain, Nurullah Ataç, qui fut aussi une des figures les plus marquantes de la littérature turque de la première moitié du siècle, il portait à notre pays un amour entier, mais lucide. Ce qui ne l'empêchait pas d'adorer le sien et de le connaître à la perfection. Né presque avec le siècle (1901) à Istanbul, il avait adhéré d'enthousiasme à la Révolution d'Ataturk et le Parti Républicain du Peuple, alors parti unique et tout-puissant, qui désignait les députés plutôt qu'il ne les faisait élire, en avait fait le représentant de Maraş à la Haute Assemblée Nationale. Il dut y siéger au plafond et, bien vite, il revint à ce qui était sa vocation : l'étude et l'enseignement. Après avoir enseigné dans divers lycées de province, il retrouva sa ville, qu'il appelle "la belle entre les belles", Istanbul, où il fut professeur d'histoire de l'art à l'Académie des Beaux-Arts et professeur de littérature turque à la Faculté des Lettres où il avait fait ses études. Ce qui nous valut en 1949, un ouvrage didactique, mais d'une haute tenue, intitulé Histoire de la Littérature turque du XIX. siècle (1949). La même année, il publia un roman Huzur (Calme), plein de charme et de délicatesse, qu'avait précédé, en 1943, un recueil de poëte :

Abdullah Efendinin Rüyalari (Les rêves d'Abdullah Efendi). Il attira l'attention du grand public par un recueil de cinq essais, intitulé Beş Şehir (Les cinq villes) (1946), où il brosse avec une grande maîtrise le portrait, pour ainsi dire psychologique, des cinq villes les plus caractéristiques de Turquie : Ankara, Konya, Brousse, Erzurum et Istanbul. On a encore de lui un autre recueil de contes Yaz Yağmuru (Pluie d'été) paru en 1955, et un recueil de ses poésies, éparses dans diverses revues, intitulé tout simplement Şiirler (Poésies), paru peu avant sa mort, en 1961. Je ne sais si le roman, dont la parution était annoncée récemment, est à l'heure actuelle sorti des presses.

Le titre en est en tout cas suggestif : "Saatleri Ayarlama Enstitüsü", qu'on pourrait traduire par : "Institut où l'on apprend à mettre les montres à l'heure". Est-ce un roman humoristique ce serait bien dans la manière de cet homme affable, un peu sceptique malgré les satisfactions que lui apporte l'Art, qui disserte de la Mort comme Montaigne, tout en courant à la recherche du Temps perdu comme Proust.

Il faudrait tout un volume pour rendre compte de l'oeuvre de ce talent si varié et des ressources de cet esprit curieux de tout, et surtout d'harmonie et d'art. En attendant de pouvoir publier cet essai, qui saisirait sous ses différentes faces ce poète, ce romancier et cet essayiste, j'ai voulu tirer de cet écrin ce que je considère comme un pur joyau. L'extrait de "Beş Şehir" qu'on va lire me paraît être, en effet, digne en tous points de figurer dans une anthologie. Il est consacré à Brousse, berceau de l'Empire ottoman et cimetière de ses Sultans, superbe oasis où le génie humain est venu insérer ses plus belles créations architecturales sans blesser le paysage, le complétant au contraire pour aboutir à un amalgame unique au monde. C'est dans cette ville privilégiée qu'Ahmet Hamdi Tanpınar promène le mieux sa rêverie, entend le mieux "les parfums, les couleurs et les sons" se répondre. Aux quatre coins de la ville, il écoute "tinter la lumière" et les bruits de l'eau se confondent avec le chant des garçons et des fillettes ; les faïences ne sont que des fleurs cueillies dans les jardins du XV. siècle. Le parfum et la vue d'une rose consolent de tout chagrin. Il y rencontre aussi l'Histoire, ou plutôt des histoires d'élans guerriers ou d'élans mystiques qu'évoquent des palais, de simples noms

de quartier ou de fontaine, des tombeaux. Oui, la Mort est présente à chaque pas dans ce vaste champ des morts qu'est Muradiye, mais elle n'a ni pompe, ni tristesse, ni mystère. Elle est là, familière et sereine, encore intimement mêlée à la Vie, comme le mausolée est fondu dans le paysage.

J'ai pensé que tout ce contexte, poétiquement philosophique, pourrait ne pas laisser insensible un lecteur occidental et j'ai traduit l'oeuvre le plus scrupuleusement possible avec grande ferveur. J'ose espérer que ceux qui liront cette traduction ne seront pas trop rebutés par les nombreuses allusions historiques, que j'ai d'ailleurs essayé d'éclairer par des notes. Je souhaite aussi que la littérature comparée y trouve quelques glanes, s'agissant d'une vision poétique proprement turque d'une ville qui a si souvent inspiré les poètes et les prosateurs occidentaux.

R. G.

Note Préliminaire

Sauf en ce qui concerne les noms qui sont depuis longtemps passés en français, comme "pacha", l'orthographe turque actuelle a été conservée. Il en résulte quelques difficultés de lecture. On y remédiera facilement en tenant compte des particularités suivantes:

1- toutes les lettres se prononcent; en particulier, il n'y a pas d'e muet. La lettre e se prononce toujours è. Ex: Edirne; pr. èdirnè.

2- les lettres suivantes ont une prononciation différente de celle qu'elles ont français:

c	= dj	camî	djami
ç	= tch	çelebi	tchelebi
ş	= ch	yeşil	yechil

g = est toujours dur, quelle que soit la voyelle qui suive, aussi bien: gazi (comme en français) que: gel guel

s = est toujours sourd, comme s français dans sultan ou ç français dans maçon. Ceci est vrai même si s est intervocalique; türbesi turbessi.

ğ peut être négligé dans la prononciation: ağa a'a.

ı (i sans point) se prononce à peu près comme e dans grenouille.

ö eu dans cheveu.

u ou

ü u

BURSA'DA ZAMAN

AHMET HAMDİ TANPINAR

Şimdiye kadar gördüğüm şehirler içinde Bursa kadar muayyen bir devrin malı olan bir başkasını hatırlamıyorum. Fetihden 1453 senesine kadar geçen 130 sene, sade baştan başa ve iliklerine kadar bir Türk şehri olmasına yetmemiş, aynı zamanda onun manevî çehresini gelecek zaman için hiç değişmiyecek şekilde tespit etmiştir. Uğradığı değişiklikler, felâketler ve ihmaller, kaydettiği ileri ve mesut merhaleler ne olursa olsun o, hep bu ilk kuruluş çağının havasını saklar, onun arasından bizimle konuşur, onun şiirini teneffüs eder. Bu devir haddi zatında bir mucize, bir kahramanlık ve ruhaniyet devri olduğu için, Bursa, Türk ruhunun en halis ölçülerine kendiliğinden sahiptir, denebilir. Bu hakikatı gayet iyi gören ve anlıyan Evliya Çelebi, Bursa'dan bahsederken "ruhaniyetli bir şehirdir" der.

Belli ki Evliya Çelebi bu şehri sadece görmekle kalmamış, onun hakikî benliğini kavramıştır; zaten Bursa için yazdıklarında yer yer bir aşk neşidesinin coşkunuğu hissedilir.

Buluşlarında hemen hiç yanılmayan Sadrazam Keçeci Fuat Paşa ise "Osmanlı tarihinin dibacesi" diyerek bu mazi damgasını başka şekilde belirtir.

Bursa'ya birkaç defa gittim ve her defasında kendimi daha ilk adımda bir efsaneye çok benzeyen bu tarihin içinde buldum, zaman mefhumunu âdeta kaybettim ve daima, bu şehre ilk defa giren ve onu yeni baştan bir Türk şehri olarak kuran dedelerimizin yaşayışlarındaki halis tarafa hayran oldum. Onlar zaferin kendilerine ilk gülüşü saydıkları bu şehri o kadar sevmişler, o kadar candan kucaklamışlar ki hâlâ taşı, toprağı bu yükseltici ve şekil verici ihtirasın nurdan izlerle doludur. Bu şehirde muayyen bir çağa ait olmak keyfiyeti o kadar kuvvetlidir ki insan "Bursa'da ikinci bir zaman daha vardır" diye düşünebilir. Yaşadığımız, gülüp eğlendiğimiz, çalıştığımız, seviştığımız zamanın yanbaşında, ondan daha çok başka, çok daha derin, takvimle, saatle alâkası olmıyan; sanatın, ihtirasla, imanla yaşanmış hayatın ve tarihin bu şehrin havasında ebedî bir mevsim gibi ayarladığı velût ve yekpare bir zaman... Dışarıdan bakılınca çok defa modası geçmiş gibi görünen şeylerin, bugünkü hayatımızda artık lüzumsuz zannede-

LE TEMPS A BROUSSE

AHMET HAMDI TANPINAR

De toutes les villes que j'ai vues jusqu'ici, aucune n'est, à mon sens, autant que Brousse le patrimoine d'une époque déterminée. Les cent trente années qui vont de sa conquête à 1453 en ont fait non seulement une ville turque complètement et jusqu'aux moelles, mais ont fixé pour l'avenir d'une manière inaltérable son visage spirituel. Quels que soient les transformations, les désastres, les négligences dont elle ait eu à souffrir, quelles que soient les étapes de progrès et de bonheur qu'elle ait parcourues, elle garde toujours l'atmosphère des premiers temps de sa fondation; c'est dans cette atmosphère qu'elle s'entretient avec nous, c'est sa poésie qu'elle respire. Parce que cette époque fut, par essence, une époque de miracle, de vaillance et de spiritualité, Brousse possède en soi, peut-on dire, les critères les plus purs de l'âme turque. Evliya Çelebi, qui a très bien vu et compris cette réalité, dit, en parlant de Brousse : "C'est une ville pleine de spiritualité". C'est peut-être qu'Evliya Çelebi ne s'est pas contenté de voir cette ville, mais qu'il en a saisi la vraie personnalité; d'ailleurs dans ce qu'il écrit sur Brousse on sent, par endroits, l'enthousiasme d'une poésie amoureuse.

Le Grand Vizir Keçeci Fuat Pasa, qui ne se trompe presque jamais dans ses trouvailles, exprime d'une autre façon ce sceau du passé, en disant : "C'est le prologue de l'histoire ottomane".

Je suis allé plusieurs fois à Brousse et, chaque fois, au premier pas, je me suis trouvé au sein de cette histoire qui ressemble fort à une légende; j'ai pour ainsi dire perdu la notion du temps et toujours je me suis pris d'admiration pour la pureté du genre de vie de nos aïeux qui sont entrés pour la première fois dans cette ville et l'ont recréée en en faisant une ville entièrement turque. Ils l'ont tant aimée, cette ville, qui représentait à leurs yeux le premier sourire de la Victoire, ils l'ont étreinte avec tant de sincérité que ses pierres et son sol sont encore pleins des traces éclatantes de cette passion exaltante et constructive. L'appartenance de cette ville à un siècle déterminé est si forte qu'on peut penser: "A Brousse, il y a aussi un Temps second". A côté du Temps où nous vivons, rions et prenons du plaisir, travaillons, aimons, il y a un Temps tout différent, beaucoup plus profond, sans rapport avec le calendrier ni l'heure, un Temps fécond et indivisible qu'ont réglé, comme une saison éternelle dans l'atmosphère de cette ville, l'his-

bileceğimiz duyguların ve güzelliklerin malı olan bu zamanı bildiğimiz saatler saymaz, o sadece mazisinde yaşayan bir geçmiş zaman güzeli gibi hâtıralarına kapanmış olan şehrin nabzında kendiliğinden atar.

Kaç defa uzun ve başıboş bir gezintiden sonra otelime dönerken bilmediğim bir tarafta ince bir zarın, sırçadan bir kubbenin birdenbire çathyacağını ve bu altta birikmiş duran zamanın, etrafımdaki manzaraya, zihnimdeki hâtıralara ait zamanın, bugüne yabancı bin bir hususiyetle, bendini yıkmış büyük sular gibi dört yanı kasıp kavuracağını sanarak korktum. Bursa'yı lâıkiyle tanıyan herkes bu vehmi benimle paylaşır sanıyorum; bu şehre tarih, damgasını o kadar derin ve kuvvetle basmıştır. O her yerde kendi ritmi, kendi hususî zevkile vardır, her adımda önümüze çıkar. Kâh bir türbe, bir cami, bir han, bir mezar taşı, burada eski bir çınar, ötede bir çeşme olur ve geçmiş zamanı hayal ettiren manzara ve isimle, üstünde sallanan ve bütün çizgilerine bir hasret sindiren geçmiş zamanlardan kalma aydınlığıyla sizi yakalar. Sohbetinize ve işinizin arasına girer, hulyalarınıza istikamet verir.

Bu cins tesadüflerin en şaşırtıcısını isimler yapar; dil dediğimiz asıl mânevî insanı vücuda getiren büyük kaynaktan geldikleri için mi nedir, onlar bize etrafımızı alan tılsımın bütün sırrıyla zengindirler. Bu adları bir kere öğrendiniz mi artık unutamazsınız, تنها saatlerinize küçük ve munis rüyalar gibi sokulurlar, sizi kendileriyle ülfete, esrarlı mahfazalarını zorlamağa, gizledikleri sırları tanımağa ve tatmağa mecbur ederler. İster istemez sayarsınız : Gümüşlü, Muradiye, Yeşil, Nilüfer Hatun, Geyikli Baba, Emir Sultan, Konuralp... Bunlar hakikaten bir şehrin semt ve mahalle adları, yahut tıpkı bizim gibi muayyen bir zaman içinde yaşamış bir takım insanların anıldıkları isimler midir? Hepsinin mazi dediğimiz o uzak masal ülkesinden toplanmış hususî renkleri, çok hususî aydınlıkları ve geçmiş zamana ait bütün duygular da olduğu gibi çok hasretli lezzetleri vardır. Hepsi, insanı hayat ve zaman üzerinde uzun murakabelere çeker, hepsi zihnin içinde küçük bir yıldız gibi yuvarlanırlar ve hâfızanın sularında mucizeli terkiplerinin mimârisini altın akislerle uzaltıp kısaltarak çalkanırlar.

toire et la vie vécue avec foi et avec passion. Ce Temps, qui appartient à des choses qui vues du dehors, nous apparaissent démodées, à des sentiments et des beautés que nous pouvons croire désormais inutiles dans notre vie actuelle, ne se compte pas avec les heures que nous connaissons; ce Temps a ses propres pulsations dans le poulx de la ville enfermée dans ses souvenirs, comme une belle femme d'antan qui vit uniquement dans son passé.

Que de fois, rentrant d'une longue déambulation à mon hôtel, j'ai eu peur qu'une mince membrane, un dôme de verre, quelque part que j'ignorais, allassent se briser soudain et que ce Temps, accumule là-dessous, ce Temps qui appartient au paysage qui m'entourait, aux souvenirs qui étaient dans mon esprit, allât, avec mille et une particularités étrangères à aujourd'hui, tout inonder, comme les grandes eaux qui ont rompu leurs digues. Je pense que quiconque connaît Brousse convenablement partage avec moi cette crainte, tant l'Histoire lui a imposé profondément et fortement sa marque. Celle-ci est partout avec son propre rythme, son goût particulier, elle se dresse à chaque pas devant nous. Tontôt elle devient un mausolée, une mosquée, un *han*, une pierre tombale, ici un platane, là une source; et elle vous saisit au collet avec un nom et un paysage qui font évoquer le passé et avec sa clarté, reste des temps révolus, qui se balance sur elle et qui imprègne tous ses traits de mélancolie. Elle entre dans vos conversations et vos affaires, elle donne une direction à votre imagination.

Ce sont les noms qui créent la plus étonnante des rencontres de ce genre. Est-ce parce qu'ils viennent de la grande source qui découvre le vrai homme spirituel et que nous appelons la langue, ils sont riches pour nous de tout le secret du talisman qui nous entoure. Une fois que vous les avez appris, vous ne pouvez plus les oublier; ils s'introduisent dans vos heures solitaires comme ces rêves menus et doux, ils vous obligent à leur propre intimité, à forcer leur écrin mystérieux, à connaître et à goûter les secrets qu'ils cachent. Bon gré mal gré, vous les énumérez : Gümüşlü, Muradiye, Dame Nilüfer, Emîr Sultan, Konuralp... Ces noms sont-ils vraiment ceux d'un quartier ou d'un district d'une ville ou bien ceux dont on appelait certains hommes qui ont vécu exactement comme nous dans un temps déterminé? Ils ont tous des couleurs particulières, des clartés très spéciales, rassemblées dans ce lointain pays de conte qu'on appelle le passé, ainsi que quelques saveurs très nostalgiques, comme il y en a dans toutes les sensations relatives au passé. Tous attirent l'homme vers les longues méditations

Gümüşlü, bu, Osman Bey'in gömüldüğü eski Bizans manastırının adıdır. Bu tarihî vâkıayı bildiğim için mi bu üç heceyi her işitişimde gözlerimin önünde, fecre tutulmuş sihirli bir ayna parlıyor. Yoksa bu parıltı sadece bu hecelerin yaptığı terkipten mi geliyor? Burada gizlenen, Türkçenin hangi sırrıdır? Gümüş kelimesinin mavimtrak beyazlığını bu şafak renkleri nerden bulandırdılar? Bursa fatihleri yarım asra yakın bir zaman imanlı ve coşkun akışlarına yol gösteren bu adamın hatırasını elbette ancak böyle bir kelimeye, bir istikbal rüyasına benzeyen bu üç heceye emanet edebilirlerdi. Türkçede Ş ve L harfleri daima en güzel terkipler yapar. Yeşil dediğimiz zaman, âdeta bir çimen tazeliğini, bir palet üzerinde ezilmiş bir renk gibi, günün ve saatin bir tarafında bir bahar müjdesiyle toplanmış buluruz. Bu kelimenin ilk cedlerle beraber Orta Asya yaylalarının baharından geldiği o kadar belli ki... Fakat Bursa'da yeşilin mânası çok başkadır; o ebediyetin rahmanî yüzü, bir mükâfata çok benzeyen bir sükûnun fânî bir saate sinmiş mânasıdır. Yeşiltürbe, Yeşil Cami der demez, ölüm muhayyelemizdeki çehresini değiştirir, "Ben hayatın susan ve değişmiyen kardeşiyim. Vazifesini hakkiyle yapan fâninin alınına bir sükûn ve sükûnet çelengi gibi uzanırım.." diye konuşur.

Daha küçük bir ilkokul talebesiyken, Bursa'yı çok seven babamın anlattığı şeyleri dinler ve muhayyelemde onları tarih kitabımda rasladığım isimlerle birleştirirdim. Böylece birdenbire sayfa, gözümün önünde canlanır, derinleşir, renk ve ışık dolardı. Konuralp ile Geyikli Baba bu isimlerin başında gelirdi. Birini mektepte öğrenmiş, öbürünü yattığı yeri ziyaret eden babamdan dinlemiştim. Konuralp benim için daima büyük bir cenk kargaşasının ortasında sert, yanık yüzü manzaraya ve kalabalığa hâkim bir kahramandı. Uçar gibi koşan yağız atının üstünde onu hep gaza ve ganimet peşinde görürdüm. O benim için gece içinde sel gibi akan nal seslerinin, yaralı ve ölüm çılgınlıklarının üstünde dalgalanan zafer nâralarının büründüğü masal kahramanıydı.

sur la Vie et sur le Temps. Tous roulent dans l'esprit comme une petite étoile et, s'allongeant ou se retrécissant avec leurs reflets d'or, secouent dans les eaux de la mémoire l'architecture de compositions miraculeuses.

Gümüşlü, lui, est le nom d'un vieux monastère byzantin où repose Osman Bey. Est-ce parce que je connais l'événement historique que, chaque fois que j'entends ces trois syllabes, brille devant mes yeux un miroir enchanté orienté vers l'aube, ou bien cet éclat provient-il simplement de la combinaison formée par ces trois syllabes ? Quel secret de la langue turque se cache-t-il ici ? D'où vient que ces couleurs de l'aurore troublent le blanc bleuâtre du mot "gümüş" (argent) ? Les conquérants de Brousse ne pouvaient sans doute confier qu'à un tel nom, à ces trois consonnes qui ressemblent à un rêve d'avenir, le souvenir de cet homme qui a montré la voie aux flots d'enthousiasme et de foi d'une période d'un demi-siècle. En turc, les lettres *ş* et *l* donnent toujours les plus belles combinaisons. Quand nous disons *yeşil* (vert), c'est comme si nous trouvions, mêlée à la bonne nouvelle du printemps dans une partie du jour et de l'heure, une fraîcheur de gazon, comme une couleur écrasée sur une palette ? Comme il est évident que ce mot est venu du printemps des alpages de l'Asie Centrale avec nos lointains ancêtres ! Mais, à Brousse, le vert a un tout autre sens. C'est le visage miséricordieux de l'Eternité, c'est, imprégné dans une heure périssable, le sens d'une paix qui ressemble à une récompense. Dès qu'on dit le Turbè vert, la Mosquée verte, la Mort modifie le visage qu'elle a dans notre imagination ; elle dit : "Je suis la soeur muette et immuable de la Vie. Je m'étends comme une couronne de paix et de calme sur le front de la créature éphémère qui a dûment fait son devoir".

Alors que j'étais encore un petit garçon de l'école primaire, j'écoutais les récits de mon père qui aimait beaucoup Brousse et, dans mes rêveries, j'associais son récit aux noms que je rencontrais dans mes livres d'histoire. Ainsi soudain la page s'animait devant mes yeux, prenait de la profondeur, s'emplissait de couleur et de lumière. Konuralp et Geyikli Baba venaient en tête de ces noms. J'avais appris le premier à l'école, entendu le second de la bouche de mon père qui avait visité sa sépulture. Konuralp était pour moi un héros dont le visage hâlé, sévère, dominait toujours le paysage et la foule au milieu des désordres d'une grande guerre. Je le voyais sur son cheval brun, courant comme s'il avait eu des ailes, toujours à la recherche de la victoire et du butin. Il était pour moi un héros de conte, enveloppé par le bruit des fers à cheval coulant comme un torrent dans la nuit et par les clameurs de la victoire ondulant sur les cris des blessés et des mourants.

Geyikli Baba'ya gelince o Bursa fethini o kadar masallaştıran ve yeni Türk Devletinin kuruluşunu yeni bir dinin doğuşuna benzeten Horasan Erleri'ndendir. İncil'deki çocuk İsa'yı beşiğinde ziyarete gelen ve ayaklarının ucuna hazineler dolusu hediyeler yığan çobanlar gibi ; fakat yıldız yerine şeyhlerin işaretleriyle, Asyanın içinden kimi sadece vatanını, kimisi de eşiğinde doğduğu taç ve tahtı bırakıp gelirler. Henüz Tekfur şehri olan Bursa'nın etrafında zaviyelerini kurarlar, ruh kudretleri ve kerametleriyle bu şehri muhasara ederler, sonra da genç Orhan'ın ordusuna hiç kimsenin kullanamayacağı kadar ağır silâhlarla katılırlar.

Bunların arasında Hacı Bektaş gibi Anadolu ve Rumeli'yi ilhamıyla dolduranlar, Karaca Ahmet gibi Üsküdarın bütün bir semtini adıyla zaptedenler vardır. Fakat ben bütün bunları o zaman bilmezdim. Onun için Geyikli Baba'nın üstünde yalnız bir post ve elinde seksen okkalık taşla Bursa kapılarını zorladığı aklıma gelmezdi. Sadece adı söylenir söylenmez gözümün önüne acayip nakışlı bir seccade serilir ve ben kendimi, dinlemediğim bir masalın kapısında görürdüm. Arkasında ne vardı, hangi meçhul çözümler, hangi sır onun eşiğini atlayana bir altın elma gibi uzanırdı? bunu bilmezdim. Çocukluğumda olduğu gibi, şimdi de Muradiye'den Çekirge'ye giden yolun bir tarafında, sadece su seslerinin aydınlattığı bu ıssız gece saatinde gene onları düşünüyorum ; kimdi bu Geyikli Baba? Nasıldı? Etrafında toplanan saf imanlı insanlara neler öğretirdi? Ömrün hangi meçhulünü, ruhun hangi düğümünü onlara çözmüştü? Bu hizmetten bize neler kaldı? Sonra bu Konuralp kimdir? Hiç sevmiş miydi? Nelerden hoşlanırdı? Bursa ovasında her bahar açan nerkislere bakarken ve her akşam uzak dağların üstünde batan güneşi seyrederken neler düşünürdü? Hulâsa, bu yeni fethedilmiş şehirde ilk attığı adımların aksini adlarından dinlediğimiz bütün bu kahramanlar nasıl insanlardı?

Adların şiir ve cazibesi.. hayalinizi peşisıra sürükleyip götüren, acaip ve esrarlı mevcutlar ; birdenbire zihninizde "rüya ile hareketin elele yürüdüğü" çağların hikâyesini terennüm eden çeşmeler... Siz, mazi dediğimiz ıtrı bize zaman içinde uzatan altın, gümüş, billûr

Quant à Geyikli Baba, c'était un des héros du Horasan qui avait rendu tellement légendaire la prise de Brousse et qui avait comparé la création du nouvel Etat turc à la naissance d'une nouvelle religion. Comme les bergers venant rendre visite au berceau de l'Enfant Jésus de l'Evangile et entassant à ses pieds de riches présents, ces héros viennent de l'intérieur de l'Asie, abandonnant, sur un signe, non de l'étoile, mais de leurs cheikhs, qui simplement sa patrie, qui la couronne et le trône au seuil duquel il était né. Ils fondent leurs cloîtres autour de Brousse, qui était encore une ville *tekfur*, ils assiègent cette ville de leur force d'âme et de leur infailibilité, puis ils s'incorporent à l'armée du jeune Orhan avec leurs armes si lourdes que personne d'autre ne saurait s'en servir.

Parmi eux, il en est, tel Hacı Bektaş, qui emplissent de leur inspiration la Roumélie et l'Anatolie ou qui, comme Karaca Ahmet, maîtrisent par leur nom tout un quartier d'Uskudar. Mais en ce temps-là je ne savais pas toutes ces choses. C'est pourquoi il ne me venait pas à l'esprit que Geyikli Baba ait forcé les portes de Brousse avec seulement une peau de bête sur le dos et dans ses mains une pierre de quatre-vingts ocques. Seulement, dès que son nom était prononcé, un tapis de prière s'étendait devant mes yeux, étrangement brodé, et je me voyais au seuil d'un conte que je n'avais jamais entendu. Derrière, qu'y avait-il, quelle inconnue se résolvait, quel secret se présentait, comme une pomme d'or, à celui qui franchissait le seuil ? Cela, je ne le savais pas. Et maintenant, comme dans mon enfance, d'un côté de la rue qui va de Muradiye à Çekirge, je pense encore à eux, à cette heure de la nuit qu'éclairaient seulement les bruits de l'eau. Qui était ce Geyikli Baba ? Comment était-il ? Qu'enseignait-il aux hommes à la foi pure réunis à ses côtés ? Quelle inconnue de la vie, quel noeud de l'âme avait-il dénoués pour eux ? Que nous reste-t-il des services qu'il a rendus ? Et puis, ce Konuralp, qui était-il ? A-t-il jamais aimé ? Quelles choses lui plaisaient ? En regardant les narcisses qui s'ouvrent à chaque printemps dans la plaine de Brousse, en contemplant chaque soir le soleil se couchant sur les montagnes lointaines, à quoi pensait-il ? En résumé, quels étaient tous ces hommes dont les noms nous font entendre les échos des pas qu'ils portèrent dans la ville nouvellement conquise ?

Poésie et attrait des noms... Existence étrange et mystérieuse qui emporte et entraîne nos rêves à leur suite, fontaines qui chantent soudain dans nos esprits l'histoire des époques où le rêve et l'action marchaient la main dans la main... Vous, vous êtes le écrins d'or, d'ar-

mahfazalarsınız. Ruhumuzun en sanatkâr tarafı muhakkak ki sizin hulyanızla beslenen taraftır. Bu isimlerin içinde bir tanesi vardır ki Bursa'yı tek başına bütün bir bahar güzelliğiyle doldurur : Bu beyaz zafer ve ganimet çiçeği Nilüfer'dir. Genç Orhan'ın kolları arasına günün birinde güzelliğin kahramanlığa, hayatı istihkara bir mükâfatı gibi düşen bu kadınla beraber kuruluş devrinin sert simasına aşkın te-bessümü gelir. Yazık ki hayatı ve şahsı hakkında pek az şey biliyoruz. Kendisiyle görüştüğünü söyleyen Arap seyyahı İbn-i Battuta bile bize ondan sadece bir isim olarak bahseder. Fakat bizzat kendisi de bir ganimet çiçeği olan bu isim her güzel saadet ve aşk hulyasının içine dola-bileceği bir çerçeveye benziyor.

Nilüfer Hatun, bu yeni teşekkülün kargaşalığında görünen ilk kadın çehresi değildir. Ondandır evvel Osman Bey'in, Şeyh Edebali'nin kızı Mal Hatun'a olan aşkı vardır. Hakikaten Osmanlı macerası bir aşk romanıyla başlar.

Şeyh Edebali Karamanlı bir fakihti. Gelenek, onun, kızını Osman Bey'e vermek için epeyce tereddüt ettiğini ve nihayet evinde misafir kaldığı ve bir odada yanyana yer yataklarında yattıkları bir gece gördüğü o meşhur rüyayı dinledikten sonra damatlığa kabul ettiğini söyler. Rüya şudur : Şeyh Edebali'nin göğsünden hilâl şeklinde bir ay çıkar ve büyüyerek tam bedir halinde Osmanın koynuna girer. O zaman Osmanın kendi karnından –bazı tarihlere göre de ikisinin arasından– üç kıt'ayı dallarının altına alan, köklerinden büyük nehirlerin –Dicle, Fırat, Nil ve Tuna– fışkırdığı büyük bir ağaç büyür. Ve böylece Osman, imparatorluğunun bütün zafer tarihini rüyasında görmüş olur.

Bu rüyanın ilk defa Hammer'in dikkat ettiği gibi, Tivrattaki Yakub'un rüyasına göre uydurulmuş eski hükümdar sülâlesi rüyalarına tıpkı tıpkısına benzediği âşikârdır. Bununla beraber bu evlenmenin Osmanın gittikçe artan silâh kuvvetine mânevî bir nüfuz ilâve ettiği inkâr edilemez.

Belki de bu yeni Beylik bu izdivaçla o zaman Anadolu'da ve Suriye tarafında çok yaygın olan fütüvvet teşkilâtıyla birleşiyordu. Filhakika mal ve menal sahibi olan Şeyh Edebali'nin geleni ve geçeni misafir ettiği bir misafirhanesi bulunduğu ve bazı akrabasının isimleri düşü-

gent, de cristal qui nous tendent dans le temps le parfum que nous appelons le passé. Il est certain que le côté le plus artistique de notre âme est celui qui est nourri par votre image. Parmi ces noms, il en est un qui, à lui seul, emplît Brousse de toute une beauté de printemps: c'est *Nilüfer* (lotus), cette blanche fleur de victoire et de butin. Avec cette femme qui tombe un jour dans les bras du jeune Orhan, comme la récompense de la beauté à l'héroïsme et au mépris de la vie, arrive sur le visage sévère de l'époque de la fondation le sourire de l'Amour. Quel dommage que nous sachions très peu de chose sur sa vie et sa personnalité. Même le voyageur arabe, Ibn Batuta, qui dit s'être entretenu avec elle, ne fait que la citer. Mais ce nom, qui est aussi celui de la fleur du butin, ressemble à un cadre qui peut être empli par n'importe quelle illusion de bonheur et d'amour.

Dame Nilüfer n'est pas le premier visage de femme aperçu dans le désordre de cette nouvelle fondation. Avant elle, il y a l'amour d'Osman bey pour Dame Mal, fille du cheikh Edebali. En vérité, l'aventure ottomane commence par un roman d'amour.

Le cheikh Edebali était un docteur de la loi karamanli. La tradition rapporte qu'il hésita longtemps à donner sa fille à Osman bey, et qu'enfin il l'accepta comme gendre après avoir entendu conter le fameux rêve que celui-ci avait fait une nuit qu'ils avaient passé ensemble sous son propre toit et où ils avaient dormi côte à côte dans une chambre sur un matelas étendu à même la terre. Voici ce rêve : une lune en forme de croissant sort de la poitrine du cheikh Edebali et, s'agrandissant, entre dans le sein d'Osman sous forme de pleine lune. A ce moment, du propre ventre d'Osman (selon d'autres traditions, entre eux deux) croît un grand arbre qui couvre de ses branches les trois continents et des racines duquel jaillissent les grands fleuves du Tigre, du Nil et du Danube. Et ainsi Osman se trouve avoir vu dans son rêve toute l'histoire victorieuse de l'Empire (ottoman).

Il est évident, comme Hammer le premier l'a vu, que ce rêve ressemble trait pour trait à ceux de l'ancienne lignée princière façonnés à la manière de la vision de Jacob dans la Bible. Néanmoins on ne saurait nier que ce mariage apporte un appui moral à la force croissante des armes d'Osman.

Il est possible aussi que ce mariage ait uni la nouvelle Principauté à l'organisation chevaleresque alors très répandue en Anatolie et dans les régions syriennes voisines. Si l'on songe en effet que le cheikh Edebali, qui avait de grands biens, possédait une maison d'accueil où il

nülürse Ahî teşkilâtından olduğu tahmin edilebilir. İbn-i Battuta, Anadolu'da uğradığı yerlerde hemen daima bir Ahîye rastlar. Ahî evlerinde kahr.

İznik'teki o güzel imaret beş kapılı revakı ve çok rahat kubbesiyle Nilüfer Hatun'a izafe edilir. Selçuk mimarisinin renkli, teferruat üzerinde fazla duran itikâfından, bu imaretle ve Murad-ı Hüdevendigâr'ın Çekirge'deki camiiyle çıkarız. Bu ikincisinin kapısının üstündeki galeriler ve tek sütunla ayrılmış ikiz pencereler, imaretin revakı ve kubbe sistemi gibi yeni mimarinin ilk ritm araştırmalarıdır.

Orhan'ın karısına olan sevgisi veya I. Murad'ın evlât muhabbeti bu kadının adını Bursa'nın ve İznik'in tarihine ayrılmaz bir şekilde bağlamıştır.

Fakat bu destan devresinde aşk hikâyesi bir değildir. Aydos kalesinin kapılarını Türklere Orhan'ın akrabasından Abdurrahman Gaziyeye âşık olan bir tekfur kızı açar . Hakikaten bu devir geleceği müjdeleyen rüyalarıyla, aşklarıyla, kahramanlıkları ve ermiş hikâyeleriyle tam bir destandır. Ve bizim ilk büyük şairlerimiz de bu destanı o kadar saf bir dille parça parça veren Âşık Paşa zâde, Neşri, Lütfi Paşa gibi müverrihlerimizdir.

Yaptırduğu camilerin kandillerini kendi elleriyle yakan, imaretlerinde pişirttiği ilk yemeği kendi eliyle fakirlere ve gariplere dağıtan Orhan Gazi'nin yarı evliya çehresi bu destanın asıl merkezidir. Bütün bu ruh kuvveti ve mânevîlik hep ondan taşar. O bir başlangıç noktasını bir imparatorluk yapmakla kalmaz, ona rahm ve şefkatin derinliğini de katar.

Üstüne aldığı imparatorluğun tarihçisi vazifesini zaman zaman unutan ve bilhassa bu ilk devirde Garp âleminin ve Bizans'ın ufak bir himmetle vaziyeti kurtarabileceklerinde ısrar eden Von Hammer'in kalemi ondan bahsederken birdenbire yumuşar, bir azizden bahseder gibi bir hal alır. Orhan hakikatte Horasan erlerinin silâh ve keramet arkadaşıdır. Daha doğrusu o devirden kalan birçok şey gibi onlar Orhan'ın devamıdır.

recevait les passants et si l'on se souvient du nom de quelques-uns de ses parents, on peut conjecturer qu'il appartenait à l'organisation des Ahî. Dans les lieux par lesquels il passe en Anatolie, Ibn Batuta rencontre presque toujours un Ahî. Il est l'hôte des Ahî.

Ce bel hospice d'Iznik avec son auvent à cinq portes et sa robuste coupole est lié à Dame Nilüfer. Avec cet hospice et la mosquée de Murat Hüdavendigâr à Çekirge, nous sortons de la retraite, colorée et qui insiste trop sur le détail, où s'enfermait l'architecture seldjoukide. Les galeries qui se trouvent au-dessus des portes de la mosquée et les fenêtres jumelles séparées par une seule colonne sont les premières recherches rythmiques de la nouvelle architecture, ainsi que l'auvent de l'hospice et le système de coupole.

L'amour d'Orhan pour sa femme ou l'affection filiale de Murat Ier a lié indissolublement le nom de cette femme à l'histoire de Brousse et d'Iznik.

Mais dans cette époque d'épopée il n'y a pas qu'une seule histoire d'amour. C'est une jeune fille tekfur, amoureuse d'Abdurrahman Gazi, un ami d'Orhan, qui ouvre aux Turcs les portes de la citadelle d'Aydos. En vérité, avec ses rêves qui apportent la bonne nouvelle de l'avenir, avec ses amours, ses actions héroïques et ses histoires de saints, cette époque est une véritable épopée. Et nos premiers grands poètes sont des historiens, tels Lütfi Pacha, Nesri et Aşık Paşazade, qui ont écrit, fragment par fragment, dans une langue pure, cette épopée.

La figure de demi-saint d'Orhan Gazi, qui allumait de sa propre main les candélabres des mosquées qu'il avait fait construire et qui, dans ses hospices, distribuait lui-même aux pauvres et aux étrangers le premier mets qu'il avait cuire, est le centre même de cette épopée. Toute cette force d'âme et toute cette spiritualité débordent toujours de lui. Il ne se contente pas de faire d'un point départ un Empire, il y ajoute la profondeur de la miséricorde et de la compassion.

Von Hammer, qui oublie parfois la mission d'historien de l'Empire qu'il a assumée et qui insiste sur le fait que, surtout au premier stade, le monde occidental et Byzance auraient pu au prix d'un léger effort sauver la situation, s'adoucit soudain quand il parle d'Orhan et on dirait qu'il le fait comme d'un saint. En vérité Orhan est le compagnon d'armes et de magnificence des héros du Horasan. Plus exactement, ils sont, eux, comme beaucoup de choses qui restent de cette période, les continuateurs d'Orhan.

Fakat ben onu daha ziyade Bursa'da kendi küçük imaretinde ve çarşı içindeki harab camiinde tasavvur etmekten hoşlanırdım. Bazı akşam saatlerinde bu küçük camiin önünden geçer veya kapısından bakarken o kadar kalenin kapısını zorlamış ellerini, kendi yaktığı kandillere uzanmış zannederim ve içim saadetle dolar.

I. Murad, ufak tefek çizgi değişiklikleriyle Yıldırım Bayezit, 1402 felâketinden sonra imparatorluğu derleyip toparlayan o kadar akıllı ve iradeli I. Mehmet, büyüklükle sadeliği birleştiren devrinin birinci sınıf devlet ve harb adamı, sırasına göre şair ve estet II. Murad azçok onun ileri zamana vurmuş akisleri gibidirler. Fakat niçin bu devamı sade prenslerde arıyoruz? Bir buçuk asır bütün imparatorluk için model Orhan'dı.

Bu kuruluş asrından sonra Bursa, sevdiği ve büyük işlerinde o kadar yardım ettiği erkeği tarafından unutulmuş, boş sarayının odalarında tek başına dolaşip içlenen, gümüş kaplı küçük el aynalarında saçlarına düşmeye başlayan akları seyrede ede ihtiyayarlayan eski masal sultanlarına benzer. İlk önce Edirne'nin kendisine ortak olmasına, sonra İstanbul'un tercih edilmesine kimbilir ne kadar üzülmüş ve nasıl için için ağlamıştır! Her ölen padişahın ve Cem vak'asına kadar her öldürülen şehzadenin cenazesi şehre getirildikçe bu geçmiş zaman güzelinin kalbi şüphesiz bir kere daha burkuluyor, "Benden uzak yaşıyorlar, ancak öldükleri zaman bana dönüyorlar. Bana bundan sonra sadece onların ölümlerine ağlamak düşüyor!" diyordu. Evet, Muradiye küçük türbeleriyle genişledikçe Bursa hangi vesilelerle ancak hatırlandığını anlar.

Bu güzel devirden ve onu takip eden asırlardaki Bursa'da birkaç büyük mimarî eserinden, türbe ve camiler ve bir de içinde Fatihin doğduğu söylenen, fakat bütün bilenlerin on sekizinci asırdan daha gerisine götürmekte tereddüt ettikleri evin bir kısmından başka hemen hiçbir şey kalmadı. Keçeci Fuad Paşa'nın "Osmanlı tarihinin dibacesi yandı!" diye ağladığı 1271 yangını Sarayı'ni ve bütün Bursa'yı âdeta süpürdü. Bütün o eşraf ve âyan konakları, beş asırlık tarihin yığıldığı hazineler,

Mais moi, je me plaisais plutôt à l'imaginer dans son petit hospice et dans sa mosquée en ruines qui est à l'intérieur du marché. A certaines heures du jour, passant devant cette petite mosquée ou regardant par la porte, je me figure ses mains, qui ont forcé tant de citadelles, s'étendant vers les candélabres qu'il allume et mon moi s'emplit de bonheur.

Murat Ier ; Bayazit, avec quelques changements de traits; Mehmet Ier, si intelligent et si volontaire, qui a remembré un Empire après le désastre de 1402; Murat II, joignant la grandeur et la simplicité, homme d'Etat de grande classe et homme de guerre, tour à tour poète et esthéticien, sont plus ou moins des reflets d'Orhan projetés dans le futur. Mais pourquoi rechercher cet héritage seulement chez les princes ? Pour tout l'Empire, Orhan fut pendant un siècle et demi le modèle.

Après ce siècle de création, Brousse ressemble à ces vieilles sultanes, oubliées par l'homme qu'elles ont tant aimé et qu'elles ont tant aidé dans ses grandes entreprises, qui s'attristent en se promenant seules dans le palais vide et vieillissent à contempler dans de petits miroirs à main argentés le blanc qui commence à tomber sur leurs cheveux. Qui sait combien Brousse a souffert et s'est tourmentée d'abord d'être la concubine d'Edirne, puis de se voir préférer Istanbul ! Chaque fois que l'on amenait dans la ville la dépouille d'un Sultan mort ou celle d'un prince assassiné, jusqu'à l'aventure de Djem, il n'est pas douteux que le coeur de cette beauté d'antan se tordait de douleur et qu'elle disait : "Ils vivent loin de moi et c'est seulement quand ils sont morts qu'ils me reviennent. Il ne m'incombe plus désormais que de pleurer leur trépas !" Oui, au fur et à mesure que la Mouradiye s'élargit de petits mausolées, Brousse comprend en quelles occasions on se souvient encore d'elle.

De la Brousse de cette belle époque et des siècles suivants, il ne reste à peu près rien, si ce n'est quelques grandes oeuvres architecturales, des mausolées et des mosquées, ainsi qu'une partie de la maison dans laquelle on prétend que Fatih est né, mais que tous les connaisseurs hésitent à faire remonter au-delà du XVIII. siècle. L'incendie de 1271, que Keçeci Fuat déplore en ces termes : "Le prologue de l'histoire turque a brûlé", a pour ainsi dire balayé Brousse en son entier. Tous ces konaks de notables et de hauts fonctionnaires, les trésors amoncélés par une histoire de cinq siècles sont perdus. Quant au sérail lui-même, il était déjà en ruines au début du siècle dernier, victime de la négligence. L'historien Hammer, dans son ouvrage consacré à Brousse,

hepsi kayboldu. Bursa sarayının kendisine gelince, daha geçen asrın başında bakımsızlıktan haraptı. Müverrih Hammer, Bursa için olan eserinde — “Bakiyelerden kolaylıkla planı yapılabilecek” hükmünü çıkartır. Gümüşlü adı, bugün sadece tarih bilenler için bir hatıradır ve Osman Gazi ile Orhan Gazi, Tanzimat devrinin o gülünç şekilde resmî üslûbiyle yapılmış, hiçbir ruhaniyeti olmayan binalarda, başlarının ucunda —talihin korkunç istihzası— Sultan Aziz’in ihdas ettiği birer Osmanlı nişanı, âdetâ gurbette gibi yatıyorlar.

Fakat Bursa ışığı olduğu gibi yine dört yanda çınlıyor, su sesleri ledünnî bir rüya gibi etrafı dolduruyor ve yıkılmış imparatorluğun dört yanından gelmiş muhacir çocukları bu ışığın altında ve bu su sesleri içinde tıpkı kuruluş asrının çocukları gibi oynuyorlar. Belki de küçük kızlar o devirlerden kalma havalara uydurulmuş türküleri söylüyorlar, Yeşil’in çinileri XV. asrın bahçesinden toplanmış renklerle gülyüyorlar.

Evliya Çelebi Bursa çeşmelerinden uzun uzadıya bahsettikten sonra sözü “Velhasıl Bursa sudan ibarettir” diyerek bitirir. Canım Evliya ! Sade bu iki cümle için benim hâfızamda adın Bursa ile birleşiyor. Sen Bursa’nın şiirini tadanların başında gelirsin ; ve birgün senin ruhunu şad etmek istersek Bursa çeşmelerinden birine senin adını veririz, ve sen onun ağzından bu güzel şehrin zaman içinde geçirdiği macerayı bize bir su damlası kadar saf ruhunla nakledersin. Evet, Bursa bir su şehridir ve bu itibarla bize hiç beklenmedik bir adamı hatırlatır. Bu, Şeyhülislâm Karaçelebizade Aziz Efendi’dir. Deli İbrahim’in hal’i ve katli esnasında o kadar zalim davranan ve saltanatın ilk yıllarında IV. Mehmed’i bütün vezirleri arasında azarlamaktan çekinmeyen bu acaip ruhlu âlim, ikbali seven, fakat onu haşin mizacı yüzünden bir türlü elinde tutamayan bu zeki, zarif , kibar fakat geçimsiz adam Bursa’nın hayatına oldukça garip bir şekilde girer. Menfasını değiştirdiği bu su şehrinde çeşme yaptırmayı kendine biricik eğlence edinir ve servetinin mühim bir kısmını bunun için harcar. Böyle bir hayrata ihtiyaç olmadığını aklına bile getirmeden yaptırdığı çeşmelere Bursahlılar hâlâ Müftü Çeşmeleri diyorlar. Bu hikâyeyi kitaplarda okuduğum zaman biraz şaşırılmış ve hattâ gülmüştüm. Fakat Bursa’ya gidip de bu şehrin üstünde, günün her ânına tılsımlı aynasını tutan su seslerini dinleyince yavaş yavaş Karaçelebizade’ye hak verdim. Şimdi onu daha başka türlü tanıyor ve seviyorum. O benim için artık, şiiri hayatına sindirmiş ince ve zarif ruhlu rüya adamlarının ön safında geliyor. Sevdiği kadını, güzelliğini bir kat daha açacak mücevherler ve pırlantalara garkeden çılgın ve müsrif, fakat zevk sahibi bir âşık gibi o

aboutit à la conclusion qu'on pourrait facilement dresser le plan de la ville à partir des décombres. Le nom de Gümüşlü n'évoque quelque chose que pour les historiens, et Osman Gazi ainsi qu'Orhan Gazi reposent comme en exil dans des bâtiments construits dans le style officiel à la manière ridicule de l'époque du Tanzimat, qui n'ont aucune personnalité, avec sur leur tête (terrible dérision de l'histoire) une médaille ottomane créée par le sultan Aziz.

Mais la lumière de Brousse tinte encore comme autrefois aux quatre coins; le bruit des eaux emplit le voisinage comme un rêve mystique et les enfants des réfugiés, venus des quatre points de l'Empire écroulé, jouent sous cette lumière et dans ce bruit d'eau exactement comme les enfants du siècle de la fondation. Peut-être même que les petites filles chantent des chansons refaites sur les airs que l'on chantait à ces époques tandis que les faïences de Yeşil rient avec les couleurs cueillies dans les jardins du XV. siècle.

Après avoir abondamment parlé de Brousse, Evliya Çelebi conclut en disant : "En résumé, Brousse n'est que de l'eau !" Mon cher Evliya ! Pour cette seule phrase, ton nom s'unit dans mon esprit à Brousse. Tu es le premier de ceux qui ont goûté à la poésie de Brousse ; et si nous voulons un jour rendre ton âme heureuse, nous donnerons ton nom à l'une de ces fontaines, et toi, par sa bouche, tu nous raconteras avec ton âme pure comme une goutte d'eau l'aventure qu'a traversée cette ville dans le temps. Oui, Brousse est une ville liquide et, à ce propos, elle me rappelle un homme inattendu. C'est le cheikh - ûl - Islam Karaçelebizade Aziz Efendi . Ce savant à l'esprit étrange, qui s'est comporté d'une manière si inhumaine lors de la déposition et du meurtre d'Ibrahim le Fou et qui n'a pas craint de faire devant tous les vizirs des reproches à Mehmet IV dans les premières années de son règne, cet homme intelligent, délicat, distingué, mais mauvais coucheur, aimant la fortune, mais incapable de la retenir par suite de son tempérament brutal, entre d'une façon bizarre dans l'histoire de Brousse. Dans cette ville liquide, où il a fait transférer son exil, il prend son unique plaisir à faire construire des fontaines et il y dépense une partie de sa fortune. A ces fontaines, construites sans qu'il ait même pensé que la ville n'avait pas besoin d'une telle oeuvre pie, les gens de Brousse donnent encore le nom de "Fontaines du mufti". En lisant cette histoire dans les livres, j'avais été surpris et j'avais même ri. Mais, étant venu à Brousse et ayant écouté les bruits de l'eau tenant au-dessus de la ville, à chaque instant, son miroir-talisman, j'ai peu à peu donné raison

da güzelliğinin şuuruna erdiği bu şehre su seslerinden çelenkler, âvizeler, sabahların uyanışına inci dizileri gibi dökülen ve akşamların gurbetinde büyük mücevherlerin parıltısıyla tutuşan gerdanlıklar hediye etmiş. İstemiş ki günün her saatinde bu çeşmeler, kendi ikbalperest ve muztarip ruhunun, doğduğu ve büyüdüğü şehirden uzak, hayat ve harekete yabancı bir menfada tükenmeğe mahkûm ruhunun feryatlarını gelen geçen anlasın. Bu ses onlara ömrün büyük dönüm noktalarını, mevsimlerin güzelliğini ve hayatın fâniliğini söylesin. Büyülü bakışlı arzudan, zâlim ölümden bahsetsin, تنها gece saatlerinde acı nefis muhasebelerine dalsın, aldatıcı ikbali, haşin bilekli talihi terennüm etsin. Kimbilir belki de bizzat kendisi herşeye ve herkese küskün geçirdiği acı ve uzun uzlet saatlerinde bu iki yüz çeşmenin sesini muhayyelesinde bir kanunun telleri gibi ayarlamaya çalışır, ve bu hayali musikiden kâh mehtaplı Boğaz gecelerini canlandıran altın hışırtılı nağmeler çıkartır, kâh onda İstanbul sabahlarını o kadar nuranî yapan ezan seslerinin bir aksini arar, ona ömrünün mâcerasını nakledecek feryatları, huzursuz ruhunda kopan fırtınaların çılgınlığını emanet eder, ve sonra hepsini birden, bir daha göremeyeceğini çok iyi bildiği ve hasretini çektiği İstanbul'a bu güzeller güzeli şehre ithaf ederdi.

Zavalı Aziz Efendi ! Şimdi onu Bursa sokaklarında, arkasında Bursa vakıflarında çalışan mimar, kalfa ve su yolcularının teşkil ettiği küçük bir kalabalıkla dolaşır ve bu iki yüz çeşmenin yerlerini bir bir işaret ederken görüyor gibiyim. Şüphesiz arasına başını kaldırıyor, açık Bursa havasından billûr renkli kavislerin birbirini katedeceğini büyük toplanmış noktalarını ve hepsinin birden bu şehrin semasında yapacağı âhenkli âlemi düşünerek bir okrestra şefinin ve bir iç âlem mimarının gururiyle gülümsüyordu.

Bursa'ya her gidişimde onu düşünür ve bazan bir ömrün ne kadar garip tesadüflerde mânasını tamamlayabildiğine şaşırım.

à Karaçelebi. Maintenant je le connais d'autre façon et je l'aime. Désormais il vient pour moi au premier rang des rêveurs à l'âme subtile et délicate qui ont assimilé la poésie à leur vie. Comme un amoureux éperdu et prodigué, étouffant celle qu'il aime sous les bijoux et les brillants capables de mieux faire éclater sa beauté, il a offert à cette ville, de la beauté de laquelle il avait pris conscience, des couronnes, des lustres de bruits d'eau, des colliers qui se déversent comme des rangs de perles dans l'éveil des matins et qui, dans l'exil des soirs, s'enflamment du flamboiement des grands bijoux. Il avait peut-être voulu qu'à chaque heure du jour, grâce à ces fontaines, le passant comprît les plaintes de son âme torturée et fastueuse, de son âme condamnée à se consumer dans un exil étranger à la vie et au mouvement, loin de la ville où il était né et où il avait grandi. Que cette voix lui dise les grands tourments de l'existence, la beauté des saisons et le caractère périssable de la vie. Qu'elle lui parle du désir au regard magique de la mort implacable ; qu'aux heures solitaires, elle se plonge dans une introspection douloureuse, qu'elle chante la Fortune trompeuse et le Destin aux rudes poignets ! Et qui sait ? Peut-être que, lui aussi, aux heures de la retraite longue et pénible qu'il a passée brouillé avec tout et avec tous, il travaillait à accorder le bruit de ces deux cents fontaines comme les cordes d'une cithare, et que de cette musique imaginaire tantôt il tirait les notes au bruissement d'or qui animent les clairs de lune du Bosphore, tantôt il y cherchait un écho des voix du muezzin qui rendent si lumineux les matins d'Istanbul ; il lui confiait les lamentations qui tradiraient les aventures de sa vie, les clameurs des tempêtes éclatant dans son âme inquiète ; et puis soudain il dédiait tout cela à la ville belle entre les belles, à Istanbul qu'il savait fort bien ne plus jamais revoir et dont il éprouvait la nostalgie.

Pauvre Aziz Efendi ! Je le vois maintenant dans les rues de Brousse se promener avec la petite foule que constituent derrière lui les architectes, les contremaîtres et les fontainiers qui travaillent aux Vakif et indiquer un à un les emplacements de ces deux cents fontaines. Sans doute, de temps en temps, il lève la tête et pensant aux grands points de rassemblement qui découperont le ciel pur de Brousse des arcs aux couleurs de cristal et au monde harmonieux qu'ils vont constituer ensemble dans firmament de la ville, il sourit avec l'orgueil d'un chef d'orchestre et d'un architecte du monde intérieur. A chacune de mes venues à Brousse, je pense à lui et je m'étonne de voir de quelles étranges rencontres une vie peut compléter son sens.

Bu XVII. asırda Bursa'ya gelip yerleşmiş olanlardan biri de o çok çalışkan ve iyi niyet sahibi celvetî şeyhi İsmail Hakkı Efendi'dir. Celvetîliğin ikinci devresi bilindiği gibi Bursa'da Muakkad Dede ve onun müridi Üftade ile başlar. Fakat bütün Türkiye'de asıl şöhreti I. Ahmed devrinin en nüfuzlu şeyhi olan Aziz Mahmud Hüdayî Efendi ile dir. İsmail Hakkı Efendi, Viyana bozgunundan sonraki hâdiselerde ve bilhassa Siyavuş Paşanın zorbalar tarafından öldürülmesiyle neticelenen büyük isyanda (IV Mehmed'in hal'i ile neticelenen ve II. Süleyman devrinde devam eden isyanda çarşının ve halkın yaptığı aksülamelde o kadar büyük rol oynayan At pazarı şeyhi Osman Fazlî Efendi'nin müridiydi. Osman Efendi devrin en cezbeli, namuslu ve cesaretli adamlarındandı. Padişahları en sert dille azarlamaktan, camilerde çok defa tenkid ölçüsünü kaçıran vaizler vermektan çekinmezdi. IV. Mehmed'in hal'inde bu vaizlerin uyandırdığı hoşnutsuzluğun elbette hissesi vardır. Siyavuş Paşa vak'asından sonra ise bayağı müsteşârân-ı devlet arasına girer.

İslâm ulemasının ve şeyhlerinin tarihteki rolü kadar tezath hiçbir şey yoktur. Bir taraftan fitneyi ortadan kaldırmak veya ona yol vermemek için en çetin istibdatlara razı olurlar. Diğer taraftan da cezbeleri tutunca en olmayacak zamanda hakikatleri söyleyerek sözün ayağa düşmesine ve fitne kapılarının ardına kadar açılmasına sebep olurlar. Ahlâkımdan, faziletinden hiç şüphe edilemeyecek cinsten olan bu Osman Fazlî Efendi'nin Siyavuş Paşanın katli hâdisesinden sonra devlet işlerine müdahalesi ne dereceye kadar isabetli oldu, hele bir çeşit eşkiya reisi olan Yeğen Osman Paşa'nın serdarlığında onun hissesi nedir? Burasını tâyin güçtür. Fakat devletin tek ümidi olan ve kısa sadaretinde işleri az çok düzelten, Niş'i, Belgrad'ı, hattâ bütün Rumeli'yi geriye alan Fazıl Mustafa Paşa'yı zarurî olan malî tedbirler yüzünden acı acı tenkit etmesi affedilecek şeylerden değildir. Bu da yetmezmiş gibi müridleriyle cihada iştirake kalkar ve orduya doğru yollanır. Hemen hemen herkesin Mehdi beklediği ve anarşinin daima hazır olduğu, ordunun güç zaptedildiği öyle bir devirde bu kadar cezbeli bir adamın orduda bulunmasına müsaade etmek ateşle oynamanın ta kendisiydi. Mustafa Fazıl Paşa ister istemez namusuna inandığı ve tenkitlerine

L'un de ceux qui vinrent s'installer à Brousse en ce XVII. siècle est Ismail Hakkı Efendi, cheikh de la secte Celvetyye, homme d'une grande puissance de travail et plein de bonne volonté. Comme on le sait, la seconde période de cette secte commence à Brousse avec Muakkad Dede et son disciple Uftade. Mais son vrai renom dans toute la Turquie date d'Aziz Mahmut Hüdayî Efendi, le cheikh le plus influent de l'époque d'Ahmet Ier. Ismail Hakkı Efendi, qui joua un si grand rôle dans les incidents qui suivirent la défaite de Vienne et surtout dans la réaction du peuple et du marché au cours du grand soulèvement qui se termina par le meurtre de Siyavuş Pacha par des malandrins (soulèvement qui a continué sous le règne de Süleyman II et qui se termina par la déposition de Mehmet IV), était le disciple d'Osman Fazlı Efendi, cheikh d'Atpazari. C'était l'un des hommes les plus exaltés, les plus honnêtes et les plus courageux de l'époque d'Osman. Il ne craignait pas de réprimander le Sultan en termes rudes ni de faire dans les Mosquées des prônes qui souvent dépassaient les bornes de la critique. Dans la déposition de Mehmet IV, il y a sûrement une part de la mauvaise humeur provoquée par ces sermons. Mais après le meurtre de Siyavuş Pacha, il prend place parmi les simples conseillers d'Etat.

Il n'y a rien d'aussi contradictoire que le rôle dans l'histoire des ulemas et des cheikhs de l'Islam. D'une part, ils consentirent aux tyrannies les plus dures pour supprimer l'intrigue et ne pas lui donner prise. D'autre part, quand l'exaltation les prenait, ils étaient cause que tout le monde se mêlait aux affaires publiques et, disant la vérité aux moments les plus impossibles, ils ouvraient toutes grandes les portes de l'intrigue. A quel point fut opportune après le meurtre de Siyavuş Pacha l'intervention dans les affaires de l'Etat d'Osman Fazlı Efendi, qui était d'une espèce à ne laisser aucun doute sur son honneur et sa moralité, et surtout quelle fut sa part dans le commandement exercé par Osman Pacha le Neveu, qui fut une sorte de chef de brigands, voilà qui est difficile à déterminer. Mais sa critique amère des mesures financières, d'ailleurs indispensables, prises par Fazıl Mustafa Pacha, seul espoir de l'Etat, homme qui redressa plus ou moins les affaires dans la courte période où il fut grand-vizir, qui reprit Belgrade, Nich et même toute la Roumélie, n'est pas de ces choses qui se pardonnent. Comme si ce n'était pas suffisant, il se mit en tête de participer à la guerre sainte et de partir pour l'armée. A une époque où presque tout le monde attendait le Messie, où l'anarchie était partout présente, où l'armée était difficilement contenue, permettre à un homme aussi exalté de se trouver à l'armée, c'était à proprement parler jouer avec le feu. Mustafa Fazıl Pacha fut obligé bon gré mal gré d'exiler à Fa-

hak verdiği –çünkü kendisi de konulan vergilerden şikâyetçidir– bu adamı Magosa'ya nefye mecbur olur. Bursa'dan Kıbrıs'a şeyhini ziyarete giden İsmail Hakkı Efendi, Salankamin'de şehit olan Mustafa Fazıl Paşa'nın ruhunu şeyhin çağırdığını ve iyice azarladığını Silsilenâmesinde anlatır.

Bir insana inanmaktaki bu safhğın –yalana kadar gitme demektir– şüphesiz güzel bir tarafı var. Yazık ki bir imparatorluğun hayatı bütünü başka bir şeydir ve her şeyden evvel soğuk kanlı hesap ister. Asıl garibi, şeyhi gibi kendisi de hâdiseler içinde yaşayan Hakkı Efendi'nin Fâzıl Paşa'nın ölümünü Silsilenâme'de değiştirmesi, etbâi elinde öldü demesidir. Şüphesiz şehitliğini elinden almak için. Ah bu XVII. asır, evliyasiyle, ulemâsiyle, vezir vüzerâsiyle, eşkiyası ile nasıl birbirine benzer. İsmail Efendi'nin eserlerinde devrin zihniyetinin bu tarafını anlatan bir yığın safça uydurma daha vardır. Meşhur tefsirine çalışırken sabahlara kadar uyanık kalmış. O esnada da bahçedeki horozu ona “İsmail Efendi hu !” diye seslenirmiş . . Hacı Bayram'dan bahsederken onun müridlerinden olduğunu söylediği Husrev-ü Şirin şairi Şeyhi'nin bazı beyitlerini gökte meleklerin “vird ü tesbih eylediğini” söylemesi de bu cinstendir. Hayır, Evliya Çelebi hiç de yalnız kalmaz.

İsmail Hakkı Efendi kendisi de Elmas Mehmed Paşa zamanında orduya iltihak eder, hattâ bir muharebede yaralanır. Biyografi Mehmed Ali Avnî Bey, bu vak'adan sonra Silsilenâme muharririnin mektep çocukları için milli bir ilâhî yazdığını söyler ki divanında vardır.

Şark için “ölümün sırrına sahiptir” derler, Fakat şark milletleri içinde dahi ona bizim kadar hususi bir çehre veren, her türlü lâubâlikten sakınmakla beraber, onu ehliştiren, başka millet pek yoktur. Ve bunu ne kadar basit unsurlarla yaparız : sade mimarlı bir türbe çok defa tahtadan, sırasına göre oymalı ve zarif, bazen de düz ve basit bir sanduka, birkaç işlenmiş örtü veya düz yeşil çuha, bir kavuk, bir tuğ . . . İşte cedlerimize ebedî hayatı tecessüm ettirmeğe yeten malzeme bundan ibarettir. Bu kadar fakir unsurlarla hazırlanan âbidede ferdi hayatı hatırlatan tek çizgi isimden ibarettir. Evet, tek bir isim, ancak milyonlarla ölçülen bir mesafeden bize ışıklarını göndermekte devam eden sönmüş bir yıldız gibi, ölümün uzaklığından, bir ömrün hâtırasını

magouste cet homme en la vertu duquel il croyait et dont il approuvait les critiques, puisque lui-même se plaignait des impôts décrétés. Ismail Hakki Efendi, qui de Brousse alla rendre visite à son cheikh à Chypre, raconte dans son "Silsilename" que le cheikh avait évoqué l'âme de Mustafa Fazil Pacha, tombé en héros à Salankamin, et qu'il l'avait vertement sermonée.

Cette naïveté qu'il y a à croire en un homme, qui peut aller jusqu'au mensonge, a sans nul doute un bon côté ! Quel dommage que la vie d'un Empire soit tout autre chose et réclame avant tout un calcul de sang-froid ! Ce qu'il y a de vraiment étonnant c'est que Hakki Efendi, qui a vécu lui-même au milieu des événements, modifie dans le "Silsilename" les circonstances de la mort de Fazil Pacha et dit qu'il mourut dans les bras de ses serviteurs. Sans doute pour lui enlever le titre de héros ! Ah ! comme en ce XVII. siècle tout se ressemble : saints, docteurs de l'Islam, vizirs, brigands ! Il y a dans les oeuvres d'Ismail Efendi un tas d'inventions qui montrent ce côté de la mentalité contemporaine. Travaillant à son commentaire, il restait éveillé, paraît-il, jusqu'à l'aube. A ce moment son coq, qui était dans le jardin, l'appelait : "Eh ! Ismail Efendi !" Du même genre est ce qu'il dit quand, parlant d'Hacı Bayram, il affirme que dans le ciel les anges déroulent le chapelet de certains des distiques de l'un de ses disciples, Şeyhî, le poète de "Husrev-ü-Şirin". Oh non ! Evliya Çelebi n'est pas seul de son espèce !

Ismail Hakki Efendi se joint à l'armée au temps de Mehmet Pacha le Diamant et il est même blessé dans un combat. Son biographe Mehmet Ali Avni dit qu'après cet événement l'auteur du «Silsilename» écrivit un hymne national pour les enfants des écoles, et celui-ci existe dans son *divan*.

On dit de l'Orient qu'il «possède le secret de la Mort». Mais même parmi les peuples de l'Orient il en est très peu qui lui aient donné comme nous un visage particulier et qui l'aient approvoisé tout en se gardant de tout familiarité. Et cela, nous le faisons avec des éléments si simples ! Un mausolée à l'architecture simple, couvert de bois ; un cercueil parfois ciselé et gracieux, parfois sans ornements et nu ; quelques couvertures brodées ou des draps verts ; un bonnet de drap ; une aigrette. Voilà tout le matériau qui suffisait à nos ancêtres pour concrétiser la vie éternelle. Dans le monument préparé avec des éléments si pauvres, la seule trace qui rappelle la vie individuelle est un nom. Oui ! un seul nom rafraichissait du lointain de la Mort le souvenir d'une vie ; comme une étoile éteinte qui continue à nous envoyer sa lumière d'une dis-

tazeler, içindeki ölüden ziyade ölüm için yapılmış olan bu küçük fakat muhayyeleye hitap etmesini bilen âbide, eski Türk şehirlerinin ortasında yaşanan zamanla ebediyet arasında, aşılması çok kolay bir köprü gibi âdeta üçüncü bir zaman teşkil ederdi. Ölümler bu basit ikametgâhlarından sokağın bütün hayatına şahit olurlardı. Zaten ramazan, bayram, kandil, büyük zaferler, sevinç ve kederlerimiz hepsini onlarla paylaşırdık.

Başka milletler içinde, onu bizden daha çok muhteşem şekilde tasavvur edenler, mezarı terkedilen dünya nimetlerinin küçük bir sergisi, yahut da vehmedilen şekilde bir uhrevî hayat müzesi hâline getirenler, sanatlarının ve icat kabiliyetlerinin bütün kaynaklarını içlerindeki fânilik korkusunu yenmek uğrunda tüketenler çok olmuştur; fakat hiçbiri ona bizde aldığı ehli yüzü vermemiş, onun korkunç realitesini, bizim kadar yumuşatamamıştır.

Çelebi Mehmed'in "çoluk çocuğuyla beraber yattığı türbede" hepimize mukadder olan korkunç âkibet, güzel bir günün sonunda bir akşam bahçesinde koklanan güller gibi hüznü bir hasret arasından duyulur ; o, burada çinilerin solmaz mevsimi içinde o kadar kaybolmuş, erimiş, havadaki sükûnetle, camlardan dökülen mehtap gölgeli ışığa inklâp etmiştir, hayat aşkı ve sanat onu o kadar benimsemiştir.

Bu türbe ve buna benzer yerlerde yatanlar için perdenin arka tarafı, şüphesiz ki sadece tatlı bir uyusukluk içinde, kaybedilmiş nimetlerin hasreti duyulan bir rüyadan ibarettir. Onlar, velveleli bir hayatın sonunda dinlendirici hassaları olan bir suda yıkanır gibi bu mezarlarda uyuyorlar ve şimdi biz, onların mezarlarını gezerken hayatlarında bir an bile yanlarına uğramamış olan bu sükûnun, büyük bir deniz gibi etrafımızda dalga dalga yükseldiğini hissediyoruz. Bize bu sükûn vehmini veren şey, şüphesiz ki sanattır. Bütün ömrü boyunca didişen, yabancı şöyle dursun oğul, kardeş kanı dökmekten çekinmeyen insanlar, usta mimarların ve sanatkârların ellerinden sızan hüner ve rahmaniyet sayesinde bir evliya talihini paylaşıyorlar.

Türbeden çıkınca Yeşilcami'ye girdim. André Gide bu cami için "zekânın kemal halinde sıhhati" der. Gide'i İstanbul'da gördüğü herşeye âdeta düşman gözüyle bakmaya sevkeden iyi niyetsizlik Bursa'da çok yumuşar. Bu haşin vaziyeti, bu düşmanlığı hiçbir zaman anlıyama-

tance qui s'évalue en millions, ce monument, petit, mais qui sait parler à l'imagination qui a été construit plus pour la Mort que pour le mort qui est à l'intérieur, constitue pour ainsi dire un troisième Temps, comme un pont facile à traverser entre le Temps vécu au milieu des vieilles villes turques et l'Éternité? De ces résidences simples, les morts étaient témoins de toute la vie de la rue. D'ailleurs nous partageons avec eux tous nos jeûnes, nos fêtes, nos anniversaires du Prophète, nos grandes victoires, nos joies et nos soucis. Parmi les autres nations, il y a beaucoup de gens pour concevoir cela d'une manière plus majestueuse que nous, pour faire d'un tombeau une petite exposition des biens de la terre abandonnés ou un musée de la vie future telle qu'ils l'imaginent avec crainte, et qui ont épuisé toutes les ressources de leur art et de leur capacité créatrice à essayer de vaincre la peur mortelle qui était en eux ; mais personne n'a donné à la Mort le visage domestique qu'elle a pris chez nous et n'a adouci comme nous sa terrible réalité.

Dans le mausolée où gît, avec sa famille, Çelebi Mehmet, la fin terrible qui est notre destin commun s'éprouve dans une nostalgie mélancolique comme les roses que l'on respire dans un jardin vespéral à la fin d'un beau jour. Autant elle est là, perdue, fondue dans la saison inflétrissable des faïences, autant elle est devenue cette lumière ombreuse de clair de lune qui se déverse des vitres; tant l'amour de la vie et l'art l'ont adoptée. Pour ceux qui dorment dans ce mausolée ou dans des lieux semblables, ce qui est derrière le décor consiste sans aucun doute en un rêve où l'on éprouve seulement le regret des biens perdus, dans un doux engourdissement. Eux, ils dorment dans ces tombeaux comme on se lave dans une eau qui a des propriétés reposantes à la fin d'une vie tumultueuse; et maintenant nous, en nous promenant à travers leurs tombeaux, nous sentons s'élever par vagues autour de nous, comme une mer immense, ce calme qui ne s'est pas approché d'eux un seul moment de leur vie. Ce qui nous donne cette impression de calme, c'est certainement l'Art. Des hommes qui ont été durant toute leur vie en lutte perpétuelle, qui n'ont pas craint de verser non seulement le sang étranger, mais aussi celui de leurs fils et de leurs frères, partagent la destinée d'un saint grâce à la maîtrise et à la miséricorde qui suintent des mains des maîtres architectes et des artistes.

En sortant du mausolée, je suis entré dans la Mosquée Verte. De cette mosquée, Gide dit qu'elle est "la santé parfaite de l'esprit". Le manque de bonne volonté qui, à Istanbul, le pousse à regarder tout ce qu'il voit avec des yeux pour ainsi dire hostiles s'adoucit beaucoup

dım. Her şeyden vazgeçsek ve bütün güzellik bahislerini bir yana bıraksak bile, arasında bir misafir veya seyyah sıfatile dolaştığı insanların ızdırabına, bu ızdırabı ve bahsettiği sefaleti taşıırken gösterdikleri sabır ve tahammüle, asıl sükûnete dikkat etmiş olsaydı, yine sonsuz bir şiiir haznesi bulurdu. Fakat belli ki Gide, kendi gözüyle rahatça bakmaktansa Barrès'in veya Loti'nin beğendiği şeyleri beğenmemek için memleketimize gelmiştir ; Balkan felâketinin o hazin arifesinde bu memlekette dikkat edilecek, sevinecek, acıacak ne kadar çok şey vardı! Büyük bir millet, gururunda, haklarında, tarihinde mağdur ve muztarıptı. André Gide böyle bir zamanda peyzajlarımızı fakir ve neşesiz, sanatımızı derme çatma, insanımızı çirkin buldu. Takma bir "insanüstü" gözüyle etraftaki ızdıraba tiksine tiksine bakarak geçti. Bugünkü büyük felâketi idrâk eden Fransa'nın yarınki çocukları "La Marche Turque"ü okurken bu davranıştaki huşunetin ne kadar mânasız olduğunu çok iyi anhyacaklardır. Ne yazık ki, fertler gibi milletler için de talihin bazı cilveleri ancak nefsinde tecrübe ile anlaşılabiliyor. Bununla beraber Gide'i Bursa için yazdıklarından dolayı yine seviyorum. Yeşil'i en iyi anhyan muharrir o olmuştur. Camii aydınlığın ortasında, ayak ucunda kendisini tamamlayıcı birşey gibi uzanan manzara ile beraber çok güzel yakalar. Süleymaniye'de ve İstanbul camilerinde duymadığı ürpermeyi burada duyar, satırların arasına bir nevi huşu hissi girer. Ondandır âdetâ Partenon'dan bahsedilen lisanla bahseder. Yeşilcami bu hayranlığa hem de fazlasıyla lâyıktır. Onun için mimarimizin en mükemmel eseridir demek şüphesiz mübalâğa olur. Fakat Beyazıt ve Süleymaniye'nin mükemmeliyetine ve ihtişamına doğru yol alan oluş halinde bir tekniğin bu camide en güzel ve en fazla telkîn edici tereddütlerinden birini geçirdiği de muhakkaktır. O, iki ayrı anlayış ve zevkin sadece tebessümden ibaret olan bir mücadeledisidir. Ve daha ziyade ileriye doğru yürürken geriye atılan son bir bakışa benzer. Fakat bu bakış ne kadar hesaplı bir tecrübe ile doludur! Gelenek ona erişmek için ne kadar zenginleşmiş, ne karışık merhalelerden geçmiştir. Bu hendesenin günün birinde bu vuzuh ve nisbet içinde bu kadar sade bir oyunda kendini göstermesi için, ihtiyar Asya yerinden oynamış, medeniyetler birbirine girmiş, insan cemaatleri en geniş mânâda değişikliklere uğramıştır. Kapıdan girer girmez dört yanımızı kaplayan

à Brousse. Je n'ai jamais pu comprendre cette position violente, cette hostilité. Abstraction faite de toute question de beauté, s'il avait prêté attention à la souffrance des hommes au milieu desquels il se promenait, comme hôte ou comme voyageur, à la patience, à la résignation et au vrai calme qu'ils témoignent en portant cette souffrance et la misère dont il parle, il y aurait trouvé un trésor infini de poésie. Mais il est clair que Gide, plutôt que de regarder tranquillement avec ses propres yeux, est venu dans notre pays pour ne pas se plaire aux choses auxquelles s'étaient plu Barrès ou Loti. A cette veille douloureuse du désastre balkanique, il y avait dans ce pays tant à observer, à aimer, à déplorer. Une grande nation était lésée et torturée dans son orgueil, ses droits, son histoire. En un tel moment, André Gide a trouvé nos paysages pauvres et sans joie, notre art désordonné, nos hommes laids. Il est passé, regardant avec dégoût et de l'oeil d'un superhomme artificiel la souffrance d'alentour. En lisant la "Marche Turque", les enfants de demain de cette France qui ressent le grand désastre actuel comprendront très bien combien la sévérité de cette attitude est absurde. Quel dommage que, pour les nations comme pour les individus, certains caprices du sort ne peuvent être compris qu'avec l'expérience personnelle ! Malgré tout j'aime Gide pour ce qu'il a écrit sur Brousse. Il fut l'écrivain qui comprit le mieux la Mosquée Verte. Il saisit très bien la mosquée en pleine clarté avec à ses pieds le paysage qui s'étend comme quelque chose de complémentaire. Il ressent là un frisson qu'il n'a pas ressenti à Süleymaniye ni dans les autres mosquées d'Istanbul et il entre dans ses lignes un certain sentiment d'humilité. Il en parle à peu près comme il parlerait du Parthénon. La Mosquée Verte est digne de cette admiration et même plus. Dire d'elle qu'elle est l'oeuvre la plus parfaite de notre architecture serait certes une exagération. Mais il est certain qu'une technique en formation qui ouvre la voie à la magnificence et à la perfection de Beyazit et de Süleymaniye a connu dans cette mosquée une de ses hésitations les plus belles et les plus suggestives. C'est une lutte, qui n'est qu'un sourire, entre deux conceptions et des goûts différents. Et elle ressemble plutôt au regard que l'on jette en arrière en s'avançant vers l'avenir. Mais comme ce regard est plein d'une expérience consciente ! Pour y parvenir, combien la tradition s'est enrichie, quelles étapes confuses elle a franchies ! Pour que cette géométrie se manifeste dans un jeu aussi simple, dans cette clarté et cette proportion, la vieille Asie a été bouleversée, les civilisations se sont heurtées, les sociétés humaines se sont transformées au sens le plus large. Dès qu'on a franchi la porte, dans l'atmosphère verte qui l'entoure, l'âme humaine

yeşil hava içinde Neşatî'nin *turfa muamma* diye adlandırdığı insan ruhu, en tabiî iklimlerinden birini bulur. Burada her şey size Bursa'yı otuz sene içinde Türk yapan ve daha dün alınan bu şehirden Süleyman Dede'nin dehasını fişkirtan kudretin sırrını anlatır. İnsan ancak Yeşili ve muasırı eserleri gezerken III. Selim tarafından yaptırılmış olan Emîr Sultan türbesinde –ve ona benzer diğer bazı binalarda– kaybedilen şeyin ne olduğunu daha iyi anlıyor. Zengin malzeme ile hamlesiz bir nizamın mahsulü olan bu binalar sadece bir kalıp, boş, mânâsız bir cümle gibi zekâyı bir müddet yorduktan sonra “ben bir hiçim!” diye zaafını itiraf ediveriyor.

Bu yaldızlı, helezoni çizgili emperyal üslup içinde Emîr Sultan, âdeta dondurulmuş gibi yatar. Diğer mimarî eserlerinde taşı canlı mahlûk yapan ve göze bir kalb penceresi gibi açılan o ledünnî halden burada eser yoktur. Hiç de iyi idare edilmemiş bir aydınlık, taş döşeme ve duvarlarda ölü bir şey gibi sürünür. Burası artık şair Yunus'un (bu isimdekilerin en sonuncusu olacak) Türkçenin incilerinden biri olan o güzel şiirinde :

*Emir Sultan dervişleri
Tebih ü sena işleri
Dizilmiş hümâ kuşları,
Emir Sultan türbesinde.*

diye bahsettiği, büyük ruh rüzgârlarının estiği, kalbler mihrakı yer değildir. Eski Emîr Sultan türbesi ve mescidi Bursa'nın hayatını zaman zaman etrafında toplayan merkezlerden biriydi. Evliya Çelebi bu türbenin ihtişamını anlata anlata bitiremez. Türbe kapısı baştan aşağı gümüş pullar, gümüş halkalar, gümüş kulplarla süslü imiş ; gümüş eşikler, ibrişim halılar varmış. Tavanında mücevher, murassa eşya asılı imiş ve yüzlerce altın, gümüş çırağ ve kandiliyle bu evliya bir Binbir Gece zenginliği içinde yatarmış. Her sene bahar mevsiminde bu türbede büyük bir halk kütlesi toplanır, Erguvan Bayramı yaparlarmış. Bu erguvan sohbeti beni çok düşündürdü. Acaba eski dinlerden, bugün Bursa müzesinde küçük mezar heykellerini, yüzlerce kırık âbidesini gördüğümüz akîdelerden kalma bir şey mi? Yoksa sadece yeni fetehdilmiş bir toprağı takdis için fâtihten icad ettikleri bir bayram mı? Nereden gelirse gelsin, bu Türk velisinin adı Bursa'da tarih boyunca devam eden ve “naturiste” bir ibadete çok benzeyen bir geleneğe karışıyor. Ben, Emîr Sultan'ın bu rolünü çok seviyorum, çünkü bizim iklimde gülden sonra bayramı yapılacak bir çiçek varsa o da ergüvandır.

que Nesatî a appelée "l'étrange énigme" trouve l'un de ses climats les plus naturels. Là tout vous dévoile le secret de la puissance qui fit en trente ans de Brousse une ville turque et qui fit jaillir d'une ville prise la veille le génie de Süleyman Dede. Ce n'est qu'en parcourant la Mosquée Verte et les monuments contemporains que l'on comprend quelle décadence il y a dans le mausolée d'Emîr Sultan et dans certains monuments qui lui ressemblent. Ces bâtiments qui sont le produit d'un matériau riche et d'un ordre sans élan, après avoir fatigué l'esprit un instant, comme un cliché, une phrase dénuée de sens, avouent leur faiblesse en disant: "Moi, je suis le néant!"

Emîr Sultan gît comme glacé dans ce style impérial, en dorure et en spirale. Il n'y a pas trace là de cet état mystique qui, dans les autres oeuvres architecturales, font de la pierre une créature vivante et s'ouvrent à l'oeil comme une fenêtre du coeur. Une clarté mal dirigée se traîne comme une chose morte sur les parquets et les murs de pierre. Ce n'est plus là le lieu foyer des coeurs où soufflent les grands vents de l'esprit et dont parle le poète Yunus (probablement le dernier de ce nom) dans son poème, qui est une des perles de la poésie turque:

Les derviches d'Emîr Sultan
Les affaires du chapelet de la louange
Les oiseaux du paradis rangés
Dans le turbè d'Emîr Sultan

Le vieux turbè et la chapelle d'Emîr Sultan étaient l'un des centres qui de temps en temps rassemblaient autour d'eux toute la vie de Brousse. Evliya Çelebi n'en finit pas d'exposer la majesté de ce turbè. La porte était ornée de haut en bas de paillettes d'argent, d'anneaux d'argent, d'anses d'argent; il y avait des seuils d'argent, des tapis de soie. Au plafond, pendaient des bijoux, des objets ornés de pierres précieuses; et avec des centaines de cierges et de candélabres d'or et d'argent, ce saint dormait dans une richesse de Mille et Une Nuits. Chaque année, au printemps, une grande foule se réunissait dans ce turbè et fêtait l'arbre de Judée. Cette renommée de l'arbre de Judée m'a fait beaucoup réfléchir. Est-ce une survivance d'anciennes religions, de croyances dont subsistent au musée de Brousse de petites statues funéraires, des centaines de monuments brisés? Ou bien est-ce simplement une fête créée par nos ancêtres pour sanctifier cette terre nouvellement conquise? D'où qu'il vienne, le nom de ce saint turc se trouve mêlé à une tradition qui se maintient tout au long de l'histoi-

O, şehirlerimizin ufkunda her bahar bir Diyonizos rüyası gibi sarhoş ve renkli doğar. Dünyanın tekrar değiştiğini, tabiatın ağır uykusundan uyandığını haber vermek ister gibi zengin, cümbüşlü isrâfiyle her tarafı donatır, bahar şarkısını söyler. İstanbul surlarının üstünde çok eski bir sabah ezanının oracığa takılmış kırık parçasına benzeyen küçük bir camiin, Manavkadı camiinin yıkık duvarları arasında tek başına fırlamış bir erguvan ağacı vardır ki bana gösterdikleri günden beri her bahar bir kerecik olsun ziyaretine gider, bu şehrin sabahlarından toplanmış hissini veren mahmur bakışlı kandillerini seyredirdim. Harap ve bakımsız mazi yadigârları ve etrafında uyuyan ölüler arasında, bu erguvan ağacı benim için ezeli ve ebedî arzunun, daima yenileşen hayat aşkının bir timsalidir ve manzaraya hâkim yumuşak duruşunda bu, fazlasıyla hissedilir.

Emîr Sultan türbesinin etrafında yatan ölüleri her bahar kendiliğinden açılan bu hayat ve arzu sofrası, cömertçe kandırır. Eskiden bu türbede ayrıca bir köylü ve hasta topluluğu yapıldığını, civardaki Ahilerin buraya toplandığını da söylüyorlar. Yıldırımın âşık olduğu kızını onun elinden zorla, hattâ bizim için biraz da kanlı bir şekilde alan -kızını geriye almak isteyen Yıldırımın gönderdiği askerleri hep öldürür- Emîr Sultan, Bursa'nın büyük aşk maceralarından birinin kahramanı sıfatıyla âşıklara maneviyetiyle yardım eder, evlenmelerini kolaylaştırır.

Emîr Sultan belki de bu XV. asır Türkiyesinin halk muhayyilesine en fazla malolmuş çehresidir. Hoca Sadettin tarihinde, Taşköprülü Şakayık-ı Osmaniye'de, Belîğ Güldeste'sinde onun bir yığın menkıbesini anlatırlar. Belîğin anlattıkları arasında üç menkıbe vardır ki bunlardan biri, Emîr Sultan'ın müridlerinden birinin keramet göstermesini istemesi üzerine değneğiyle yere vurarak bir su taşırmasıdır. İkincisi, Emîr Sultan'ın türbesinin yapılmasına aittir. Belîğin anlattığına göre Hoca Kasım isminde Bursalı bir zengin bir gün Emîr Sultan'a arakiye (bir nevi serpuş) hediye eder, o da kendisine bir sikke verir. O gün Hoca Kasım çarşıda gezerken otuz bin dirheme satılan bir büyük elmas görür. Parasının yetmeyeceğini bildiği için üzülür. Fakat kesesindeki parayı sayınca otuz bin dirhemden fazla parası olduğunu görür

re de Brousse et qui ressemble à une adoration "naturaliste". Pour moi, j'aime beaucoup ce rôle d'Emîr Sultan, parce que s'il est une fleur que l'on doit fêter dans nos climats après la rose, c'est la fleur de l'arbre de Judée. Elle naît chaque printemps à l'horizon de nos villes, ivre et colorée comme un rêve dyonisiaque. Elle chante la chanson du printemps, elle orne tout de sa prodigalité riche, réjouissante, comme si elle voulait apporter la nouvelle que le monde a de nouveau changé et que la nature s'éveille de son lourd sommeil. Il y a un arbre de Judée qui jaillit, seul, entre les murs démolis de la mosquée de Manavkadi, une petite mosquée qui ressemble à une parcelle brisée, accrochée là, d'un très vieil appel à la prière matinale sur les remparts d'Istanbul, et cet arbre, depuis le jour où on me l'avait montré, j'allais le voir au moins une fois chaque printemps et je contemplais ses candélabres au regard languide qui donnaient le sentiment d'avoir été cueillis sur les matins de cette ville. Cet arbre, parmi les morts qui dorment à son côté et les souvenirs en ruines du passé, est pour moi le symbole du désir éternel et immortel, d'un amour renouvelé sans cesse de la vie ; et cela se sent dans sa douce position qui domine le paysage. Cette table de vie et de désir qui s'ouvre d'elle-même tous les printemps rassasie généreusement les morts qui reposent autour du turbè d'Emîr Sultan. On raconte qu'autrefois se faisait dans ce turbè un attroupement de paysans et de malades et que les Ahî d'alentour s'y réunissaient. On dit aussi qu'Emîr Sultan, qui enleva de force, et même, selon nous, d'une manière un peu sanglante la fille d'Yıldırım dont il était amoureux, puisqu'il tua tous les soldats envoyés par celui-ci pour reprendre sa fille, aiderait moralement, en tant que héros d'une des grandes aventures amoureuses de Brousse, les amants et faciliterait leur mariage.

Emîr Sultan est peut-être la physionomie qui est entrée le plus dans l'imagination populaire de la Turquie du XV. siècle. Hoca Sadettin dans son histoire, Taşköprü dans son "Şakayik-i Osmaniye", Belig dans son "Güldeste" racontent une foule de légendes à son sujet. Dans le récit de Belig, on trouve trois légendes, dont la première rapporte qu'un de ses disciples lui ayant demandé de prouver son pouvoir miraculeux, Emîr Sultan frappa la terre de son bâton, en fit sortir un cours d'eau. La seconde est relative à la construction du turbè d'Emîr Sultan lui-même. Aux dires de Belig, un riche habitant de Brousse nommé Hoca Kasım fit un jour don à Emîr Sultan d'un arakiye (sorte de couvre-chef) et celui-ci à son tour lui donna une pièce de monnaie. Le même jour, se promenant dans le marché, Hoca Kasım voit un gros diamant que l'on vendait 30.000 dirhems. Sachant qu'il n'avait pas assez d'ar-

ve taşı alır ve hemen o gün kendisine yüz otuz bin dirhem teklif eden mücevherden anlar bir yahudiye satar. Bütün bunların, şeyhin keraletiyle olduğunu bildiği için şimdiki yerindeki –sonra türbeyi de içine alan– zaviyeyi bu parayla yaptırır. Üçüncü hikâye başka türlü güzeldir. 1032 senesinde –yani Emîr Sultan’ın ölümünden aşağı yukarı iki yüz yıl sonra– bir gün Bursa’ya büyük bir arslanla dolaşmaktan hoşlanan bir adamcağız gelir. Ve yine günün birinde Emîr Sultan’ın türbesini ziyaret etmek ister. Bir direğe arslamı iyice zincirledikten sonra içeriye girer. Biraz sonra arslan zincirini kırar, zincirini sürükleyen deli âşık gibi türbenin kapısına gelir ve gözlerinden yaş aka aka Emîr’i ziyaret eder. Sonra olduğu yere dönerek sahibini bekler.

Emîr Sultan hemen herkesle “Babam” diye konuşmuş.

Peygamberin neslinden olan Emîr Buhari geleneğe göre bu yeni imparatorluğun merkezine gitmek için Medine’de doğrudan doğruya Hazret-i Muhammet’ten izin alır. Hattâ bütün yolculuk boyunca başının üstünde bir kandil ona Bursa’ya kadar yoldaşlık eder ve Bursa’ya geldikten sonra da üç gün üç gece üst üste bu kandil görülür.

Emîr Sultan’ın Yeşil’e bakan kapısında, başlarının ucunda son Bursa’lı hattatların tâlik yazıları, talihsiz padişah V. Murad’ın saray kadınları yatarlar.

Bugünkü Bursa’da Emîr Sultan, altında yattığı mimarî eserinin hak ettirdiği bir bakımsızlık içindedir; bununla beraber etrafındaki peyzaj nadir bulunur bir güzelliكتedir. İçinin garip tarafı bu cansız mimarinin, Türk musikisinin yeni bir Rönesans yaptığı bir devirde vücuda getirilmiş olmasıdır. Emîrgân camii’nin kışla mimarisinin, Topkapı’daki Tanzimat Köşkü’nün, Dede’nin dehasının Ferahfeza burcundan işitildiği bir zamanda inşa edilmiş olmaları ve Beyatî âyini, Acem aşîran ağır semaisi gibi teksif edilmiş ruh aydınlıklarıyla muasır olmaları aklın güç kabul edebileceği şeylerdir. Türk mimarisinin hamlesini tükettiği senelerde, musiki yeni bir feyizle canlanıyordu. O da belki, son ışıklarını dağıtıyordu. Fakat kendi cömert kanında yıkanan zengin ve muhteşem bir akşam gibi...

Tanzimat ve ona yaklaşan zaman şüphesiz ki geniş mânasında yapıcı bir devir olmuştur. Fakat sadece yapmakla kalmış, asıl yaratmağa gidememiştir. Bu ikisinin arasındaki farkı o zamanlardan kalma eserlerin hepsinde görmek mümkündür. Şehirlerimizin umumî çerçevesi içinde derhal yadırganan bir yığın eser, mimarinin sadece muayyen bir malzemeyi, muayyen bir gaye uğrunda kullanmaktan ibaret olmadığını gösterirler.

gent, il se met en peine. Mais en comptant ce qu'il a dans sa bourse, il s'aperçoit qu'il a plus de 30 000 dirhems, achète le diamant et le revend le jour même à un bijoutier juif qui lui en offre 130 000 dirhems. Sachant que tout cela provenait du pouvoir miraculeux d'Emîr Sultan, Hoca Kasim fait construire avec cet argent le petit cloître qui est à l'endroit actuel et qui plus tard contient le turbè. La troisième histoire est d'une autre beauté. En 1032, c'est-à-dire environ deux cents ans après la mort d'Emîr Sultan, un homme vint un jour à Brousse, qui se plaisait à se promener avec un gros lion. Et un beau matin il veut visiter le turbè d'Emîr Sultan. Il y entre après avoir solidement enchaîné le lion à un poteau. Peu après le lion brise sa chaîne, franchit la porte du turbè comme un amoureux fou qui traîne sa chaîne et, les yeux débordant de larmes, fait sa visite à Emîr Sultan. Puis, revenant à l'endroit où il était, il y attend son maître.

Emîr Sultan parlait à presque tous les gens en les appelant "Papa".

Selon la légende, Emîr Buhari, qui était de la lignée du Prophète, reçut directement de celui-ci à Médine la permission de se rendre dans la capitale du nouvel Empire. Bien plus, un chandelier posé sur sa tête lui sert de compagnon de voyage tout au long du chemin. A son arrivée à Brousse, on vit ce chandelier brûler pendant trois jours et trois nuits de suite. A la porte du turbè d'Emîr Sultan qui donne sur la Mosquée Verte, reposent les dames du sérail de l'infortuné Murat V, avec au-dessus de leur tête les calligrammes en style tâlik des derniers calligraphes de Brousse.

Aujourd'hui, à Brousse, Emîr Sultan est dans un état d'abandon que mérite l'oeuvre architecturale sous laquelle il gît. Mais le paysage d'alentour est d'une rare beauté. Le côté étrange de la chose est que cette architecture sans âme est venue au jour à une époque où s'effectuait une nouvelle Renaissance de la musique turque. Dans les années où l'élan de l'architecture turque s'épuisait, la musique s'animait d'une nouvelle fécondité. Elle aussi jetait peut-être ses derniers rayons. Mais comme un soir riche et majestueux qui se lave dans son sang généreux...

Le Tanzimat et l'époque voisine furent une période constructive au sens large du terme. Mais on s'est contenté de faire, on n'a pu vraiment créer. La différence est visible dans toutes les oeuvres qui nous restent de cette époque. Un tas d'oeuvres aussitôt dépaysées dans le cadre de nos villes montrent que l'architecture ne consiste pas à utiliser un matériau donné dans un but donné.

Cedlerimiz inşa etmiyorlar, ibadet ediyorlardı. Maddeye geçmesini ısrarla istedikleri bir ruh ve imanları vardı. Taş, ellerinde canlanıyor, bir ruh parçası kesiliyordu. Duvar, kubbe, kemer, mihrap, çini, hepsi Yeşil'de dua eder, Muradiye'de düşünür ve Yıldırım'da harekete hazır, göklerin derinliğine susamış bir kartal hamlesile ovanın üstünde bekler. Hepsinde tek bir ruh terennüm eder.

Ah, bu eski sanatkârlar ve onların her dokundukları şeyi değiştiren, en eski bir unsurdan yepyeni bir âlem yapan sanat mucizeleri ! Dederlerimiz bu mucize ile ve onun etrafına taşırdığı imanla Bursa'nın ve İstanbul'un çehresini değiştirdiler, onları yarım asır içinde halis Türk ve müslüman yaptılar. Yirmi otuz senelik bir zaman içinde Bursa'nın ve İstanbul'un yıkılmış Şarkî Roma manzarası ortadan silindi ve yerini, camileri, medreseleri, hanlariyle, yumuşak çizgili, elâstikî hamleli, kullandığı malzemenin güzellik şuurunda kiskanç, yapıldığı şehrin iklimine aynı unsurdan denecek kadar uygun bir mimari aldı... Bu sanat böylece büyük çerçevesinde bu şehirlerin tepelerini ve umumi manzarasını birden değiştirirken şehirlerin içinde sokak sokak ikinci bir fetih yapıyor, yeşil pencerelerinde uhrevî vaitler gülen türbecikler, çeşmeler, İstanbul ve Bursa'yı adım adım zapt ediyordu. Bursa fetih edildiğinden elli sene sonra Bursa'lı Türk çocukları arasında şairler yetişir ve İstanbulu saltanatının başlangıcında alan Fatihin nâşi bu şehre getirildiği zaman İstanbul, ananesiyle, semt adlarıyla, evliya türbeleriyle, şiir ve sanat hayatiyle halis Türktür. Bursa'da ve İstanbul'da Türk anababadan doğan ilk çocuk nesli büyüdükçe, kendileriyle beraber büyüyen bu geniş hamlenin etrafa dalbudak saldığını gördüler. Bu ilk çağın Bursa'lı anneleri şüphesiz müstakbel gazâ erlerinin yaşından bahsederken "Oğlum Orhaniye veya Muradiye'nin yapıldığı sene doğdu" derlerdi. Ve onların uzun, yorucu seferlerden sağ salım dönmeleri için yaşlıları olan camilere adaklar adarlardı.

O gün bütün sabah saatlerini şehir içinde âbide âbide dolaşmakla geçirmiştım. Her zaman olduğu gibi çok güzel şeyler görmüş, çok lezzetler tatmıştım. Bununla beraber ruhu tam doyuran o kesif ürpermeden, eşya ile aramızdaki perdeleri kaldıran ve bizim için dışımızda

Nos ancêtres ne construisaient pas, ils faisaient acte d'adoration. Ils avaient une âme et des croyances qu'ils voulaient avec instance faire passer dans la matière. Dans leurs mains la pierre s'anima, c'était une partie d'âme qui était taillée. Les murs, les coupes, les arcs, l'autel, les faïences, tout prie à la Mosquée Verte, pense à la Muradiye, et, à Yıldırım, attend au-dessus de la plaine avec l'élan d'un aigle prêt à élaner, assoiffé de la profondeur des cieux. Dans toutes ces mosquées, une seule âme chante.

Ah, ces vieux artistes, et les miracles de l'art qui transforment tout ce qu'ils ont touché et font du plus vieil élément un monde tout neuf ! Par ce miracle et par la foi qu'il fait déborder autour de lui, nos grands-pères ont changé la physionomie de Brousse et d'Istanbul ; ils les ont faites en un demi siècle purement turques et musulmanes. En une période de vingt ou trente ans, le paysage de Rome orientale écroulée qu'offraient Brousse et Istanbul a été effacé et, à sa place, est venue une architecture aux traits doux, à l'élan souple, jalouse dans la conscience du matériau qu'elle employait, adapté au climat de la ville qui se créait au point qu'on pourrait dire qu'elle provient du même élément, avec ses mosquées, ses medressés, ses minarets et ses hans. Alors que cet art transformait ainsi soudain dans son grand cadre les collines et l'aspect général de ces villes, une seconde conquête se faisait rue par rue ; les petits turbes dans les fenêtres vertes desquelles rien des promesses de vie éternelle, les fontaines s'emparaient pas à pas d'Istanbul et de Brousse. Cinquante ans après la conquête, des poètes grandissent parmi les enfants turcs de Brousse et quand le corps de Fatih, qui prit Istanbul au début de l'Empire, y est ramené, la ville est devenue purement turque avec ses traditions, ses noms de quartier, sa vie poétique et artistique. Au fur et à mesure que grandissait à Istanbul et à Brousse la première génération d'enfants nés de père et de mère turcs, elle vit ce large élan, grandi en même temps qu'elle, se répandre alentour. Il n'est pas douteux que les mères de Brousse de cette première époque, parlant de l'âge des futurs vainqueurs disaient : "Mon fils est né l'année où fut construite l'Orhaniye ou la Muradiye." Et elles promettaient des ex-votos aux mosquées, qui étaient contemporaines de leurs fils, pour qu'ils revinssent sains et saufs de leurs pénibles expéditions.

Ce jour-là, j'avais passé les heures de la matinée à me promener dans la ville de monument en monument. Comme toujours, j'avais vu de très belles choses, j'avais goûté beausoup de délices. Cependant j'étais privé de ce frisson dense qui assouvit complètement l'âme, de cette grande

yabancı birşey bırakmayan o büyük dolgunluktan mahrumdum. Halbuki bu son seyahati, Bursa peyizajının sırrını yoklamak, mümkünse ondan bir ders almak için yapmıştım. Fakat ben zorladıkça o benden kaçıyor gibiydi. Taş, ağaç, sanat eseri ve an, hepsi bana kendilerini kapatıyorlar, beni mahremiyetlerinden kovuyorlardı. Yavaş yavaş etrafımda sadece ölümü görmeğe başlamıştım. Kendi kendime: Ondan başka ne olabilir ki.. dedim, meğer ki can sıkıntısı ola. Gerçekten de onun dışında kalan her şey o anda bana sadece can sıkıntısından kurtulmak için aranılmış çocukca çareler gibi görünüyordu. Aşk, sanat, arzu, zafer hepsi hasta nahvetimizin oyuncaklarından başka birşey değildi ve hepsinin arkasında kaderin büyük çarkı işliyordu. Her şeyin, hattâ bu şehrin en güzel ifadesi olan su seslerinin bile hulyama boş kadehler uzattığı böyle bir günde başka nasıl düşünebilirdim?

Bir an bu çok sevdiğim şehirde kendi hâtıralarımı aramak hulyasına düştüm. "Acaba Hüdavendigâr Camii'ne gitsem, onun akşam rengi loşluğu içinde beş yıl önce bu camii beraberce gezdiğimiz güzel çocuğun tebessümünü bulabilir miyim?" diye kendime soruyordum. Bu ince tebessüm, bu eski mâbedin içinde bir akşam üstü taze bir gül gibi parıldamıştı ve ben onu seyrederken etrafımdaki havanın, birdenbire bir yıldız doğmuş gibi altın akislerle perde perde aydınlandığını, bir fikre çok benzeyen bir musiki ile dolduğunu hissetmiştim. Bu gülüş, bütün o taşlarda dinlenen ve geçmiş zamanı tahayyül eden Ölüm'e güneşten, aydınlıktan, çok sevdikten sonra açık gözlerle bırakılıp gidilen her şeyden toplanmış bir ithaftı. Emindim ki orada, o sessiz taşlara sinmiş ruhlar, kendilerini bu gülüşle bir an, yeni açmış bir gül fidanı gibi taze, ıtırıl ve mesut buldular. Bununla beraber şimdi oraya gitsem bu gülüşten hiç bir şey bulamayacağım ve ben öldüğüm zaman da bu hâtıranın biricik şahidi kaybolacak...

Bu düşünceyle harap ve herşeye küskün yürürken birdenbire önüme çıkan tanıdık bir arabacı beni âdeta zorla arabasına aldı. Ayaklarımın ucunda bir süs olarak konmuş küçük dar aynada biçare yalnızlığımı seyr ede ede bir müddet daha dolaştım. Artık etrafıma bakmıyordum ; kendimi, içimde uğursuz bir musiki gibi yükseldiğini hissettiğim düşüncelere bırakmıştım : "Ne diye bunun böyle olmasından muztaribim? diyordum. Niçin mutlaka hayatta bir devam istemeli ve

plénitude qui supprime le voile qui existe entre les objets et nous et qui ne nous laisse aucune chose étrangère. Or, j'avais fait ce dernier voyage pour explorer le secret du paysage de Brousse et, si c'était possible, pour en tirer une leçon. Mais plus je lui faisais violence, plus il semblait m'échapper. Les pierres, les arbres, les oeuvres d'art, l'instant, tout se fermait à moi et me chassait de sa confiance. J'avais lentement commencé à ne voir autour de moi que la Mort. Je me disais : "Que peut-il y avoir hors cela, si ce n'est gêne de l'âme ?" En vérité, tout ce qui n'était pas la Mort me semblait à cet instant n'être que des remèdes enfantins recherchés pour se libérer de l'ennui. L'amour, l'art, le désir, la victoire, tout n'était rien d'autre que les jeux de notre orgueil malade et derrière tout fonctionnait la grande roue du destin. Comment aurais-je pu penser autrement en un tel jour où tout, et même le bruit des eaux qui exprime si joliment cette ville, tendait à mon imagination des verres vides.

Un instant, je tombais dans l'illusion de rechercher dans la ville mes propres souvenirs. Je me demandais : "Si par hasard j'allais à la mosquée de Hüdavendigâr, pourrais-je trouver le sourire de ce bel enfant avec qui je l'ai visitée il y a cinq ans dans son obscurité couleur de nuit ?" Ce fin sourire avait brillé comme une fraîche rose, à la tombée de la nuit, dans ce vieux temple et, en le regardant, j'avais senti que l'air autour de moi s'éclairait peu à peu avec des reflets d'or comme une étoile soudain créée, et s'emplissait d'une musique qui ressemblait fort à une pensée. Ce rire était une offrande — faite de soleil, de clarté, de tout ce qu'on abandonne après l'avoir beaucoup aimé — à la Mort qui mendiait sur toutes ces pierres et qui imaginait le passé. J'étais sûr que les âmes, tapies là, sous ces pierres silencieuses, se trouvaient un insant, grâce à ce rire, fraîches, parfumées et heureuses, comme un plant de rose soudain éclos. Si pourtant j'allais maintenant là-bas, je n'y trouverais rien de ce rire et quand je mourrai le seul témoin de ce souvenir sera perdu.

Tandis que j'avançais ravagé par cette pensée et brouillé avec tout, un cocher de mes connaissances se dressa soudain devant moi et me fit monter presque de force dans sa voiture. Je me promenai encore un moment en contemplant ma solitude dans le petit miroir étroit placé comme un ornement à mes pieds. Je ne regardais plus autour de moi; je m'étais abandonné aux pensées que je sentais monter en moi comme une musique de mauvais augure et je me disais : "Pourquoi es-tu si tourmenté qu'il en soit ainsi ? Pourquoi doit-on absolument

neden bir ihtiras sahibi olmalı? Bütün bunların lüzumu ne? Bütün pınarlardan içmiş olsam bile ne çıkar? Lezzetle bitirdiğimiz her kadehin dibinde hep aynı ifrit, kül rengi hadekalarında hiçbir aydınlığın gülmediği kayıtsız, sabit gözlerle sarhoşluğumuza gülecek olduktan sonra ... Ömrümüzü idare eden kudretler arzularımıza ne kadar uygun olurlarsa olsunlar, bizi ondan kurtaramazlar. Bütün hilkat, geniş ve eşsiz kudretinde canı sıkılan bir tanrının kendi kendini eğlendirmek için icat ettiği bir oyundur. Hayat nimetlerinin değişikliği içinde bize, yaratıcı işarettten kalan en büyük miras bu can sıkıntısıdır. Diyarlar fethedelim, mucizesine erilmez eserler verelim, her ânımıza bir ebediyet derinliği veren ihsasların birinden öbürüne atlıyalm, aradaki en kısa fasıllarda onun zâlim alayı ile karşılaşırız : Hiç ummadığımız zamanda o gelir, karşımıza oturur, gözlerini gözlerimize diker... Kaç defa ondan en uzak bulunduğumu sandığım bir anda bulanık, ıslak nefesini alımda duydum. Okşadığım tende, kokladığım gülde, içtiğim içkide hep o zehir vardı. En hazlı, en mesut uykudan uyanur uyanmaz bu acayip ifriti siyah meşinden bir mahlûk gibi kollarımın arasında bulmadım mı? Kimbilir belki de bizim için zamanın hakiki ritmini o yapıyor. Dakikalarımızı kendi arzusuyla uzatıp kısaltan ve bizi küçük uyanışlara benziyen itişlerle ölümün uçurum ağzına atan odur. En sonunda şeytanî kahkahasını atarak üstümüze zamanın sürgüsünü çeker, fırının kapağını kapatır..."

Belki bu karanlık düşünceler oturduğum kır kahvesinde de devam edecekti. Fakat ihtiyar kahvecinin çok zarif bir hareketi onları olduğu yerde kesti. Bir eliyle bana oturacağım iskemleyi düzelten adam öbürüyle kırmızı ve muhteşem bir gülü önündeki şadırvanın küçük kurnasına fırlatıvermişti. Gözlerimin önünde saat, manzara hepsi bir anda bir bahar tazeliğine boyandı. Bu ihtiyar ve biçâre adam, bu sanatkâr hareketi nereden öğrenmişti? Kendi talihine bırakılmış bu biçâre adamda hangi asıl terbiye, hangi güzellik ananesi devam ediyordu? Onun bu hediyesiyle ben birdenbire yeniden kıymetlerin dünyasına doğmuştum.

Bulduğum yerden ova bütün büyüklüğüyle görünüyordu. Bursa ovasının en sevdiğim tarafı, Muş veya Erzurum ovası gibi sonsuz

désirer une suite à la vie et pourquoi faut-il avoir une ambition ? Quel besoin de tout cela ? Même si je buvais à toutes les sources qu'en résulterait-il ? Au fond de chaque verre que nous achevons avec délice, toujours le même démon rira de notre ivresse, avec ses yeux fixes et indifférents dans les prunelles desquels ne rit aucune clarté. Si conformes à nos désirs que soient les forces qui gouvernent nos vies, elles ne peuvent nous libérer de cela. Toute la création n'est qu'un jeu inventé pour se distraire par un dieu qui s'ennuyait dans sa puissance vaste et sans égale. Dans le changement des bienfaits de la vie, le plus grand héritage qui nous reste du signe créateur, c'est cet ennui. Conquérons les mondes, donnons des oeuvres dont le miracle est inconcevable, sautons de l'une à l'autre des allusions qui donnent à chacun de nos instants une profondeur d'éternité, nous nous trouvons en présence de sa cruelle ironie. Au moment où nous nous y attendons le moins, il arrive, il s'assied en face de nous, il plante ses yeux dans nos yeux. Que de fois, à l'instant où je me croyais le plus loin de lui, j'ai senti sur mon front son haleine trouble et humide. Dans la chair que je caressais, dans la rose que je sentais, dans la boisson que je buvais, il y avait toujours ce poison. Dès que je m'éveillais du sommeil le plus agréable, le plus heureux, n'ai-je pas trouvé entre mes bras cet étrange démon, comme une créature de cuir noir ? Qui sait ? C'est peut-être lui qui fait pour nous le véritable rythme du temps ? C'est lui qui, par son propre désir, allonge ou raccourcit nos minutes, et par des poussées qui ressemblent à de petits réveils nous pousse vers l'orifice du gouffre de la mort. Et, tout à la fin, jetant son rire diabolique, il tire le glaive du temps, ferme la porte du four".

Peut-être ces noires pensées allaient-elles se poursuivre dans le café où je m'assis. Mais un geste très délicat du vieux cafetier les interrompit. Arrangeant d'une main le siège où j'allais m'asseoir, l'homme jeta de l'autre une rose rouge et majestueuse dans le petit bassin du jet d'eau qui était devant moi. A mes yeux, l'heure, le paysage, tout se teignit d'une fraîcheur de printemps. Où donc cet homme vieilli et malheureux avait-il appris ce geste artistique ? Chez ce pauvre homme, abandonné à son propre destin, quelle noble éducation, quelle tradition de beauté persévéraient ! Par son présent, j'étais soudain rendu au monde des valeurs.

De l'endroit où je me trouvais, on apercevait la plaine dans toute son étendue. Ce que j'aime dans la plaine de Brousse, c'est qu'elle ne se prolonge pas sans fin comme celles de Muş ou d'Erzurum. Assez grande

uzamamasıdır. Gözün lezzet alabilmesi için yetecek derecede büyük ve geniş, o kadarla kalıyor. Onun için daha ziyade bir sanat eserine benzer. Her taraf feyz içindeydi. Tabiat, bereketiyle sanki bütün etrafı ezmek istiyormuş da sonra tam zamanında yetişen bir ölçü hissiyle bundan vazgeçmiş gibi. Uzakta dağlar, daima eski şeyleri düşündüren, bizi bir ecdat rüyası gibi saran acaib şekilli kitleleri, dar, gölgeli boğazları, küçük düzlükleriyle muhayyel bir saadet hissini bırakan küçük ve mesut manzaralı köylerini bağrına basmış uzanıyor, ufku çerçevesliyordu. Daha ilerde, son planda, koyu eflâatunî heyulâlar bu yumuşak çembere kendi sınırlarını katıyorlardı. Bazı yerlerde güneş buğulanmış gibi bir kesafet kazanıyor, yer yer billûr bir âvize gibi çınlıyarak kırılıyordu.

Kendi kendime, ovanın ve etraftaki dağların neresine düştüklerini hiç aramadan, Lâmiî'nin meşhur manzumesinde, her yıl kışı kovmak için bahar ordusunu üç koldan yürüttüğü yerlerin adlarını saymağa çalışıyorum : Abıhayat Yaylağı, Molla Alanı, Saru Alan, Kurt Bıanı, Doğlu Baba, Şakım Efendi Pınarı, Kırkpınar, Binyaylak, Karagöl, Hızırbey Yurdu, Kuş Oynağı . . . Hayır, hepsini hatırlayamıyacağım, zaten sıralarını da unuttum. Fakat belli ki masal yahut halk rivayeti bahar rüzgârlarını ovaya üç koldan getiriyor.

Vatan dağlarının saate, aydınlığa göre değişen renkleri! Ruhumuzun hakikî bahçesi sizdendir ! Ve ben bu üzüntülü günümde size bakarken sükûnetinizden bir şeyin içime kaydığını hissediyordum. Bir arı, etrafımda görülmiyen bir izi kovalıyarak uçuyor. Birdenbire Eşrefoğlu'nu hatırlıyorum. Kendisi için değil, ölümünden iki yüz elli yıl sonra Kul Hasan'ın ona verdiği cevap dolayısıyla :

*Arı vardır uçup gezer,
Teni tenden seçip gezer
Canan bizden kaçıp gezer,
Arı biziz bal bizdedir.*

Bu manzumenin bir yerinde Kul Hasan :

Bahçe biziz gül bizdedir.

diyor. Viyana hezimetinden sonra bu dille konuşabilmek epeyce bir mesele. Fakat beni asıl saran şey Kul Hasan'ın, ölümünden iki yüz elli sene sonra Eşrefoğlu ile kavga etmesidir. Demek ki Ölüm'ün saltanatı o kadar mutlak değil. Hacıbayram'ın damadı olan Eşrefoğlu Bursa'da yatıyor ; acaba nerede ? Belki yerini göstermişlerdir de benim

et large pour que l'oeil y prenne son plaisir, elle s'en tient là. C'est pourquoi elle ressemble plutôt à une oeuvre d'art. On dirait que la nature a voulu l'écraser de toutes parts de sa fécondité, puis, par un sentiment de mesure arrivé juste à temps, y a renoncé. Au loin, avec leurs masses aux formes étranges qui font penser à des choses anciennes et qui nous cernent comme un rêve ancestral avec leurs défilés étroits et ombreux et leurs petits plateaux, pressant sur leur sein leurs villages à l'aspect petiot et heureux qui laissent l'impression d'un bonheur imaginaire, les montagnes s'allongeaient et encerclaient l'horizon. Plus loin, à l'arrière plan, des matières informes couleur mauve foncé ajoutaient leurs propres contours à ce cercle fluide. A d'autres endroits, le soleil gagnait en intensité comme s'il était embué et par places il se brisait, résonnant comme un lustre de cristal. Sans chercher à savoir où aboutissaient la plaine et les montagnes qui l'entouraient, je m'efforçais d'énumérer les noms de lieu où, chaque année, Lamii dans son célèbre poème fait avancer en trois colonnes son armée printanière pour chasser l'hiver: Abıhayat Yaylagı, Molla Alanı, Saru Alan, Kurt Bilanı, Doğlu Baba, Sakım Efendi Pınarı, Kırkpınar, Binyaylak, Karagöl, Hızırbey Yurdu, Kusoynağı... Non je ne saurais me les rappeler tous et d'ailleurs j'ai oublié leur ordre. Mais il est certain que le conte ou la rumeur populaire amène les vents printaniers sur la plaine en trois colonnes.

Couleurs des montagnes de la patrie qui changent selon l'heure et la luminosité ! Le véritable jardin de nos âmes est parmi vous ! Et moi, vous regardant en ce jour attristé, je sens que quelque chose de votre sérénité a glissé en moi. Autour de moi, une abeille vole, à la poursuite d'une trace invisible. Soudain je me rappelle Eşrefoğlu. Non pour lui-même, mais pour la réponse que lui fit Kul Hasan, deux cent cinquante ans après sa mort :

*Il y a une abeille qui vole en tous sens
Elle va choisissant de chair en chair
L'aimée va nous échappant
L'abeille, c'est nous; le miel est en nous.*

Dans un vers de ce poème Kul Hasan dit :

Le jardin, c'est nous; la rose est en nous.

Après la défaite de Vienne, il était très difficile de s'exprimer ainsi. Mais ce qui me séduit vraiment, c'est que Kul Hasan puisse se quereller avec Eşrefoğlu, deux cinquante ans après la mort de celui-ci. Donc la souveraineté de la Mort n'est pas tellement absolue. Eşrefoğlu qui était le gendre de Hacı Bayram repose à Brousse ; mais où donc ? Peut-être

aklıma gelmiyor. IV. Mehmed'in Şeyh Vanî Efendi'ye verdiği Kestel köyüne de gidemedim. Vanî Efendi Viyana bozgunundan sonra Bursa'da menfi olarak yaşar. Acaba o kadar tazyik ettiği Mevlevilere ve bir zaman tekkelerini kapattığı Bektaşilere rastgelir miydi? Feyzullah Efendi vak'asından sonra âilesinden, hattâ kedilere varıncaya kadar alınan kanlı intikamda elbet bunun da bir payı vardır. Geç ve lüzumsuz bir zulüm. Fakat bu aydınlıkta, bu güzel ovanın karşısında Vanî Efendiyi düşünmektense havada esrarlı şekiller, remizler çizen kuşlara bakmak daha iyi değil mi? İki güvercin, şadırvanın yalağının kenarında sanki bu kaideyi bir aşk istiaresiyle tamamlamak ister gibi boyun boyuna duruyorlar. Belki onları buraya kahvecinin ben gelir gelmez attığı gül çekti. Suyun hareketiyle o gül sallandıkça onlar da aşk türkülerini söyleyecekler. Hiçbir şey düşünmek istemiyorum. Sadece bu ânı ve bu aydınlığı, Bursa ovası denen büyük ve zümrütten yontulmuş kadehten içmekle kalacağım, "En iyisi budur, diyorum; eşyayı bırakmalı güzelliğinin saltanatını içimizde kursun."

Yavaş yavaş dinlendikçe manzara ve etrafımı dolduran şeyler benden uzaklaşıyor. Küçük şadırvanda suyun hareketine uyararak gidip gelen taze gül ve dört yanımı birdenbire alan su sesleriyle başbaşa kalıyorum. Hissediyorum ki bu su sesi, şehrin üstünde görülmeyen başka bir şehir yapıyor. Çok daha seyyal, çok hayali, bununla beraber gördüğümüz şeyler kadar mevcut mimarisi her tarafı kaplamış. Eleğimsağma renklerinde bütün hayatı, daha temiz, daha berrak tekrarlıyor. Belki asıl zaman, mutlak mânasında zaman odur ve ben şimdi onun mücerred âleminde yaşıyorum.

Şimdi iyice anlıyorum ki demin etrafımda dolayan ve uçuşlarının fantazisine hayran olduğum güvercinler aslında bu şeffaf âleme ait, ondan bizim dünyamıza açılmış rüyalardan başka bir şey değildir. Bu âlemde her şey var. Geçmiş günlerimiz, hasretlerimiz, ıstıraplarımız, sevinçlerimiz, ümitlerimiz, hepsi orada kendi hususiyetlerini yapan renklerle mevcut.

Önümde biraz evvel hayran olduğum manzara, insana bir kaçış veya kurtuluş arzusunu veren uzak köyler, Yeşil'in kapısında nöbet bekliyen taze serviler, küçük gösterişsiz kabirlerinde uyuyan ölümler,

m'a-t-on montré le lieu de son tombeau, mais je ne m'en souviens plus. Je n'ai pu aller au village de Kestel que Mehmet IV donna à Vanî Efendi. Vanî Efendi vécut en exil à Brousse après la défaite de Vienne. Est-ce que par hasard il y rencontrait les Mevlevî sur lesquels il avait exercé une telle pression et les Bektaşi dont il avait fait fermer un temps les couvents ? Il a sans doute une part dans la vengeance sanglante qui fut tirée de sa famille et même de ses chats, après l'incident de Feyzullah Efendi. Tardive et inutile cruauté ! Mais dans cette clarté, devant cette plaine splendide, ne vaut-il pas mieux regarder les oiseaux dessiner dans l'atmosphère des formes et des allégories plutôt que de penser à Vanî Efendi ? Deux pigeons se tiennent côte à côte au bord de la vasque du jet d'eau.

Peut-être est-ce la rose qu'a jetée le cafetier dès mon arrivée qui les a attirés là. Tant que la rose se balancera au mouvement de l'eau, ils chanteront leurs chants d'amour. Je ne veux penser à rien. Je me contenterai simplement de boire cet instant et cette lumière au grand verre taillé dans l'émeraude qu'on appelle la plaine de Brousse.

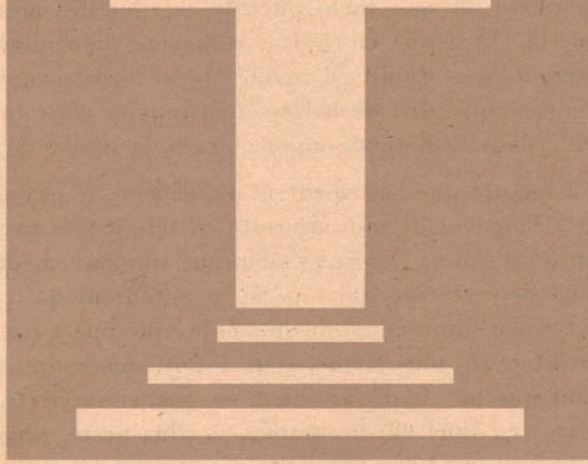
Au fur et à mesure que lentement je me délasse, le paysage et les choses alentour s'éloignent de moi. Je reste en tête à tête avec la rose qui dans le petit jet d'eau va et vient s'adaptant au mouvement de l'eau et avec les bruits de cette eau qui soudain m'entourent de tous côtés. Je sens que ce bruit d'eau crée au-dessus de la ville une autre ville invisible. Une architecture plus fluide, tout à fait imaginaire, existante cependant autant que les objets que nous voyons, recouvre tout. Avec ses couleurs d'arc-en-ciel elle recommence, plus nette, plus limpide toute la vie. Peut-être que le temps véritable est celui-là dans son sens absolu et que, moi, je vis maintenant dans un monde abstrait.

Je comprends très bien maintenant que les pigeons qui se promenaient il y a un instant autour de moi et dont j'admiraï la fantaisie du vol appartiennent vraiment à ce monde diaphane et ne sont pas autre chose que des rêves ouverts sur notre monde terrestre. Il y a tout dans cet autre monde. Nos jours passés, nos regrets, nos peines, nos joies, nos espoirs y existent avec les couleurs qui font leurs particularités.

Devant moi, le paysage que j'admiraï il y a peu, les villages lointains qui inspirent à l'homme le désir de fuite ou de libération, les frais cyprès qui montent la garde à la porte de la Mosquée Verte, les morts qui sommeillent dans de petits tombeaux sans appareil, ces noms qui ont chacun dans ma mémoire une heure, une saison différentes, ma propre enfance et mes jours passés, ce sourire que je sais devoir retrouver à

hâfızamda her birinin ayrı saati, mevsimi olan bütün o isimler, kendi çocukluğum ve geçmiş günlerim, Hüdavendigâr Camii'nde tekrar bulacağımı bildiğim ve küçük muhacir arabasının aynasında beyhude yere aradığım o tebessüm ve onu ömrünün ve neşesinin baharlarından, her an yeni bir ilhamla tophyan kadın, hepsi orada bu su seslerinin ördüğü âlemde elele, yanyana, tıpkı hayalimde yaşadıkları gibi yaşıyorlar.

Şimdi Bursa'da asıl zamanın yanbaşında, bizim için ondan daha başka ve daha derin olarak mevcut olan ikinci zamanı yapan şeyin ne olduğunu öğrenmiş gibiyim. Bu ses ve onun etrafı kucaklıyan, her dokunduğu şeyin özünü bir ebediyette tekrarlıyan akisleri, bu mevsimlerin ve düşüncelerin ezeli aynası, zamanın üç çizgisini birden veren tılsımlı bir aynadır. Sanatın aynası da bundan başka birşey de ğildir.

TÜSTAV

la mosquée d'Hüdavendigâr et que je cherche en vain dans le miroir de la petite voiture de l'émigré, tout vit là, côte à côte, la main dans la main, dans un monde qu'ont tressé les bruits de l'eau, exactement comme ils vivent dans mon imagination.

Il me semble que j'ai appris maintenant ce qui crée pour nous, à côté du Temps véritable, un Temps second différent de lui et plus profond. Cette voix et ses échos qui embrassent le voisinage et répètent dans une éternité l'essence de chaque chose qu'elle touche, ce miroir des saisons et des pensées, sont un miroir enchanté qui donne à la fois les trois traits du Temps. Le miroir de l'art n'est pas autre chose.

Traduction de :
René GIRAUD

LEXIQUE

(Sont donnés ci - dessous, dans l'ordre alphabétique, les noms propres dont la connaissance est nécessaire à la pleine compréhension du texte.)

Ahi: nom d'une sorte de corporation de tanneurs et de selliers, à buts philanthropiques, qui joua en outre un rôle politique important à l'époque seldjoukide et dans les premières années de l'Empire ottoman, contribuant notamment au maintien de l'ordre en Anatolie.

Ahmed Ier (1590 - 1617): Quatorzième sultan ottoman.

Aşık Paşazade (XV. siècle): Historien turc, rapporte les faits qui se sont déroulés depuis le commencement de l'Empire ottoman jusqu'aux premières années du règne de Beyazit II.

Beyazit Yıldırım (la Foudre) (1360 - 1403): Quatrième sultan ottoman. Remporta de nombreuses victoires en Anatolie, assiégea Constantinople. Vaincu par Tamerlan à la bataille d'Ankara (1402), il fut fait prisonnier et se donna la mort.

Cem (1459 - 1495): Fils de Fatih Sultan Mehmet, conquérant d'Istanbul. A la mort de son père, entra en lutte avec son frère, Beyazit II,

fut vaincu et se réfugia près des chevaliers de Rhodes, qui le livrèrent au pape. Il mourut à Naples, d'où ses restes furent ramenés à Brousse. Il est enterré près du turbè de Murat II. Entre temps, il avait séjourné en France et est entré dans la littérature française sous divers noms pleins de fantaisie; notamment Zizim, Zizimi dans le roman du président Guy Allard (Zizimi, prince ottoman, amoureux de Philippine-Hélène de Sassenage, histoire dauphinoise, Grenoble, 1673), Zinzenin Octavian, dans le Chasse - ennuy de Louis Gacon, Lyon, 1628.

Çekirge: Nom du quartier de Brousse où se trouvent les eaux thermales. On y voit encore les Vieux thermes (Eski Kaplıca), construits au XV. siècle.

Emir Sultan (mort en 1429): Cheikh célèbre au XV. siècle, qui a laissé son nom à un quartier de Brousse. Ayant grandi à Boukhara, il vint à Brousse à l'époque de Beyazit la Foudre, dont il épousa une fille.

Evlîya Çelebi (1611 - 1682): Célèbre voyageur qui parcourut toute l'Anatolie, la Bulgarie, la Hongrie et visita Vienne. Son *Seyahatname*, en 10 volumes, est une source précieuse de renseignements de toutes sortes sur le XVII. siècle. Hamdi Tanpınar fait allusion à la fantaisie de son imagination.

Fazıl Mustafa Pacha (1637 - 1691): Membre de la célèbre famille des Köprülü. Fut grand vizir sous les règnes de Süleyman II et d'Ahmet II. Blessé au front à la bataille de Salankamin, alors qu'il se trouvait à la tête d'un détachement de cavalerie, il mourut des suites de ses blessures.

Geyikli Baba: Vécut au XIII. et au XIV. siècle et acquit une grande renommée sous Osman, fondateur de l'Empire ottoman, et son fils Orhan. Connu pour son art de la divination et pour sa vaillance dans les combats, auxquels il participait monté sur un cerf (en turc geyik, d'où son surnom) et armé d'un lourd sabre de bois. La légende rapporte qu'il entra un jour dans le palais d'Osman monté sur son cerf et dans la main une branche de platane, qu'il planta dans le jardin, priant que l'Empire s'étendît comme un platane sur le monde. Son turbè est aux environs de Brousse, voisin d'un couvent et d'une mosquée.

Gümüşlü: Ancien monastère byzantin où était enterré Osman. Son nom grec était Aya Elia. Les Turcs le désignent sous le nom de *Gümüşlü kümbet* (la coupole argentée). Le bâtiment n'existe plus. Le turbè

qui recouvre actuellement la dépouille d'Osman a été construit ultérieurement.

Hacı Bayram (mort en 1430) : Grand mystique et poète turc, fondateur de la secte Bayramî . Son turbè se trouve à Ankara.

Hacı Bektaş (1209 - 1271 ?) : Célèbre mystique turc, fondateur de la secte des Bektaşî. Né dans le Horasan, répandit sa doctrine en Anatolie. On possède de lui un ouvrage, *Makâlât*.

Ibn-i Battuta (1304 - 1369) : Célèbre voyageur et écrivain arabe qui parcourut tout le monde islamique.

İbrahim le Fou (1615 - 1648) : Dix-huitième sultan ottoman, fils d'Ahmed Ier. Sa mère était la célèbre sultane Kösem. Jusqu'à son avènement, il fut tenu prisonnier dans le sérail. Devenu fou, il fut détrôné par les Janissaires.

Keçeci Fuat Pacha (1815 - 1868) : Homme d'Etat, successivement ministre de la Guerre, ministre des Affaires étrangères, ambassadeur, fut deux fois grand vizir sous Abdülaziz. C'était aussi un poète et un littérateur. Il écrivit avec Ahmed Cevat Pacha la première grammaire turque.

Lütfi Pacha (mort en 1553) : Fut grand vizir pendant deux ans sous Soliman le Magnifique et épousa sa fille. On possède de lui plus de vingt ouvrages consacrés à l'histoire, la littérature, la morale, la politique et les sciences religieuses. Parmi eux, *Asafname*, expose ce que doit être la ligne de conduite des vizirs.

Mal Hatun (morte en 1326) : Fille du cheikh Edebali et femme d'Osman. Elle eut de lui un fils Orhan.

Mehmet Ali Avni (1869 - 1945) : Savant turc. Occupa diverses fonctions dans l'Etat. Occupa de 1914 à 1933 la chaire d'histoire du mysticisme et de la religion à l'Université d'Istanbul.

Mehmet Ier : Çelebi Sultan (1384 - 1421). Cinquième sultan ottoman. L'un des six fils de Beyazit la Foudre, ne monta sur le trône qu'après de longues luttes avec ses frères. On le qualifie de "second fondateur". Son tombeau est dans le turbè Vert.

Mehmet IV : Dix - neuvième sultan ottoman, fils d'Ahmed Ier. Il monta sur le trône à sept ans et régna plus de quarante années. Grand amateur de chasse, il est connu sous le nom de Mehmet le Chasseur.

Mehmet Pacha le Diamant (1662 - 1697): Vizir très jeune, il fut grand vizir sous Mustafa II. Au cours de la guerre contre la Hongrie, il mourut sur le champ de bataille. Il doit son surnom à sa jeunesse et à son élégance.

Muradiye : Quartier où se trouvent la Mosquée et les turbès de Muradiye. La mosquée fut bâtie par Murat II en 1447. Les tombeaux, groupés autour de la mosquée, parmi les platanes centenaires, constituent le cimetière le plus sereinement paisible du monde turc. Quelques-uns des personnages les plus marquants de l'histoire ottomane y sont ensevelis.

Murat Ier : Appelé aussi Murat-i Hüdavendigâr (1325 - 1389). Troisième sultan ottoman. Sa vie est remplie de succès et de victoires. Il agrandit considérablement l'Empire. A la bataille de Kosova, il mit en déroute la grande armée rassemblée par le roi serbe Lazare. Parcourant champ de bataille après le combat, il fut blessé à mort par un soldat ennemi blessé, Miloch Kabilivic. Il fut ainsi le seul sultan ottoman à mourir sur le champ de bataille. Les Européens l'appellent Amurat Ier. *Murat II* (1402 - 1451) : Sixième sultan ottoman, père de Mehmet le Conquérant.

Murat V (1840 - 1904) : Trente-troisième sultan ottoman, ne régna que quatre-vingt-treize jours. Atteint d'une maladie nerveuse, il eut pour successeur Abdülhamit.

Nesri (mort en 1490): Historien turc. Nommé historiographe de l'Empire par Beyazit II. Dans son oeuvre *Cihannuma* il relate les faits marquants de l'Empire depuis sa fondation jusqu'à son propre temps. *Nilüfer Hatun* : Femme du sultan Orhan et mère de Murat Ier. Elle était, dit-on, la fille d'un gouverneur byzantin. Elle fit construire un pont sur la rivière qui coule dans la plaine de Brousse, qui reçut le nom de Nilüfer Suyu, c'est-à-dire rivière de Nilüfer. Nilüfer est aussi le nom du nénuphar ou lotus, symbole de la victoire et du butin. *Orhan bey* (1288 - 1359) : Deuxième sultan ottoman. Agrandit et fit considérablement progresser l'Etat. C'est sous son règne que la capitale fut installée à Brousse.

Osman bey (1258 - 1326) : Fondateur de l'Etat ottoman. Régna vingt-sept ans.

Siyavus Pacha : Homme d'Etat turc, fut trois fois grand vizir sous le règne de Murat III.

Süleyman II (1642 - 1691) : C'est le célèbre Soliman, que les Occidentaux ont surnommé le Magnifique, et les Turcs, Le Législateur.

Süleyman Dede (mort en 1421) : Appelé aussi Süleyman Çelebi, auteur d'une célèbre oeuvre poétique, *Mevlit*, qui raconte la naissance du Prophète. Il est né mort à Brousse.

Şeyh Edebali (mort en 1325) : Beau-père d'Osman. Théologien et cheikh très connu de son temps.

Şeyhi, Yusuf Sinan (mort en 1325) : Un des plus anciens poètes turcs ; médecin personnel de Çelebi Sultan Mehmet. Il y traduisit en vers turcs le poème de Nizammî, *Husrev-û Şirin*.

Tekfur : Terme employé pour désigner certains gouverneurs plus ou moins indépendants ou de hauts personnages byzantins d'Anatolie. Le mot turc paraît bien être une déformation du grec Nikêphoros. Dans le texte ici traduit le mot est employé avec une valeur adjectivale dans le sens général de "grec, byzantin".

Uftade (Mehmet Muhiddin, mort en 1580) : Cheikh et poète de Brousse.
Yeşil (Vert) : On désigne ainsi le quartier où se trouvent la Mosquée Verte, construite par Mehmet Ier, et le turbè Vert, qui est le mausolée de celui-ci.

Yunus Emre : Deux poètes au moins ont dû porter ce nom : l'un mort en 1307 (?), célèbre par ses poésies mystiques en langue populaire ; l'autre, mort en 1439, auquel fait allusion l'auteur.

Les deux poètes qui se répondent à travers les siècles sont des *aşık* (poètes dits populaires), le premier, Eşrefoglu (+ 1469), le second. Tamasvarlı Gazi Aşık Hasan, qui vécut à la fin du XVII. siècle.

R. G.

OKTAY RIFAT'dan

3 ŞİİR

S O N S Ö Z

Boğazından hıkr hıkr geçen
Şu suyun kıymetini bil
Nedir ki bu mavilik deme
Pencereden görebildiğin kadar
Göğün kıymetini bil
Kıymetini bil çiçek açmış bademin
Güneşli odanın çamurlu sokağın
Beyazın siyahın yeşilin
Pembenin kıymetini bil
Dirilik öyle bir şey yürekte
Sevinçle çırpınır
Kavak yelleri eser insanın başında
İnsanoğlu kızar öfkelenir savaşır
Halk için girişilen savaşta
O korkulu sevincin
Öfkenin kıymetini bil
Bil ki bu
Budur işte
Güneş yalnız dirileri ısıtır
Güneşin kıymetini bil.

3 POEMES de
OKTAY RIFAT

D E R N I E R M O T

*Savoure cette eau
Qui pétille dans ta gorge
Ne méprise pas cet azur
Apprécie le ciel
Embrassé par ta fenêtre.
Adore l'amandier en fleurs,
La chambre ensoleillée, la rue boueuse,
Le blanc, le noir, le vert,
Le rose, adore - les tous.
La vivacité est quelque chose
Qui s'ébat dans le coeur avec joie.
On s'éprend d'amour
On s'irrite, on se met en colère, on lutte
Apprécie ce courroux
Cette peur mêlée de joie
Dans la lutte engagée pour le peuple.
Apprends
Chose immuable :
Le soleil ne chauffe que les vivants.
Vénère le soleil.*

Traduction de :
Tahsin SARAÇ

SARMAŞ DOLAŞ

Isıt beni hürriyet inancım
Isıt beni bu gecelik
Şilte yufka yorgan delik
Dışarıso soğuk alabildiğine
Dışarıso rüzgâr alabildiğine
Dışarda zulüm
Dışarda işkence
Dışarıso ölüm alabildiğine
Sokul bana hürriyet inancım
Isıt beni bu gecelik
Ellerine yer hazır avucumda
Dizlerini oyluklarıma daya
Bir kılıf gibi içimde dışımda
Hürriyet inancım
Hürriyet inancım
Bu gecelik.

FARELERLE İNSANLAR

Şükret fare
Bu kapana şükret
Yüzüme bakma öyle acı acı
Gözünü mü oydum
Derini mi yüzdüm
Hayanı mı burdum
Şişlemek elimdeydi
Gazlamak elimde
Diri diri yakmak elimde
Diri diri gömmek elimde
Elini kalbine koy da söyle
Karını mı astım
Kızını mı kestim
Yuvanı mı bozdum
Yooo fare
Olmaz fare
Şunun şurasında minnacık bir kapan bu
Ne tank
Ne top
Ne tayyare.

ENTRELACES

*Chauffe-moi, ma foi en liberté,
Chauffe-moi, cette nuit !
Matelas, léger ; couverture, délabrée ;
Dehors sévit le froid
Dehors sévit l'orage,
Dehors la tyrannie,
Dehors la torture,
Dehors la mort bat son plein.
Entrelace - moi, ma foi en liberté,
Chauffe-moi, cette nuit
Tes mains dans mes paumes,
Tes genoux dans mes mollets,
Cuirasse - moi dans ta gaine,
Ma foi en liberté
Ma foi en liberté,
Cette nuit.*

LES HOMMES ET LES SOURIS

*Bénis, souris,
Bénis, cette souricière.
Ne me regarde pas si tristement
T'ai-je arraché l'oeil ?
T'ai-je écorchée ?
T'ai-je châtrée ?
Pourtant j'aurais pu t'enfourcher
Ou te gazer si je voulais
J'aurais pu te brûler vive
J'aurais pu t'enterrer vivante.
Honnêtement
Ta femme est-elle pendue ?
Ta fille, décapitée ?
Ton nid, détruit ?
Non souris
Tu n'as pas à te plaindre
Ce n'est là qu'une petite souricière
Ni canon
Ni char
Ni bombardier.*

Traduction de : Tahsin SARAÇ

NECATİ CUMALP'dan

3 ŞİİR

G Ü N E Ş D E L İ S İ

Akan suyu severim ben
Işıldayan karı severim
Bir yeşil yaprak
Bir telli böcek
Yeşeren tohum
Güneşte görsem
Sevinç doldurur içime
Bir günü
Güzel bir günü
Güneşli bir günü
Hiçbir şeye değişmem
Onun için savaşı sevmem
Onun için zulumu sevmem
Bilirim yaşamaz güneşte
Bilirim yaşamaz yanyana aşkla
Ne haksızlık
Ne korku
Ne açlık

KORKULARDAN BİR KORKU

Üç gün pazarı bekledim
— Sen pazara demiştin —
Üç gün bir şeye çekmedi canım
Pazardan başka dersem inan
Üç gün uykum kaçtı işim aksadı
Pazara dedim bekledim
Pazar sabahı
Korkulardan bir korku
Keyfimi berbat eden
Ya sevdiğim sen değilsen
Beklediğim sen değilsen

3 POEMS by
NECATI CUMALI

S U N C R A Z E

*I love the flowing waters
I adore the gleaming snow
A green leaf
A forked insect
A pothering seed
If I see them in the sun
All fill my heart with joy
A day
A lovely day
A sunny day
I wouldn't give up for anything
That's why I abhor war
And brutality and sham
I know they can't survive in the sun
Or in the ambience of love
Injustice
And fear
And hunger*

A FEAR AMONG FEARS

*For three days I looked forward to Sunday
Till Sunday you had said
Believe me for three days
I longed for nothing but Sunday
Could neither sleep nor work well
Till Sunday I said and waited
Sunday morning
A fear among fears
Played havoc with my joy
What if you are not the one I love
What if you are not the one I crave*

VURUN YALNIZLIĞA

Yalnızlık öldürdü beni
Işığını gözlerimin önce
Yüreğimin sevincini
Yalnızlık aşkımı hevesimi
Gücümü kuvvetimi

Gözüme geldiğim
Bütün karanlık pencerelerde
Yalnızlığın gözleri
Sokağa çıkan

Eve dönen
Yıllardır yalnızlığı benimle
Her kış gecesi saat yedide
Yalnızlığı esen
Konak önünde
Yalnızlığı oturmuş meyhanede
Bekliyen beni

Gülmek istemiyorsam
Konuşmak istemiyorsam
Sevişmek istemiyorsam
Yalnızlık sebebi

Kimildasam
Değiştirsem yerimi
İtsem elimin tersiyle
Gider gene gelirdi

Bir gün girerseniz odama
Cansız uzanmış bulursanız beni
Bakın başucuma
Bakın dört duvara
Yalnızlık orda
Sizinle nefes nefese
Sizinle burun buruna
Uzanmış yanbaşımdaya yatağa
Geçmiş masama
Saymayın güldüklerimi
Saymayın sevdiklerimi
Bilin doymadım ben
Ne aşka ne dostluğa
Vurun Yalnızlığa

CLOBBER LONELINESS

*Loneliness has taken my life
First the gleam of my eyes
Then the joy of my heart
Killing my love and hope
And my brawn and vigor
The eyes of solitude stared
Out of all the dark windows
Where my eyes wandered and stood
It was loneliness that went out
And came home with me for years*

*On winter nights at seven
It was solitude that blew
In front of the big house
It was solitude that sat
And waited for me at the bar*

*If I gave up on laughter
If I no longer wanted to talk
If I stopped caring for love
Loneliness is the reason*

*Whenever I moved an inch
Or just moved elsewhere
Or brushed it off at a stroke
It went away and came back*

*If you enter my room some day
To find me lying lifeless
Glance at where my head rests*

*Glance at the four walls
There you shall see solitude
Breathing with you
Staring into your eyes
Sprawled by my bed
Seated at my desk*

*Disregard my laughter
And my love affairs
Just remember I died hungry
For love and friendship
Clobber loneliness.*

Translated by :
Talât Sait HALMAN

ORHAN VELİ KANIK

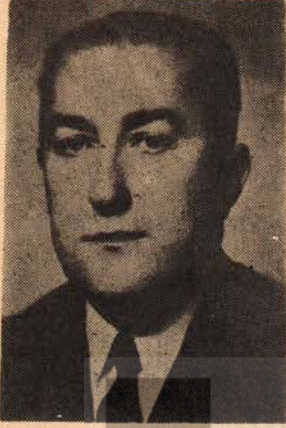
G İ D E R A Y A K

Handan, hamamdan geçtik,
Gün ışığındaki hissemize razıydık;
Saadetinden vazgeçtik,
Ümidine razıydık;
Kendimize hüznü icadettik,
Avunamadık ;
Yoksa biz...
Biz, bu dünyadan değil miydik?

I M W E G G E H E N

*Wir wollten Geld und Güter nicht,
Es reicht' uns schon der Sonne Licht;
Wir verzichteten auf Glück und Frieden,
Waer' uns die Hoffnung nur beschieden.
Nichts haben wir erreicht;
Wir erfanden uns so manches Leid,
Durch nicht ward es verscheucht;
Sind wir vielleicht
Nicht für diese Welt gezeugt?*

Von Türkisch :
Selma Türkis NOYAN

F E H M İ B A L D A Ş ' I Y İ T İ R D İ K

Tercüme Kurulu'nda uzun yıllar üye olarak çalışmış, değerli çevirmenlerimizden Fehmi Baldaş 18 aralık 1965 cumartesi akşamı saat 10.30 sularında geçirdiği bir kalp krizi sonucu aramızdan ayrıldı.

Dil alanında çeşitli yapıtları ve özellikle fransızcadan çevirileriyle kültürümüze katkılarda, çevrilerindeki duru ve güzel dille Türkçe'nin gelişmesine yardımlarda bulunmuş bu değerli aydın, kendilerine insan sevgisi aşılayarak yetiştirdiği yüzlerce öğretmenle Türk milli eğitimine büyük hizmetler görmüştür.

Rize'nin tanınmış ailelerinden doktor Hüseyin Hüsnü'nün oğlu Fehmi Baldaş 1910 yılında Rize'de doğmuş, Trabzon Lisesini bitirdikten sonra Fransa'ya gidip Poitiers Üniversitesi Edebiyat fakültesini bitirmiş, yurda döndüğünde İstanbul Yüksek Öğretmen Okulu fransızca öğretmenliğiyle göreve başlamıştı. 1942 yılında fransızca öğretmenliğine atandığı Gazi Eğitim Enstitüsünde uzun yıllar çalıştıktan sonra, Paris Kültür Ataşeliği, Bakanlık Müfettişliği ve Talim - Terbiye Kurulu üyeliğinde bulunmuş, bu arada Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Devlet Konservatuvarı'nda da öğretmen olarak çalışmıştı.

Fehmi Baldaş'ın ölümüyle ciddî ve değerli bir üyesini yitirmiş bulunan Tercüme Kurulu ailesinin büyük acısını paylaşırken merhuma Tanrıdan rahmet diler.

ÇEVİRİLERİ

- Montesquieu : *Kanunların Ruhu I, II;*
Voltaire : *Hikâyeler I, II; Candide, Safoğlan;*
Alfred de Vigny : *Cinç mars;*
Honoré de Balzac : *César Birotteau;*
Sainte-Beuve : *Pazartesi Konuşmaları I, II, III;*
André Billy : *Diderot'nun Hayatı, Balzac'ın Hayatı;*
Alain : *Söyleşiler I, II, III;*
Jean Cocteau : *Saatli Bomba;*
Jacques Deval : *Bu Akşam Semerkant'ta;*
Armand Salacrou : *Hür Kadın;*
L. Verneuil : *Nemo Bankası (L. Ay ile);*
Charles Vildrac : *Sonsuz Yolculuk;*
Jean Giraudoux : *Chaillot'daki Deli (Salâh Birsal ile);*
J. London : *Deniz Kurdu;*
L. Ducas : *Edebiyatta ve Sanatta Sıkılğanlar;*
J. Fretet : *Delilik;*
A. Maurois : *Evlilikte Saadet.*

TÜSTAV

ÇEVİRİLER ARASINDA

TOREADORLAR VALSİ

(Jean Anouilh, çeviren : Lütü Ay, Milli Eğitim Bakanlığı Modern Tiyatro Eserleri serisi : 102. İstanbul, 1965; 123 s. 375 krş.)

Jean Anouilh çağdaş fransız yazarları arasında, yıldan yıla daha büyük önem kazanan, yeni yeni oyunlarıyla yalnız fransız sahnelerini değil dünya sahnelerini daha çok kaphyan, bir tiyatro dehâsı olarak belirlemektedir. Sayısı şimdiden otuza yaklaşan oyunları, bu oyunların dünya sahnelerinde kazandığı başarı, çeşitli ulusların seyirci topluluklarından, hele aydınlarından gördüğü büyük ilgi, yeni kuşaklar, üzerinde yarattığı geniş etki onun gerçek, evrensel bir tiyatro dehâsı olduğunu göstermektedir.

Toreadorlar Valsi yazarı, seyircimizin de en iyi tanıdığı fransız oyun yazarlarından biridir. 1949 dan bu yana on üç oyunu sahnelerimize çıkarılıp oynanmıştır. Sırasıyla şa-
yahlm:

- 1 - *Antigone* (Ankara Devlet Tiyatrosu, 1959); 2 - *Vahşi Kız* (İstanbul Şehir Tiyatrosu, 1952); 3 - *Beyaz Güvercin* (İstanbul Şehir Tiyatrosu, 1954); 4 - *Şatoya Davet* (Ankara Devlet Tiyatrosu, 1955); 5 - *Jezabel* (Ankara Sanatseverler Kulübü, 1955); 6 - *Hayal Köşkü* (Le Rendez-Vous à Senlis) (İstanbul Şehir Tiyatrosu, 1956); 7 - *Suların Altındaki Yol* (Roméo et Jeannette) (İstanbul Şehir Tiyatrosu, 1957); 8 - *Toreadorlar Valsi* (Ankara Devlet Tiyatrosu, 1960); 9 - *Tarla Kuşu* (L'Alouette) (İstanbul Şehir Tiyatrosu, 1961); 10 - *Aşk Efsanesi* (Eurydice) (İstanbul, Kent Oyuncuları Topluluğu, 1961); 11 - *Hırsızlar Balosu* (İstanbul, Teknik Üniversite Tiyatrosu); 12 - *Bir Don Kişot* (L'Hurluberlu) (Ankara Devlet Tiyatrosu, 1962); 13 - *Mağara* (İstanbul Şehir Tiyatrosu, 1962).

Anouilh'un sahnemize çıkan eserlerinden *Antigone* ile *Toreadorlar Valsi*, Devlet Tiyatrosundan sonra İstanbul'da özel tiyatrolar

tarafından da oynanmış, büyük ilgi görmüştür. *Antigone* Ankaradan sonra İstanbulda, Akademi ve Site tiyatrolarında tekrar sahneye konulmuş, *Toreadorlar Valsi* Devlet Tiyatrosu sahnelerinde (Ankara, İzmir ve Bursa'da) 130 defa oynandıktan sonra İstanbul'da Bulvar Tiyatrosunda, *Generalin Aşkı* adı altında, yeniden sahneye konulmuş ve 150 defa temsil edilmiştir. *Beyaz Güvercin*, *Şatoya Davet* ve *Tarla Kuşu* gibi oyunları ise büyük yankılar uyandırmış, en beğenilen, afişte en çok kalan oyunları olmuştur.

Anouilh'un oyunlarına gösterilen geniş ilgi sebepsiz değildir. Yazdığı renk renk, "kara", "penbe" ve "parlak" oyunlarla çağımızın tiyatrosuna yeni bir ruh, yeni bir anlam getirdiği muhakkaktır. Anouilh tiyatroyu sadece bir olaylar ve durumlar dizisinin birbirine eklenmesinden ve bir düğüme bağlanmasından ibaret saymıyor. Bütün bunların ötesinde, yazarın söyleyeceği birşeyler, insanca birşeyler olmasını, bir dünya görüşünü yansıtmasını, çağımız toplumunu meydana getiren insan yapısındaki güzellikleri de, çirkinlikleri de sakatlıkları da yeni bir açıdan göstermesini istiyor.

Onun için, kahramanları, görülmüş kalıplardan sıyrılmış varlıklardır: küçük, büyük tutkuların yerini, duyulup da söylenmeyen ince duygular, açığa vurulmadan gerçekleştirilen arzular, karşı konulmaz zaaf- lar, hiç beklenmedik anlarda, birdenbire doğan ve herşeyi alıp götüren aşklar ve nefretler, en komik durumların ardında beliriveren hüznüler, acılar; bir hiç gibi görünen şeyler uğruna vazgeçilen mutluluklar almıştır. Anouilh'un kahramanları belki kötümser kişilerdir. Ama gerçekliğin gerçek duygular ve sezilerle içgüdülerine, yaşadıkları ortamın şartlarına sıkı sıkıya bağlı, kendi dünyalarından ayrılmıya ne pahasına olursa olsun razı olmayan, en güzel umutları, fırsatları, "devlet kuşu"nu bu uğurda pencereden fırlatıp atmasını bilen,

belki "garip", ama ruh yapıları sağlam kişilerdir.

Şekil yeniliğine gelince, bunu da oyunlarında kahkahayla gözyaşını, neşeyle hüznü, tatlı hayallerle iğrenç gerçekleri, incelikle birleştirmesinde bulabiliriz. Onun için "kara", "pembe", "parlak", hatta *gıcırdayan oyunlar* (pièces grinçantes) diye üç, dört çeşite ayırdığı oyunlarını birbirinden ayıran farklar, sanıldığı kadar kesin farklar değildir. Anouilh'un bir dramını komedi, ya da bir komedisini dram alanına kaydırmak için, isabetli veya isabetsiz, küçük bir dokunuş, hatta çoğu zaman bir fiske yetebilir.

Anouilh'un dili, oyunlarının bellibaşlı özelliklerinden biri, belki başkası, olduğu için bu noktaya dokunmamak büyük bir ihmâl olur. Dil hakimiyeti bu renkli, çekici oyunların dikkati en çok çeken üstünlüğüdür. O kadar ki *Toreadorlar Valsi*, *Ardèle*, *Bir Don Kişot*, *Beckett* ya da *La Foire d'Empoigne* gibi olgunluk çağının oyunlarında insana yepyeni bir buluş hissini vermeyen tek cümle yok gibidir. Bütün bir perspektif orada, kelimelerin hemen arkasındadır. Onun için insan bu oyunları seyreder, ya da okurken yazarın yapı gücüne mi, icat dehasına mı, olayların akışında, gelişmesinde gösterdiği ustahğa mı, yoksa tertemiz üslûbuna, kişilerin her birinin kendi özelliklerine göre yazılmış olduğu halde, hiç bulunmayan dil ve ifadesinin bereklığına mı hayran olacağını gerçekten şaşırır.

Anouilh dil meselesine verdiği önemi, aynı zamanda tiyatro anlayışını da açıklayan, şu cümlelerle *La Répétition ou l'Amour Puni*'de, Kontun ağzından duyurmuştur:

"Tiyatroda tabiiyet, gerçeklik, dünyanın en tabii olmayan şeyidir, sevgilim. Hayatta "ton"u bulmakla iş olur biter, sanmayın sakın. Bir kere, hayatta metin daima berbattır! Noktayı, virgüli kullanmasını tamamiyle unutmuş bir dünyada yaşıyoruz; hepimiz tamamlanmamış cümlelerle konuşuyor, sonuna görünmeyen üç küçük nokta koyuyoruz... Çünkü hiçbir zaman düşüncelerimizi, duygularımızı en iyi ifade edecek kelimeyi bulamıyoruz. Sonra aktörlerin, bulduklarını

iddia ettikleri, o konuşma tabiiyeti: o kekelemeler, o kesik yayık yayık gevelemeler... Bütün bunları dinletmek için beş altı yüz kişiyi bir salona toplayıp kendilerinden para istemeğe gerçekten değmez. Gerçi onlar, seyirciler, buna bayılırlar, bilirim; sahnede kendi kendilerini görür, dinler gibi olurlar da ondan. Ama zararı yok, böyle olması komediyi onlardan iyi yazmamıza, daha iyi de oynamamıza engel olmamalıdır. Sanatın asıl amacı da ona bir şekil vermemek, mümkün olan her yapımacığa başvurarak sahibiden daha sahibi görünmek ve göstermektir."

Oyunları bu kadar çok oynanan, ilgi çeken ve gitgide dünyanın bir tiyatro salonu ve sahnesi olan her köşesine yayılmakta olan Jean Anouilh'un kim olduğu, nasıl yetiştiği haklı olarak merak edilebilir, kısaca anlatalım:

Jean Anouilh, 3 Haziran 1910 da Bordeaux şehrinde doğmuştur. Babası terzi, annesi de kemancıydı. Sekiz yaşından itibaren, annesinin orkestrasında yer aldığı, Arcachon gazinosunda hayli operet seyretmiştir. On iki yaşında iken, hiçbirini tamamlamadığı, manzum oyunlar yazmaya heves etmiştir. Liseyi bitirdikten sonra, Paris'te Hukuk Fakültesine devam etmiş, ama onu da bitirememiştir. Tiyatroya küçük yaştan duyduğu heves onu Louis Jouvet'nin tiyatrosuna sürüklemiş, uzun yıllar onun yanında sekreterlik etmiş, para sıkıntısı içinde bol bol tiyatro seyretmiş, Shaw'yu, Pirandello'yu, Claudel'i, Gide'yi okumuş, hiçbirini oynamayan bir sürü oyun yazmıştır.

İlk oynanan oyunu, L'Oeuvre Tiyatrosunda sahneye konulan *L'Hermine* (1932) olmuş, bunu *La Mandarine* (1933) ve *Y'avait un Prisonnier* (1935) takibetmiştir. İlk eserleriyle dikkati çektiikten sonra, 1937 de Pitoëff ve Barsacq'la tanışmış, asıl kişiliğini de bu tarihten sonra verdiği oyunlarda bulmaya başlamıştır: *Le Voyageur sans bagage* (1937), *Vahşi Kız* (1938), *Hırsızlar Balosu* (1938), *Hayal Köşkü* (1941), *Leocadia* (1939), *Aşk Efsanesi* (1942), *Antigone* (1944), *Suların altındaki yol* (1946) *Şatoya Davet* (1947). Anouilh şöhretin ilk basamaklarını bu oyunlarıyla

çakmış, yabancı memleketlerde de oynanmaya başlamıştır.

1936 da, tanınmaya başladığı sıralarda, birçok oyunlarının kadın kahramanlarını başarıyla canlandıracak olan, Monelle Valentin'le evlenmiş, bu evlilikten bir kızı olmuştur.

İkinci dünya savaşından sonra Anouilh, her mevsim, Paris'in çok hareketli sahne hayatı için birer sanat olayı sayılan, olgunluk çağının oyunlarını vermiştir: *Ardèle ou la Marguerite* (1948), *La Répétition ou l'Amour puni* (1950) *Beyaz Güvercin* (1951), *Toreadorlar Valsi* (1952), *Tarla Kuşu* (1953), *Médée* (1953), *Cécile ou l'Ecole des pères* (1954 - kızı Catherine Anouilh'un başrolünde ilk defa sahneye çıktığı oyun), *Ornifle* (1955), *Pauvre Bitos* (1956), *Bir Don Kişot* (1959), *La Petite Molière* (1959), *Beckett ou l'honneur de Dieu* (1959) *Mağara* (1961), *Le Songe du Critique* (1961), *L'Orchestre* (1961), son olarak da *La Foire d'Empoigne* (1962).

Şimdi biraz da *Toreadorlar Valsi*'nden söz edelim.

Toreadorlar Valsi, yazarın bizzat belirttiği oyun türüne göre, bir farstır. Yani son derece gülünç olaylar, durumlar ve repliklerle doludur. Gerçekten de öyle... Yaşını başını almış, gelinlik kızları olmuş, emekliye ayrılmış bir Fransız generali düşünün ki hala "gözü çöplükte"dir. Hasta yatağında bile kendisine gözaçtırmıyan karısının bütün şirretliğine rağmen, terzi kadından hizmetçi kızlara kadar, önüne çıkan ve eline geçen her kadınla, fırsatı kaçırmadan, dertli gönlünü avutmaktan geri kalmamaktadır. Dertli, çünkü yaşlı general, on yedi yıl önce, vaktiyle ikincilikle bitirdiği o ünlü Saumur süvari okulunun balosunda tamdığı bir gençkızı hala sevmektedir. O gençkız, Mlle de Sainte - Euverte de kendisini sevmekte, ya da sevdiğini sanmakta, on yedi yıldır o da bu kuruntuyla yaşamakta ve beklemektedir: generalin karısından ayrılıp kendisini alacağı günü.

Ne var ki bu altmışlık uçarı çapkın, yıllardanberi nefret ettiği karısından bir türlü ayrılamamaktadır. Çünkü, aslında, korkak bir erkek, başkalarına ıstırap çektiremeyecek kadar da yufka yürekli bir insandır. Bu kor-

kaklığı ve yufka yürekliliği, on yedi yıldır platonik bir sevgiyle sevdiği Mlle de Sainte-Euverte'le birleşmesine imkân vermemiş, bu yüzden onunla olan münasebetini aşıkane bir mektuplaşmadan ileri götürmemiştir.

Ama bir gün sevgilisi ona, karısının kendisini aldattığını gösteren, bazı mektuplar getirir. Bu belgeler sayesinde artık ondan yakasını kurtarıp sevgilisiyle birleşebilecek midir? Hayır, çünkü olaylar garip bir şekil alacak, on yedi yıldır kendisinden başka bir erkeği hayalinden bile geçirmemiş olan Mlle de Sainte - Euverte, bir anda, kendisinden daha genç bir delikanlının kollarına düşüverecek ve artık orada kalacaktır. Çünkü o da anlamıştır ki general ile karısı, birbirinden nefret eden bu iki insan, nefretleri kadar güçlü bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. General bu bağın adına "acıma" der, serbest düşünceli bir adam olan Doktor'a göre ise buna sebep generalin "ruhu"dur. Zavallı general bu bağa on yedi yıl önce koparıp atmak cesaretini gösteremediği, aşkın sesine cevap veremediği için o kâbuslu hayatı sonuna kadar sürdürüp götürmeğe katlanacaktır. Tek tesellisi unutmaktır, unutmak ve yeni hizmetçileri sıkıştırmakla yetinmek...

Anouilh insanı kahkahalarla güldüren bütün bu fars kişilerinden ve unsurlarından son derece beşeri "notlar" çıkarmayı başarmıştır. Onun için generalin düştüğü en komik durumlarda, kimi zaman gerçek bir dram havası esmekte, birçok oyunlarında olduğu gibi, kahkaha ile gözyaşı ince bir çizgi üzerinde birleşmektedir.

Toreadorlar Valsi, *Ardèle ou La Marguerite* oyunundaki aynı kişilerle, aynı konuyu bir başka açıdan işlemekte ve vakayı devam ettirmektedir. Oyun 1952 de, Paris'te, Comédie des Champs - Elysées tiyatrosunda Jean Denis Malclès'nin dekorları içinde Roland Pietri'nin mizansenleriyle) ilk oynandığı zaman, eleştirmenler arasında türlü tepkiler yaratmış, oyunu göklere çıkarıncılar olduğu gibi, artık aynı masalı dinlemekten bıktıklarını, generalin karısının kocasına karşı kullandığı dili hoş görmediklerini, Anouilh'dan biraz da başka şeyler beklediklerini yazarlar

olmuştu. Yazar onlara, "Le Figaro" gazetesinde (23 ocak 1952), kendi imzasıyla, şu cevabı vermiştir :

"Nihayet işte iyi bir oyun ! Nihayet işte bir tiyatro yazarı ki tiyatronun herşeyden önce serbest bir kafa oyunu olduğunu, gerçeğe uymaya çalışmanın, entrikayı binbir özenle yürütmenin, giriş çıkışları ustalıkla ayarlamamanın önemli bir şey ifade etmediğini anlamış.

"... Mösyö Anouilh, bazı kimseler oyununu hoş karşılamadılar diye sakın cesaretini kaybetmesin. Genç olduğunu söylüyorlar, daha kırkını yeni aşmış, şimdiden yirmiyeye yakın oyun da vermiş, bu oyunlar son yıllarda bütün Paris'i eğlendirmiş, iç açmış.

"...İşte tam Fransız geleneğine yakışan bir şey ! Bravo mösyö Anouilh ! Molière'le Rabelais'nin memleketinde kulaklar, şu son günlerde gazetelerin ileri sürdükleri kadar, çıtkırıldım değildir."

KÖTÜLÜK KOL GEZİYOR

(Jacques Audiberti, çeviren : Salâh Birsal, Milli Eğitim Bakanlığı, Modern Tiyatro Eserleri serisi : 104. İstanbul, 1965, 88 s. 300 krş.)

Audiberti memleketimizde hemen hemen hiç tanınmıyor. Oysa, son yirmi beş yıl içinde gerek şiirleri, gerek romanları gerek oyunları ile Fransa'da kendine sağlam bir yer yapmış bir sanatçıdır Audiberti.

Eserlerinden söz açmadan önce 25 mart 1899'da Antibes'de dünyaya geldiğini söyleyelim. Babası bir duvarcıydı. Liseyi memleketinde okuyan Audiberti bir ara Antibes adliyesinde tutanak kâtibi olarak çalışır. Ama bu iş onu pek sarmaz. 1925'te Paris'e gelip bir gazeteye kaplanır. Bir yıl sonra ise artık *Petit Parisien* gazetesindedir.

Audiberti, edebiyata şiirle başlamıştır. İlk şiir kitabı *L'Empire et la Trappe* (1930) adını taşır. Son şiir kitabının adı ise *Ange aux Entrailles*'dir (1964). Audiberti'nin şiirleri söz sanatının bir doruğudur. Kelimeler, kelime dizileri insanı şaşırtacak bir güzellikle birbirini kovalar. Gaëtan Picon onun şairliği ve şiirleri için şunları söylüyor : "Audiberti dilin, söz hazinesinin, söz diziminin bir dehasıdır. Şiiri bir demir ocağıdır. Oradan binlerce kıvılcımla dil fişkirir. O özsü (usâre), o savhaf bir biçimde uzayıp giden dizeler, o savrukluk, o yaratıcı ve çetrefil güç hiç kuşku

yok, kendisinden geliyor. Ama bir ulusun dil dehasını kendinde toplayan ve kendinde özetleyen böyle bir şiirin büyük dil ustalarını hatırlatması da çok doğaldır."

Audiberti, 1942'de yayınladığı *La Nouvelle Origine* adlı bir bildirisinde söz söyleme sanatına dönmekten lâf açar ve şairin sadece kelimelere biçim veren bir Tanrı olduğunu söyler.

Şairin yukarıda adı geçen iki kitabından başka şu şiir kitapları da vardır : *Race des Hommes* (İnsan Irkı), *Des Tonnes de Semence* (Tonlarca Tohum), *La Nouvelle Origine* (Yeni Kaynak), *Toujours* (Daima), *Rempart* (Kale bedeni), *La Beauté de L'Amour* (Aşkın Güzelliği).

Audiberti'nin yirmiyeye yakın romanı da vardır. Sartre'in tam tersine, düzyazının bir sanat olduğuna inanır. Bu yüzden romanları da, oyunları da, şiirleri kadar pürüzsüzdür. Ama kelimeleri ard arda dizmedeki ustalığı yanında hayatı en canlı noktadan yakalamasını da bilir. Ama o hiçbir kurala bağlı kalmak istemez. "Yaratmanın sonsuz oyunundan başka hiçbir şeye önem vermem" der bir yerlerde. Şu sözü de sık sık tekrarlamaktan kendini alamaz : "Yazdığım şeyler kendiliğinden boy atan bitkiler benzer. Onların niçin boy attığını ben de bilmiyorum".

Audiberti, Henry Amer'in de dediği gibi,

yıgınlarm cellatlardan ve kurbanlardan meydana geldiğine ve bunların sık sık rol değiştirdiğine inanır. Ama o, insanı kötülüğe iten şeyin temelinde cinsel bir tedirginlik de görür. Bunun için, eserlerinde en önemli yeri tutan şey cinselliktir. Bir oyununa verdiği isim, *La Fourmi dans le corps* (Bedendeki Karınca) bu ana düşünceyi daha belirli bir hale getirir. Bir başka oyununa verdiği isim ise, *La Fête Noire* (Eğlencesiz Eğlence), yazarın karamsarlığına çok uygun düşmektedir. Ama Audiberti'yi, kelimenin en geniş anlamıyla karamsar saymak ta doğru değildir. Eserinde yürek kabartan her şeyin karşısında komik, daha doğrusu tuhaf bir unsur vardır. Kahkaha, kötülüğü ve acıyı ortadan kaldırmak için kullanılır. Bakın yazar, *Monorail* adlı romanında ne diyor: "İnsanları istediğiniz kadar öldürebilirsiniz. Ama biri ölmöz de bu kıyımın şiirini yazacak olursa, kimseyi öldürmüş sayılmazsınız."

Yazarın romanları arasında en çok sözü edilenler şunlardır:

Carnage (İnsan Kırımı), *La Na, Monorail* (Tekliray), *Les Jardins et les Fleurs* (Bahçeler ve çiçekler), *La Poupée* (Bebek), *Le Maître de Milan* (Milano Alikıran başkeseni), *Les Tombeaux Ferment Mal* (Mezarlar iyi kapanmaz), *Dimanche M'Attend* (Pazarlar beni bekler).

Audiberti'nin bizim bildiğimiz üç de deneme kitabı vardır. *L'Abhumanisme. Les Médecins ne sont pas Plombiers* (Doktorlar kurşun satıcısı değildir), *L'Ouvre-boîte* (Kutu açacağı) adlı bu kitapların sonuncusu Camille Bryen'le birlikte yazılmıştır.

Audiberti'nin oyun yazarlığı 1945 yılında başlar. O yıl *Gaîté - Montparnasse* tiyatrosunda Catherine Toht'un sahne düzeniyle oynanan *Quoat - Quoat* ilk oyunudur. Adım Meksikalıların eski bir tanrısından alan bu oyundan sonraki oyunların çokluk Georges Vitaly sahneye koymuştur. Yalnız 1962'de *Comédie - Française*'de oynayan *La Fourmi dans le corps*'un sahne koyucusu André Barsacq'tur.

Audiberti'nin şairliği oyunlarında da kendini belli eder. Hatta Audiberti oyunlarında, şiirlerinde olduğundan daha şairdir. Seçilerek kullanılan kelimeler, deyimler, halk deyişleri, argo, oyunlarına çok ayrı bir tad vermektedir. İnsan, oyunun olayıyla, kuruluşuyla değil, sadece bu konuşmalarla bile büyük bir tiyatro yazarı karşısında olduğunu anlayabilir.

Ama Audiberti'nin oyunu sadece söz sanatına da dayanmaz. Bu kelimelerin arasına sıkışmış ince bir alay, *ironi*, romanlarında olduğu gibi, her şeyi birbirine katar ve yazar komik olamı bulvar tiyatrosu seviyesine düşmeden verir.

Kötülük Kol Geziyor'da olduğu gibi Audiberti'nin oyunlarında olay, çocukluk, kadınların çevresinde kümelenir. Yazar bu eğilimini şöyle açıklıyor: "İnsanın ne olduğu, hayatın ve ölümün gizleri, kadınların ağzından daha iyi anlatılabilir."

Les Naturels du Bordelais'de havada dans eden ocak çekirgelerinin, *Quoat - Quoat*'da her şeyi havaya uçuran taşın, *Pomme - Pomme - Pomme*'de zenginlik sağlayan formülün varlığı Audiberti'nin zaman zaman gerçeküstücü anlatımlara el attığını da gösterir. Bu türlü bir davranış kendisinin gerçeküstücü bir sanatçı diye tanımasına yol açmıştır. Ama ona, Claude Damien'in deyişiyle, "Evcilleştirilmiş bir gerçeküstücü" demek daha doğru olur. Şu var ki, o, Jean Giraudoux'dan sonra, edebiyatçı tiyatro yazarları içinde çok değişik bir kesime ulaşmış bir sanatçıdır. Audiberti'nin hayal gücü, kendisini yenilikten yeniliğe sürükler. Denilebilir ki, Audiberti'nin her oyununda yeni bir renk, yeni bir ses vardır. Dünü ve bugünü bir şair sezgisiyle yakalamasını bilen Audiberti'ye kimileri "Fransızların Lorca'sı" gözüyle bakmaktadır.

Salâh Birsel'in çevirisini verdiği *Kötülük Kol Geziyor*, ilk olarak, 1947 yılında Paris'te Georges Vitaly topluluğu tarafından oynandığı vakit büyük bir başarı kazanmıştır. Hemen ertesi yıl da, yazarın *Les Femmes du Boeuf* (Öküzün Karıları) adlı bir perdelik oyunu *Comédie - Française*'e kabul edildi.

Kötülük Kol Geziyor o yıl *Grand Prix du Théâtre* (Büyük Tiyatro Ödülü) 'nü kazandı. Oyun, daha sonraları, iki kez daha sahneye konmuştur. Bunlardan biri 1955, ötekisi ise 1964 yılındadır. Her ikisi de Théâtre La Bruyère'de oynanmıştır.

Oyunda kötülüğü yenmek için onun üstünlüğünü kabul etmek öğretisi ele alınmakta, haksızlık adillige yeğ tutulmaktadır. Oyunun baş kişisi Alarica meleklerle özgü bir hayat sürmenin hiçbir işe yaramadığını anladıktan sonra, gururunu bir yana iter ve güçlü insanlar katında yer almakla mutluluğa erişeceğini düşünür.

Georges Vitaly *Kötülük Kol Geziyor* ve Audiberti için şunları yazıyor.

"1947 yılında *Kötülük Kol Geziyor*'u sahneye koyduğum vakit Paris gazetelerinde yer alan bir sürü övgü yanında Jean Tardieu'nün dediklerini de unutmamalı: "Bizim o buz gibi entelektüel oyunlarımız arasından fıskıran böylesine şaşırtıcı, böylesine yeni bir dilin tazeliğini anlatmak imkânsızdır". Öteki eleştirmenler de hemen bu oyunun, Musset ile Beaumarchais'nin en güzel komedileri yanında yerlacağını söylediler.

André Frank ise bu övgü tablosunu tamamlayarak bu komediyi "bir tiyatro niyaga-

rası" diye adlandırıyor ve şunu ekliyordu: *Kötülük Kol Geziyor*'un, şair oyunlarının bir şaheseri olmadığını kim söyleyebilir?"

"Yola çıkılmıştı: Audiberti'nin yeni komedilerini, yeni dramlarını bir bir oynadım. Hepsinde de sahneye çok uygun düşen hazineler buldum".

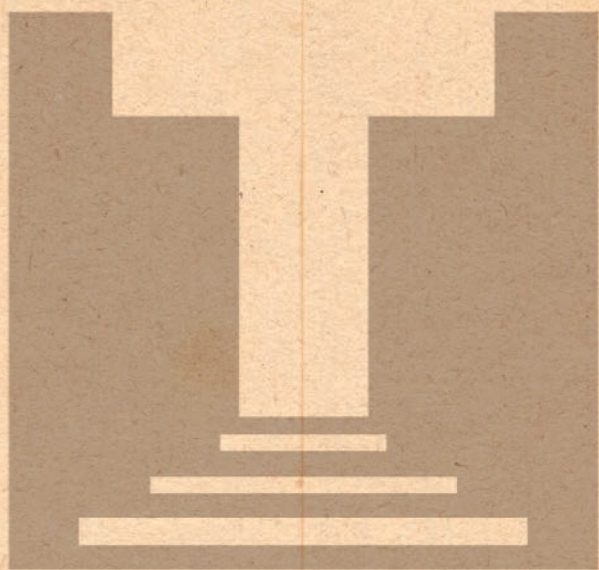
Audiberti'nin yukarıda adı geçen eserlerinden başka şu oyunları da vardır:

Pucelle (Genç Kız), *L'Effet Glapion*, *Le Cavalier Seul* (Yalnız Süvari), *Altanima*, *La Hoberaute*, *La Logeuse* (Pansiyoncu Kadın), *La Brigitta*.

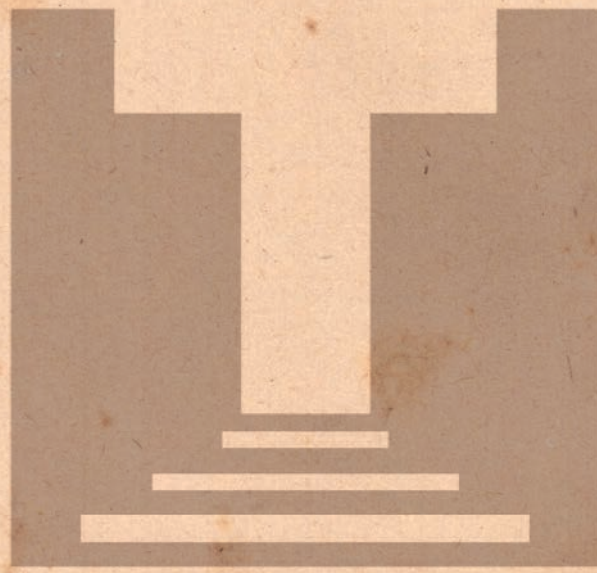
Bunlardan başka Audiberti'nin *Coeur à Cuir* (Meşin Yürek) ve *Le Soldat Dioclès* (Er Diokles) adlarında iki radyo oyunu da vardır. Bir perdelik oyunları ise şunlardır: *Les Patients* (Sabırlı Kişiler), *L'Armoire Classique* (Dolap), *Un Bel Enfant* (Güzel bir çocuk) *Boutique Fermée* (Kapalı Dükân), *Bâton et Ruban* (Bastonla Kurdela), *Quallou* (Zandan), *La Guérite* (Nöbetçi Kulübesi), *La Guillotine* (Giyotin).

Audiberti 10 temmuz 1965'te kapadı dünyaya gözlerini. Ölümünden sonra oynanan *L'Opéra du Monde* (Dünya Operası) nı yazar bir romanından çıkarmıştır.

TÜSTAV

TÜSTAV

TÜSTAV

No. 3668

F. 400 Kuruş